

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΔΙΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ

Τα έγγραφα στο διαδίκτυο (η ηλεκτρονική επιστολή, οι ιστοσελίδες, η ηλεκτρονική υπογραφή) και οι μορφές προσβολής τους

Διπλωματική Εργασία

της

Καπανίδου Κυριακής

Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος / 2021

Τα έγγραφα στο διαδίκτυο (η ηλεκτρονική επιστολή, οι ιστοσελίδες, η ηλεκτρονική υπογραφή) και οι μορφές προσβολής τους

Καπανίδου Κυριακή

Πτυχίο Νομικής, Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου, 2019

Διπλωματική Εργασία

υποβαλλόμενη για τη μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων του

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ

Επιβλέπων Καθηγητής

κ. Δαλακούρας Θεοχάρης

Εγκρίθηκε από την τριμελή εξεταστική επιτροπή την ηη/μμ/εεεε

Όνοματεπώνυμο 1

Όνοματεπώνυμο 2

Όνοματεπώνυμο 3

.....

.....

.....

Κατανίδου Κυριακή

Περίληψη

Η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και η ανάπτυξη της πληροφορικής που επέφερε μια πρωτοφανή επανάσταση στην επικοινωνία, έχει αλλάξει τη μορφή του κόσμου. Η βιομηχανική εποχή αναμορφώνεται και τη θέση της παίρνει ένας νέος τεχνολογικός πολιτισμός, επιφέροντας πρωτόγνωρες αλλαγές, όχι μόνο στην παραγωγική διαδικασία, στις εργασιακές σχέσεις, στις συναλλαγές, αλλά και στην καθημερινότητα μας και στην ανθρώπινη επαφή.

Σύμβολο και σημαντικός σταθμός στην περιγραφείσα εξέλιξη αποτελεί το διαδίκτυο, το οποίο δημιουργεί αναμφισβήτητα μια νέα κοινωνική πραγματικότητα. Η νέα αυτή πραγματικότητα δεν δύναται να μείνει αρρυθμιστή. Το δίκαιο, ως τμήμα της εμπειρικά πλέον διαπιστωμένης νέας κοινωνικής πραγματικότητας καλείται να προσφέρει απαντήσεις.

Ειδικότερα, τα ηλεκτρονικά έγγραφα στο διαδίκτυο αποτελούν ένα σύνολο δεδομένων που έχουν εγγραφεί στο μαγνητικό δίσκο, αφού καταστούν προηγουμένως αντικείμενο επεξεργασίας και μπορούν να αποτυπωθούν με βάση τις εντολές του προγράμματος κατά τρόπο αναγνώσιμο είτε στην οθόνη του μηχανήματος είτε στον προσαρτημένο εκτυπωτή. Τα ηλεκτρονικά έγγραφα μπορούν να διακινούνται διαμέσου του διαδικτύου και διαφέρει η νομική τους φύση από αυτή των εγγράφων του άρθρου 13 του Νόμου 4727/2020, γιατί στερούνται ιδιόχειρης υπογραφής.

Συνεπώς, τέσσερα φαίνεται πως αποτελούν τα καίρια νομικά προβλήματα αναφορικά με τα ηλεκτρονικά έγγραφα. Καταρχάς, αν και υπό ποιες προϋποθέσεις πρέπει να επιτρέπεται η χρήση τους ως μέσων αποδείξεως. Κατά δεύτερο λόγο, ποια αποδεικτική αξία πρέπει να προσδίδεται σ' αυτά. Τρίτον, αν μπορούν από τη σκοπιά του Αστικού δικαίου να αποτελούν συστατικό τύπο δικαιοπραξίας. Τέλος, πόσο εύκολη μπορεί να καταστεί η προσβολή τους. Αυτά θα είναι και τα βασικά ερωτήματα που θα μελετηθούν και θα αναλυθούν στην διπλωματική εργασία.

Λέξεις Κλειδιά: διαδίκτυο, έγγραφα, παραβατικότητα

Abstract

The rapid distinctions of sorting and the development of technology that expanded at the beginning of the communication revolution, differences from the form of the world. The use of technology is reformulated and the tele-synthesis of technology that requires an interactive culture, demands unprecedented appearances, each time in the edition, the job searches, the languages, the application and our capacity and in the application.

A symbol and important milestone in the described development is the internet, which undoubtedly creates a new social reality. This new reality cannot be left unregulated. Law, as part of the empirically more established new social reality, is called upon to offer answers.

In particular, electronic documents on the Internet are a set of data recorded on a magnetic disk, having been previously processed and can be captured according to the program commands in a readable way either on the machine screen or in the attached printer. The electronic documents can be circulated through the internet and their legal nature differs from that of the documents of article 1003 of the Civil Code, because they do not have a personal signature.

Therefore, four seem to be the key legal issues regarding electronic documents. First, whether and under what conditions they should be allowed to be used as evidence. Secondly, what probative value should be given to them. Third, if they can be a constituent type of legal act from the point of view of Civil Law. Finally, how easy it can be to offend them. These will be the main questions that will be studied and analyzed in the dissertation.

Keywords: internet, documents, delinquency

Ευχαριστίες

Φτάνοντας στο τέλος των σπουδών μου έχοντας μαζέψει πολλές εμπειρίες και όμορφες στιγμές θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που βρισκόταν τα χρόνια αυτά δίπλα μου αρωγός και με στήριζε προπάντων ηθικά.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Δαλακούρα, αρχικά για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε και δέχτηκε να αναλάβω το συγκεκριμένο θέμα για την εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας και κατά δεύτερον διότι με βοήθησε με τη συνεχή υποστήριξη του, παρέχοντας μου τις γνώσεις και συμβουλές του.

Τέλος, ευχαριστώ τους καθηγητές του Διδρυματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Δίκαιο και Πληροφορικής, οι οποίοι με περίσσιο σθένος βρίσκονταν πάντα κοντά σε κάθε φοιτητή.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	3
Κεφάλαιο 1 ^ο : Η Κοινωνία της Πληροφορίας	5
1.1. Εισαγωγικά	5
1.2. Δίκαιο και Τεχνολογία	8
1.3. Διαδίκτυο και σύγχρονες συναλλαγές	10
1.4. Η αρχή του άτυπου	11
Κεφάλαιο 2 ^ο : Ηλεκτρονικά έγγραφα	13
2.1 Η παραδοσιακή προσέγγιση του όρου «έγγραφο»	13
2.2. Η διευρυμένη έννοια του όρου «ιδιωτικό έγγραφο»	16
2.3. Ηλεκτρονικά έγγραφα στο διαδίκτυο	16
2.4. Το ελληνικό δίκαιο και τα ηλεκτρονικά έγγραφα	17
Κεφάλαιο 3 ^ο : Ηλεκτρονική Υπογραφή	19
3.1. Η Ευρωπαϊκή Προσέγγιση	19
3.2. Η παραδοσιακή προσέγγιση του όρου «υπογραφή»	21
3.3. Έννοια και είδη της ηλεκτρονικής υπογραφής	22
3.4. Το ζήτημα της κρυπτογραφίας	24
3.5. Οι πρώτες νομοθετικές προσπάθειες καθιέρωσής της	25
3.6. Έννομες συνέπειες των ηλεκτρονικών υπογραφών και αποδεικτική ισχύς των ηλεκτρονικών εγγράφων	27
Κεφάλαιο 4 ^ο : Οι ιστοσελίδες	31
4.1. Ο Παγκόσμιος Ιστός	31
4.2. Η παροχή πρόσβασης στο διαδίκτυο κατά το ελληνικό δίκαιο	32
4.3. Το ζήτημα της κατοχύρωσης της διαδικτυακής διεύθυνσης	34
4.4. Η έννοια των domain names και η λειτουργία τους	34
4.5. Το ηλεκτρονικό εμπόριο	36

4.6. Η προβληματική των διαδικτυακών συμβάσεων	39
Κεφάλαιο 5 ^ο : Μορφές Προσβολής	41
5.1. Ποινική προστασία κατά της απάτης μέσω διαδικτύου	41
5.2. Προστασία του καταναλωτή στο διαδίκτυο	45
5.3. Προστασία των προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο	56
5.4. Δικονομική Προσέγγιση	60
Επίλογος	62
Βιβλιογραφία	63

Εισαγωγή

Η τεχνολογική έκρηξη της τελευταίας δεκαετίας μας έφερε όλους πιο κοντά στον παγκόσμιο ιστό και στη χρήση του υπολογιστή ως εργαλείου που καλύπτει τις περισσότερες ανάγκες μας. Αναμφίβολα, την τελευταία δεκαετία, οι υπολογιστές και το Διαδίκτυο έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στη ζωή των ανθρώπων. Σήμερα σε κάθε νοικοκυριό υπάρχει τουλάχιστον ένας υπολογιστής και μια σύνδεση με το παγκόσμιο Διαδίκτυο μέσω του οποίου άνθρωποι από όλο τον κόσμο επικοινωνούν μεταξύ τους, ανταλλάσσουν μηνύματα, κάνουν αγορές, πραγματοποιούν τραπεζικές συναλλαγές κ.λπ.

Μάλιστα, λόγω της οικονομικής κρίσης πολλά δεδομένα έχουν αλλάξει. Οι απλοί χρήστες τείνουν να περνούν όλο και περισσότερο χρόνο μπροστά από μια οθόνη. Υπάρχουν πολλοί που εργάζονται εξ αποστάσεως -δηλαδή χωρίς την ανάγκη προσωπικής παρουσίας σε συγκεκριμένο χώρο εργασίας. Ακόμη περισσότεροι είναι αυτοί που για λόγους οικονομίας αποφεύγουν για παράδειγμα να βγουν έξω το βράδυ και προτιμούν να μείνουν σπίτι για να διασκεδάσουν βλέποντας μια ταινία στο διαδίκτυο. Άλλωστε, η επικοινωνία μεταξύ των χρηστών γίνεται πλέον σε μεγάλο βαθμό μέσω Διαδικτύου, με τη χρήση κατάλληλου λογισμικού και φυσικά το μόνο κόστος σε αυτή την περίπτωση είναι τα πάγια τέλη στον πάροχο υπηρεσιών Διαδικτύου.

Στο πεδίο του διαδικτύου δοκιμάζεται η παραδοσιακή και αναγνωρισμένη μεθοδολογία του δικαίου, τίθεται σε αμφιβολία το δίκαιο της τεχνικής και κυριαρχεί η τεχνική στο δίκαιο. Συνεπώς, απαιτείται τολμηρή προσέγγιση του φαινομένου με αναγωγή σε υπερνομοθετικές αξίες και αρχές, σε επίπεδο δηλαδή συνταγματικών αξιών και αρχών του διεθνούς – γραπτού και εθιμικού- και κοινοτικού δικαίου, με συνεκτίμηση των νέων μεθόδων της τεχνολογίας και της επιστήμης, μέσω των οποίων οριοθετούνται και οι δικαιοκοί ορίζοντες.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία αναπτύσσονται με εμπειριστατωμένο τρόπο αλλά και κατανοητό στο ευρύ κοινό, οι έννοιες του διαδικτύου, των ηλεκτρονικών εγγράφων, των ιστοσελίδων και των ηλεκτρονικών υπογραφών. Επίσης, παρατίθενται παραβατικές συμπεριφορές στον Κυβερνοχώρο, όπου θύματα των εγκληματιών είναι πλέον οι μεμονωμένοι, καθημερινοί χρήστες και όχι τόσο οργανισμοί ή άλλοι φορείς, όπου οι τεχνολογικές εξελίξεις (ηλεκτρονικές αδικοπραξίες, κρυπτογράφηση κ.λπ.)

δυσχεραίνουν το έργο των διοικητικών Αρχών και όπου ο νομοθέτης – με δεδομένο το μη χωρικό περιορισμό του ψηφιακού εγκλήματος στα όρια ενός κράτους και δεδομένη τη «διαμάχη» μεταξύ της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών και της διαφύλαξης των προσωπικών δεδομένων των χρηστών – βρίσκεται αντιμέτωπος με μια δυσεπίλυτη εξίσωση.

Κεφάλαιο 1^ο: Η Κοινωνία της Πληροφορίας

1.1. Εισαγωγικά

Η ελληνική έννομη τάξη δεν ακολουθεί συγκλίνουσα προσέγγιση στη ρύθμιση των τομέων των τηλεπικοινωνιών και των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας. Ως αποτέλεσμα, τα δίκτυα ηλεκτρονικών επικοινωνιών και το περιεχόμενο των μέσων ενημέρωσης ρυθμίζονται από διαφορετικά νομικά πλαίσια. Έτσι, ως πάροχοι υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας ορίζονται οι επιχειρήσεις, οι οποίες παρέχουν οποιαδήποτε υπηρεσία που συνήθως παρέχεται έναντι αμοιβής, εξ αποστάσεως (χωρίς τα μέρη να είναι ταυτόχρονα παρόντα), με ηλεκτρονικά μέσα και κατόπιν ατομικού αιτήματος ενός αποδέκτη υπηρεσιών, π.χ. τη διαβίβαση δεδομένων κατόπιν ατομικού αιτήματος (βλ. άρθρο 2 παρ. 2 του ΠΔ 39/2001).

«Με ηλεκτρονικά μέσα» σημαίνει ότι η υπηρεσία αποστέλλεται αρχικά και λαμβάνεται στον προορισμό της μέσω ηλεκτρονικού εξοπλισμού για την επεξεργασία (συμπεριλαμβανομένης της ψηφιακής συμπίεσης) και αποθήκευσης δεδομένων, και εξ ολοκλήρου μεταδίδεται, μεταφέρεται και λαμβάνεται ενσύρματα, ραδιοφωνικά, οπτικά μέσα ή με άλλα ηλεκτρομαγνητικά μέσα (άρθρο 1 της Οδηγίας 98/34/ΕΚ). Η παροχή υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας δεν ρυθμίζεται από τη νομοθεσία για τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, αλλά από ειδικές διατάξεις των νομικών πλαισίων που αφορούν το ηλεκτρονικό εμπόριο, την πνευματική ιδιοκτησία, την προστασία δεδομένων, το απόρρητο των επικοινωνιών και την προστασία των καταναλωτών.

Ο όρος «Κοινωνία της Πληροφορίας» (ΚτΠ) ή «υπερλεωφόρος» της πληροφορίας, όπως χαρακτηρίζεται¹, περιγράφει μια κοινωνία στην οποία η πληροφορική τεχνολογία κυριαρχεί και προκαλεί σημαντικές κοινωνικές αλλαγές. Η ανάπτυξη της πληροφορικής τεχνολογίας αντιμετωπίζεται, λοιπόν, ως το αίτιο για την κοινωνική αλλαγή που μας οδηγεί από τη βιομηχανική κοινωνία σε ένα νέο τύπο κοινωνίας, την Κοινωνία της Πληροφορίας και της Γνώσης.

¹ Γεωργιάδης, Η σύναψη συμβάσεως μέσω του Διαδικτύου, 2003, σ. 383 επ., Καράκωστας & Τριάντος, Αστικός Κώδικας-Γενικές Αρχές, 2005, σ.87επ.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 2β του ΓΚΠΔ, ο νόμος περί προστασίας δεδομένων δεν εφαρμόζεται στην επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, η οποία διενεργείται από δικαστικές και εισαγγελικές αρχές και αρχές, που ενεργούν υπό την εποπτεία τους, στο πλαίσιο απονομής δικαιοσύνης ή για τις επιχειρησιακές τους ανάγκες, με ο στόχος της επαλήθευσης εγκλημάτων που τιμωρούνται ως κακουργήματα ή πλημμελήματα από πρόθεση, και ιδίως με σκοπό την επαλήθευση εγκλημάτων κατά της ζωής, κατά της σεξουαλικής ελευθερίας, εγκλημάτων που συνεπάγονται οικονομική εκμετάλλευση της σεξουαλικής ζωής, εγκλημάτων κατά της προσωπικής ελευθερίας, κατά ιδιοκτησίας, κατά του δικαιώματος στην περιουσία, παραβάσεις της νομοθεσίας για τα ναρκωτικά, συνωμοσία κατά της δημόσιας τάξης, καθώς και εγκλήματα κατά ανηλίκων.

Οι μεσάζοντες του Διαδικτύου συνήθως διατηρούν όχι μόνο δεδομένα σχετικά με τις επικοινωνίες, αλλά και προσωπικά δεδομένα των πελατών τους, μεταξύ άλλων για τους σκοπούς της παροχής των σχετικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης στο Διαδίκτυο και της χρέωσης και είσπραξης. Σε περίπτωση που οι αρχές επιβολής του νόμου ζητήσουν πρόσβαση στο περιεχόμενο και στα εξωτερικά δεδομένα (κίνηση, τοποθεσία κ.λπ.) των επικοινωνιών πελατών, θα πρέπει να ακολουθηθεί η νόμιμη διαδικασία πρόσβασης σε δεδομένα επικοινωνίας και νόμιμης παρακολούθησης που περιγράφεται στο κεφάλαιο 5.4.2.

Ωστόσο, σε περίπτωση που οι αρχές επιβολής του νόμου ζητήσουν πρόσβαση σε συνηθισμένα προσωπικά δεδομένα πελατών που δεν σχετίζονται με τις επικοινωνίες τους, όπως όνομα, διεύθυνση κ.λπ., και οι μεσάζοντες του διαδικτύου διατηρούν τέτοια δεδομένα, οι τελευταίοι υποχρεούνται να παρέχουν πρόσβαση σε αυτά (άρθρο 3 παρ. 2β ΓΔΠΔ, Εισαγγελική Αρχή κατά Γνωμοδότηση του Αρείου Πάγου 6/2012). Η πρόσβαση επιτρέπεται μόνο βάσει σχετικής εισαγγελικής εντολής στο πλαίσιο ποινικής έρευνας. Λόγω του γεγονότος ότι ο νόμος περί προστασίας δεδομένων, και ειδικότερα το δικαίωμα ενημέρωσης του υποκειμένου των δεδομένων, δεν εφαρμόζεται στις περιπτώσεις που προβλέπονται στο άρθρο 3 παρ. 2β του ΓΚΠΔ, τα υποκείμενα των δεδομένων δεν θα χρειάζεται να ενημερώνονται από διαμεσολαβητές του διαδικτύου για την πρόσβαση των αρχών επιβολής του νόμου στα δεδομένα τους.

Σε περίπτωση που οι διαμεσολαβητές του Διαδικτύου δεν συμμορφωθούν με την προαναφερθείσα διαδικασία, ενδέχεται να αντιμετωπίσουν κατηγορίες για τα ποινικά αδικήματα της ανυπακοής και της στέγασης κακουργήματος (βλ. αντίστοιχα άρθρα 169 και 231 του Ποινικού Κώδικα, βλ. και Εισαγγελία του Αρείου Πάγου υπ' αριθμ. 6/2012 γνωμοδότηση).

Οι ρυθμίσεις αυτές πρωτίστως πρέπει να επιδιώκουν τη ρύθμιση θεμάτων με μεγάλη σημασία για τα πρόσωπα, όπως η προστασία των προσωπικών δεδομένων και η ασφάλεια των οικονομικών συναλλαγών². Ο όρος περιλαμβάνεται στο κοινοτικό δίκαιο, με πιο πρόσφατο παράδειγμα, η Οδηγία 2000/31 ΕΚ φέρει τον τίτλο «Για ορισμένες πτυχές των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου, στην εσωτερική αγορά («οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο»)».ενώ με το άρθρο 5Α του Συντάγματος, όπως προστέθηκε από τη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, αναγνωρίστηκε ως αυτόνομο και όχι παρεπόμενο δικαίωμα και ως έννοια συνταγματικής περιωπής³. Με την εισαγωγή του άρθρου 5Α η Πολιτεία αναγνωρίζει ρητά το δικαίωμα συμμετοχής καθενός στην Κοινωνία της Πληροφορίας.

Επιπλέον, η Πολιτεία υποχρεούται να διευκολύνει καθέναν στην πρόσβαση, παραγωγή, ανταλλαγή και διάδοση πληροφοριών με ηλεκτρονικά μέσα, σεβόμενη πάντα τις λοιπές συνταγματικές ελευθερίες (άρθρο 5Α παρ. 2 Σ)⁴. Η ΚτΠ χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη και τη ραγδαία ανάπτυξη τηλεπικοινωνιακών δικτύων με ολοένα ευρύτερη γεωγραφική κάλυψη. Τα δίκτυα αυτά μπορούν να ενταχθούν σε κατηγορίες με κριτήριο τις τεχνικές τους προδιαγραφές, τα λειτουργικά τους χαρακτηριστικά και την ευρύτητα πρόσβασης σε αυτά. Στην απόληξη των δικτύων αυτών μπορεί να υπάρχουν κάθε είδους τερματικά, κυρίως Η/Υ, αλλά και τηλεοράσεις, κινητά τηλέφωνα, εξομοιωτές. Στον τομέα αυτόν η τεχνολογία κινείται ραγδαία, προς την ενοποίηση των διαφόρων τεχνολογιών. Το σύνολο της παραπάνω υποδομής αποκτά αξία, διότι χρησιμεύει στην εξεύρεση, μεταφορά, επεξεργασία, ανταλλαγή και αποθήκευση της πληροφορίας. Η πληροφορία αποτελεί ντον

² Παπαντώνη, Νομικοί προβληματισμοί σχετικά με το ηλεκτρονικό εμπόριο, ΕΕμπΔ 2001, σ. 388, Αλεξανδρίδου, Η πρόταση Οδηγίας της ΕΕ για το ηλεκτρονικό εμπόριο και η προστασία του καταναλωτή, ΔΕΕ (2) 2000, σ. 113 επ.

³ Χριστοδούλου, Επιτομή ηλεκτρονικού αστικού δικαίου, 2008, σ. 8

⁴ Τρουλινός, Το Προεδρικό Διάταγμα 150/2001 - Μία χαμένη ευκαιρία για ρύθμιση των ηλεκτρονικών υπογραφών από τον Έλληνα νομοθέτη;, ΔΕΕ (12) 2001, σ. 1234 επ.

ακρογωνιαίο λίθο της ΚτΠ, γύρω από τον οποίο χτίζεται ο οικονομικός, κοινωνικός και λειτουργικός ιστός της νέας κοινωνίας.

Η ΚτΠ καλείται και «κοινωνία των υπηρεσιών», διότι το βασικό αγαθό το οποίο ανταλλάσσεται μεταξύ των μελών της είναι υπηρεσίες⁵. Οι υπηρεσίες, ως επί το πλείστον άυλες, δεν είναι τίποτε άλλο από την επεξεργασία πληροφοριών, με σκοπό την προσαρμογή τους στις ανάγκες του εκάστοτε αποδέκτη της υπηρεσίας. Το γεγονός ότι οι υπηρεσίες γνωρίζουν ραγδαία ανάπτυξη στις ημέρες μας συνδέεται άμεσα με τις νέες τεχνολογίες, οι οποίες καθιστούν δυνατή αφενός μεν τη συλλογή, οργάνωση και αποθήκευση της πληροφορίας, αφετέρου δε τη μεταφορά της μέσα από τα δίκτυα⁶.

Η έκρηξη αυτή της τεχνολογίας έχει χαρακτηριστεί ως η τρίτη μεγάλη επανάσταση στην ιστορία της ανθρωπότητας, μετά την γεωργική και τη βιομηχανική. Το σίγουρο είναι ότι, σε αντίθεση με προηγούμενες κοινωνίες, όπου βασική πλουτοπαραγωγική πηγή αποτελούσε η γη ή/και το κεφάλαιο, στην ΚτΠ η βασική πηγή πλούτου είναι η ίδια η πληροφορία. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η πρόσβαση στην πληροφορία αποτελεί καίριο στοιχείο της επαγγελματικής αποκατάστασης, της οικονομικής ευημερίας και της κοινωνικής καταξίωσης του ατόμου. Προκύπτει, συνεπώς, ένα τρίτο χαρακτηριστικό της ΚτΠ, λιγότερο ουδέτερο από την ύπαρξη δικτύων και από τον κεντρικό ρόλο της πληροφορίας: η ανάγκη πρόσβασης του ατόμου στην πληροφορία καθώς, σε αντίθετη περίπτωση, επέρχεται ο αποκλεισμός του και η περιθωριοποίησή του από τη νέα αυτή κοινωνία.

1.2. Δίκαιο και Τεχνολογία

Ένα δίκτυο είναι μια ομάδα υπολογιστών συνδεδεμένων μεταξύ τους, η οποία επιτρέπει σε πολλούς ανθρώπους να μοιράζονται ταυτόχρονα πληροφορίες και εξοπλισμό⁷. Σύμφωνα με άλλον ορισμό το δίκτυο, ως κεντρικός θεσμός του ηλεκτρονικού

⁵ Χριστοδούλου, Επιτομή ηλεκτρονικού αστικού δικαίου, 2008, σ. 8

⁶ Παπαντωνίου, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 1983, σ. 37

⁷ Καράκωστα, Δίκαιο και Ίντερνετ, Νομικά ζητήματα του Διαδικτύου, 2009, σ.183 επ.

δικαίου, αποτελεί μορφή ηλεκτρονικής οργάνωσης της δραστηριότητας περισσότερων του ενός προσώπων στην κοινωνία της πληροφορίας⁸.

Τα δίκτυα παρέχουν πληθώρα υπηρεσιών, όπως είναι το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail), οι οπτικές συνεντεύξεις (videoconferencing), οι ομάδες συζητήσεων, η επικοινωνία σε πραγματικό χρόνο κλπ⁹. Τα δίκτυα διακρίνονται σε δημόσια και ιδιωτικά, ανάλογα με το αν διαμέσου αυτών παρέχονται υπηρεσίες προς το κοινό ή όχι (Χριστοδούλου, 2008). Η σημαντικότερη διάκριση των δικτύων ωστόσο είναι εκείνη σε ανοιχτά (open networks) και κλειστά δίκτυα, ανάλογα με το αν σ' αυτά μπορεί να συμμετάσχει ο καθένας ή μόνο ένας προκαθορισμένος αριθμός προσώπων¹⁰.

Αναγκαίο στοιχείο ενός κλειστού δικτύου είναι το γεγονός ότι μεταξύ των ηλεκτρονικά δικαιοπρακτούντων έχει καταρτισθεί εκ των προτέρων σύμβαση ηλεκτρονικής επικοινωνίας (σύμβαση EDI)¹¹, ήτοι μια διαρκής σύμβαση-πλαίσιο με την οποία συμφωνείται η τήρηση ηλεκτρονικού τύπου, δηλαδή μιας συγκεκριμένης τεχνικής γλώσσας-γνωστής με την ονομασία «κανόνες τυποποίησης» (όπως για παράδειγμα οι κανόνες EDI, FACT, ANSIAC, ή κρυπτογραφικά συστήματα), στην οποία τα μέρη θα πρέπει να υποβάλλουν τις μεταξύ τους δηλώσεις¹².

Στην περίπτωση αυτή οι επικοινωνούντες συνδέονται μεταξύ τους με απευθείας συμβατικό δεσμό, ενώ στα ανοικτά δίκτυα ο καθένας συμβάλλεται μόνο με τον προμηθευτή του δικτύου. Τα ανοικτά δίκτυα είναι εκείνα στα οποία μπορεί να συμμετάσχει απεριόριστος και απροσδιόριστος αριθμός ατόμων, με την προϋπόθεση φυσικά ότι διαθέτουν τα απαραίτητα τεχνικά μέσα, δηλαδή Η/Υ, modem, κατάλληλο πρόγραμμα πλοήγησης και κατάλληλο τηλεπικοινωνιακό δίκτυο¹³. Σημαντικότερο όλων

⁸ Χριστοδούλου, Επιτομή ηλεκτρονικού αστικού δικαίου, 2008,σ.

⁹ Καράκωστας, Δίκαιο και Ίντερνετ, Νομικά ζητήματα του Διαδικτύου, 2009, σ. 183επ.

¹⁰ Χριστοδούλου, Ουσιαστικού και δικονομικοί δικαίου ιδιαιτερότητες του καθεστώτος των ηλεκτρονικών δικτύων, Δ 35(2004), σ. 418επ.

¹¹ Καράκωστας, Δίκαιο και Ίντερνετ, Νομικά ζητήματα του Διαδικτύου, 2009, σ. 189

¹² Χριστοδούλου, Ουσιαστικού και δικονομικοί δικαίου ιδιαιτερότητες του καθεστώτος των ηλεκτρονικών δικτύων, Δ 35(2004), σσ. 418επ.

¹³ Καραδημητρίου, Νομικά διλήμματα στην Κοινωνία της Πληροφορίας: πόσο κινδυνεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα από τις νέες τεχνολογίες;, Αρμ. 2001, σσ. 901 επ

είναι το Διαδίκτυο (Internet), στου οποίου την εξέταση θα προχωρήσουμε αμέσως παρακάτω.

1.3. Διαδίκτυο και σύγχρονες συναλλαγές

Το Διαδίκτυο εμφανίστηκε περί τα τέλη της δεκαετίας του 1960 για να εξυπηρετήσει στρατιωτικούς σκοπούς. Μια ομάδα εργασίας του Υπουργείου Άμυνας των ΗΠΑ ανέπτυξε ένα πρόγραμμα με την ονομασία APRAnet (Advanced Research Project Agency), σκοπός του οποίου ήταν να αναπτύξει ένα δίκτυο επικοινωνίας, το οποίο ακόμα και σε περίπτωση καταστροφής ενός μέρους του να μπορεί να διατηρεί την επικοινωνία μεταξύ των υπολοίπων κόμβων του¹⁴. Δεν παρέμεινε, ωστόσο, για πολύ ένα εργαλείο για στρατιωτικούς ή ερευνητικούς σκοπούς, καθώς στα τέλη της δεκαετίας του 1990 ανακαλύφθηκε από τον επιχειρηματικό κόσμο και εφεξής η χρήση του εξαπλώθηκε ολοένα και περισσότερο για σκοπούς σχετιζόμενους άμεσα ή έμμεσα με την εμπορική δραστηριότητα.

Σήμερα επικρατεί σαφώς η εμπορική χρήση του Διαδικτύου, αφού οι εμπορικές επιχειρήσεις είδαν σ' αυτό ένα πρόσφορο και φθηνό πεδίο για την ανάπτυξη νέων στρατηγικών μάρκετινγκ, κυρίως μέσω του Παγκόσμιου Ιστού, αλλά και της ηλεκτρονικής αλληλογραφίας. Η αλματώδης ανάπτυξη της ψηφιακής τεχνολογίας μετέβαλε ριζικά τους τρόπους επικοινωνίας και συναλλαγής και σηματοδότησε μια «αλλαγή εποχής» για το εμπόριο¹⁵.

Περαιτέρω, στο Διαδίκτυο μπορεί καθένας να απολαμβάνει ελεύθερη πρόσβαση με ελάχιστες διατυπώσεις, ώστε να καρπώνεται τις καθολικές υπηρεσίες που προσφέρει. Είναι λοιπόν προφανές ότι το Διαδίκτυο έχει εισβάλλει στην καθημερινή μας ζωή. Η τεχνολογική επανάσταση βρίσκει έδαφος εφαρμογής σε όλους τους τομείς της εμπορικής δραστηριότητας¹⁶.

¹⁴ Καραδημητρίου, Η ηλεκτρονική υπογραφή ως μέσο ασφάλειας των συναλλαγών στο ηλεκτρονικό εμπόριο, 2008, σ.17

¹⁵ Δεσποτίδου, 2005, Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας, 2004, σελ. 399

¹⁶ Παπαντώνη, Νομικοί προβληματισμοί σχετικά με το ηλεκτρονικό εμπόριο, ΕΕμπΔ 2001, σ. 388επ.

Πολλές δραστηριότητες εξελίσσονται πλέον μέσω του Παγκόσμιου Ιστού. Ενδεικτικά αναφέρουμε την επικοινωνία, την ενημέρωση, τις συναλλαγές¹⁷, την τηλεεργασία, τη διασκέδαση, τη διαφήμιση¹⁸. Η χρήση του διαδικτύου είναι ευρεία και η εξάπλωσή του ραγδαία. Αναπόφευκτα επέδρασε καταλυτικά στη διαμόρφωση και την εξάπλωση των σύγχρονων συναλλαγών, καθώς προσέφερε πλεονεκτήματα, όπως η ταχύτητα, η διατοπικότητα και η ασφάλεια, τα οποία μπορούν να απολαμβάνουν δισεκατομμύρια άνθρωποι με χαμηλό κόστος. Η συνεχής εξάπλωση των διαδικτυακών συναλλαγών θα επιφέρει ραγδαίες μεταβολές στα οικονομικά και εμπορικά πρότυπα.

1.4. Η αρχή του άτυπου

Η βασική αρχή που διαρρέει σε ολόκληρο το ιδιωτικό δίκαιο είναι η αρχή της αυτονομίας της ιδιωτικής βούλησης, η οποία συναντά ως δικαιολογητικό της λόγω τη συνταγματική κατοχύρωση της αρχής της αυτοδιάθεσης, όπως προβλέπεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος, και τελικά στην ίδια την αξία του ανθρώπου. Η αρχή αυτή ειδικά στο ενοχικό δίκαιο εκδηλώνεται ως αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων, το κύριο περιεχόμενο της οποίας αποτελεί η δυνατότητα που αναμένεται από την έννομη τάξη στον άνθρωπο να διαμορφώνει κατά βούληση τις περιουσιακές έννομες σχέσεις του, υπό την προϋπόθεση ασφαλώς της μη αντίθεσης στο νόμο και τα χρηστά ήθη.

Συγκεκριμένα, το άτομο μπορεί να προβαίνει στην κατάρτιση, με γνώμονα τις ανάγκες και τις επιθυμίες του, οποιοδήποτε είδος δικαιοπραξίας, ακόμη και αυτό που δεν προβλέπεται από τον νόμο, ή και να τροποποιεί την ρύθμιση που προσφέρει ο νόμος για ορισμένο είδος δικαιοπραξίας, προσδίδοντάς της το περιεχόμενο που αυτό επιθυμεί. Συνέπεια της ελευθερίας αυτής είναι οι κανόνες του ενοχικού δικαίου έχουν συνήθως ενδοτικό και όχι αναγκαστικό χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει ότι η ιδιωτική βούληση μπορεί να τους παρακάμψει, οπότε οι κανόνες αυτοί λειτουργούν συμπληρωματικά ή αποσαφηνιστικά όταν η ιδιωτική βούληση δεν εκφράζεται με πληρότητα ή με σαφήνεια αντίστοιχα¹⁹.

¹⁷ Ιγγλεζάκη, Προστασία του καταναλωτή στις τηλεαγορές μέσω internet, ΕΕμπΔ 2000, σσ. 820 επ.

¹⁸ Μικρουλέα, Δίκαιο της Διαφήμισης και Internet, ΔΕΕ 11/2001, σσ. 1091επ

¹⁹ Παπαστερίου κ.α., Δίκαιο της δικαιοπραξίας, 2021, σ. 236 επ.

Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν πολλές και σημαντικές διατάξεις στο ενοχικό δίκαιο που αποβλέπουν στην προστασία του ασθενέστερου συμβαλλόμενου ή στο γενικό κοινωνικό συμφέρον, οι οποίοι κατά συνέπεια περιορίζουν το πεδίο δράσης της ιδιωτικής αυτονομίας. Η ελευθερία των συμβάσεων, η σπουδαιότερη εκδήλωση της ιδιωτικής αυτονομίας στον τομέα του ενοχικού δικαίου, περικλείει την ελευθερία κατάρτισης των συμβάσεων, την ελευθερία διαμόρφωσης του περιεχομένου των συμβάσεων και την ελευθερία τηρήσεως τύπου. Επομένως, ο ΑΚ καθιερώνει την αρχή του άτυπου των δικαιοπραξιών, προβλέποντας ότι η τήρηση τύπου για τη δικαιοπραξία απαιτείται όταν το ορίζει ο νόμος (ΑΚ 158) ή όταν υπάρχει συμφωνία των μερών (ΑΚ 159 παρ. 2)²⁰.

Ο νόμος επιβάλλει την τήρηση τύπου κυρίως για λόγους προστασίας είτε του δικαιοπρακτούντος είτε του δημοσίου συμφέροντος :

(α) Όταν λοιπόν απαιτείται τύπος στις δηλώσεις βουλήσεως και ως συνέπεια και στην δικαιοπραξία, αυτός καλείται συστατικός. Το έγγραφο αποτελεί το κυριότερο νόμιμο συστατικό τύπο. Εάν κάποιο ουσιώδες στοιχείο της δικαιοπραξίας δεν υποβλήθηκε σε τύπο τότε η δικαιοπραξία είναι άκυρη (εκτός αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της ΑΚ 182). Αν κάποιο επουσιώδες στοιχείο δεν περιβληθεί τον απαιτούμενο τύπο, το στοιχείο αυτό δεν ισχύει αλλά η υπόλοιπη δικαιοπραξία είναι έγκυρη (ΑΚ 181, δηλαδή μερική ακυρότητα). Ο συστατικός διακρίνεται σε νόμιμο και εκούσιο τύπο. Νόμιμος είναι ο τύπος που επιβάλλεται με διάταξη νόμου (ΑΚ 159 παρ. 1), ενώ εκούσιος είναι ο συστατικός τύπος που επιβάλλεται από συμφωνία των μερών (ΑΚ 159 παρ. 2).

Υπάρχουν 3 είδη συστατικού τύπου: (α) το ιδιωτικό έγγραφο (β) το συμβολαιογραφικό έγγραφο και (γ) η δήλωση ενώπιον αρχής. Το ιδιωτικό έγγραφο αποτελεί τον απλούστερο τύπο. Όπου ο νόμος δεν ορίζει ειδικώς άλλο τύπο, αρκεί το ιδιωτικό έγγραφο. Για να υπάρχει ιδιωτικό έγγραφο αρκεί αυτό να φέρει την ιδίχειρη υπογραφή του εκδότη του, όχι μονογραφή, πρέπει να αναφέρεται το επώνυμο ή ακόμα και γνωστό για συναλλαγές ψευδώνυμο (ΑΚ 160 παρ. 1). Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται σύμφωνα με την ΑΚ 163 αποτύπωση της υπογραφής με μηχανικό μέσο, αν πρόκειται για ανώνυμους τίτλους. Αν ο συστατικό τύπος είναι νόμιμος οι υπογραφές των συμβαλλομένων πρέπει να τεθούν στο ίδιο έγγραφο εφόσον υπάρχει ένα πρωτότυπο (ΑΚ

²⁰ Παπαστερίου κ.α., Δίκαιο της δικαιοπραξίας, 2021, σ. 236 επ.

160 παρ. 2 εδ α) ενώ αν υπάρχουν περισσότερα αντίγραφα αρκεί η υπογραφή του συμβαλλομένου στο αντίγραφο που προορίζεται για τον άλλον (ΑΚ 160 παρ. 2 εδ β).

Αν ο τύπος είναι εκούσιος συστατικός τότε αρκούν σύμφωνα με την ΑΚ 162, ενυπόγραφες επιστολές ή τα πρωτότυπα τηλεγραφημάτων ή κάθε άλλο έγγραφο. Αν η σύμβαση καταρτισθεί ατύπως και τα μέρη επιφυλαχθούν να συντάξουν έγγραφο εκ των υστέρων, αν δεν προκύπτει διαφορετική θέληση των συμβαλλομένων, η καταρτισθείσα σύμβαση ισχύει ακόμη και αν δεν συντάχθηκε έγγραφο (ΑΚ 165).

Συμβολαιογραφικό είναι το έγγραφο που συντάσσεται σύμφωνα με τον Κώδικα Συμβολαιογράφων και αποτελεί το κυριότερο δημόσιο έγγραφο. Στην περίπτωση σύναψης πρότασης και αποδοχής μπορούν να γίνουν με χωριστά συμβολαιογραφικά έγγραφα (ΑΚ 161 εδ β). Αν οι δικαιοπρακτούντες δεν υπογράψουν, η δικαιοπραξία είναι άκυρη. Όταν ο συστατικός τύπος συνιστάται ενώπιον δημόσιας αρχής, αν η αρχή δεν συμπράττει και απλά παραλαμβάνει τις δηλώσεις βουλήσεως, το κύρος της δικαιοπραξίας δεν θίγεται²¹.

Κεφάλαιο 2^ο: Ηλεκτρονικά έγγραφα

2.1 Η παραδοσιακή προσέγγιση του όρου «έγγραφο»

Ο ρόλος της τεχνολογίας αδιαμφισβήτητα επηρεάζει την έννοια του εγγράφου. Μια σειρά από τεχνολογικές εξελίξεις έχουν δώσει στο έγγραφο μια νέα ουσία κατά καιρούς. Καθώς έχουν εφαρμοστεί διαφορετικές τεχνολογίες με την πάροδο του χρόνου, αντίστοιχα νέες πρακτικές έχουν προκύψει για το έγγραφο που προκύπτει κάθε φορά. Οι εξελίξεις που επηρεάζουν το έγγραφο αφορούν την ίδια την ύπαρξή του και κυρίως τη διασφάλιση σταθερότητας κατά την ενσωμάτωσή του σε υλικό που έχει διάρκεια ζωής, δηλαδή σε σταθερό σώμα.

Το έγγραφο πέρασε από κρίσιμες φάσεις ανάλογα με τα τεχνολογικά επίπεδα. Για να καταλήξουμε στη μορφή που θα μας απασχολήσει στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, δηλαδή ως ηλεκτρονικό – ψηφιακό έγγραφο, το παραδοσιακό – έντυπο έγγραφο

²¹ Παπαστερίου κ.α., Δίκαιο της δικαιοπραξίας, 2021, σ. 236 επ.

μετατράπηκε σε μηχανική απεικόνιση, χάρη στη μεσολάβηση των τηλεπικοινωνιακών μέσων.

Στις περιπτώσεις που ο νόμος απαιτεί το ιδιωτικό έγγραφο ως συστατικό έντυπο δικαιοπραξίας (ΑΚ 158), η χειρόγραφη υπογραφή του εκδότη (ΑΚ 160) είναι συνήθως η μόνη ουσιαστική προϋπόθεση για τη διατήρηση του εντύπου του ιδιωτικού εγγράφου. Όταν ο νόμος θεσπίζει την ακυρότητα της δικαιοπραξίας (ΑΚ 159) ως κύρωση για μη τήρηση του συστατικού τύπου, επεμβαίνει στην ιδιωτική αυτονομία των μερών και τους επιβάλλει ετερογενή υποχρέωση συμπεριφοράς, επιδιώκοντας να επιτύχουν ορισμένους στόχους που είναι απαραίτητοι για την ομαλή εμπορική δραστηριότητα.

Η ενσωμάτωση σύγχρονων γραπτών μορφών συναλλαγών στην έννομη τάξη μας πρέπει επομένως να αντιμετωπίσει ένα ιδιαίτερα αυστηρό σύνολο διατάξεων. Ως στοιχείο της εγκυρότητας του εγγράφου τύπου, η χειρόγραφη υπογραφή εκτελεί συγκεκριμένες λειτουργίες. Θα πρέπει επομένως να εξεταστεί εάν οι σύγχρονες γραπτές φόρμες έχουν ισοδύναμα στοιχεία ικανά να επιτελούν τις λειτουργίες της χειρόγραφης υπογραφής.

Σύμφωνα με την απόφαση ΑΠ 473/2017 προκύπτει ότι στα πρακτικά της απόφασης δεν απαιτείται η καταχώριση του περιεχομένου του εγγράφου που διαβάστηκε, χρειάζεται ωστόσο να αναφέρονται τα στοιχεία εκείνα από τα οποία διαπιστώνεται επαρκώς η ταυτότητά του, ώστε να μην αφήνεται καμία αμφιβολία για ποιο έγγραφο διαβάστηκε. Δηλαδή, η ταυτοποίηση του εγγράφου είναι απαραίτητη μόνο για να δημιουργηθεί βεβαιότητα ότι στη δίκη διαβάστηκε το συγκεκριμένο έγγραφο και όχι κάποιος άλλος και έτσι δόθηκε η ευκαιρία στον κατηγορούμενο να εκφράσει τις απόψεις του και να κάνει τις παρατηρήσεις του για το περιεχόμενό του. Σε αντίθετη περίπτωση, εάν η ταυτότητα του εγγράφου δεν προσδιορίζεται επαρκώς, υπάρχει η ίδια ακυρότητα όπως παραπάνω.

Περαιτέρω, κατά τη διάταξη του άρθρου 364 ΚΠΔ, στο ακροατήριο διαβάζονται και οι εκθέσεις των ανακριτικών υπαλλήλων, καθώς και τα υπόλοιπα έγγραφα που υποβλήθηκαν κατά την αποδεικτική διαδικασία και δεν αμφισβητήθηκε η γνησιότητά τους. Από το συνδυασμό των παραπάνω διατάξεων σαφώς συνάγεται, ότι η καταγραφή ιδιωτικής συνομιλίας με τεχνικά μέσα σε ψηφιακό δίσκο, ο οποίος αποτελεί αυτοτελές αποδεικτικό μέσο και δη έγγραφο, παραδεκτά λαμβάνεται υπόψη από το δικαστήριο και συνεκτιμάται μαζί με τις άλλες αποδείξεις για το σχηματισμό της δικανικής του κρίσης,

έστω και αν αυτό περιέχει και στηρίχθηκε σε αθέμιτη μαγνητοσκόπηση με τεχνικά μέσα εκδηλώσεων του κατηγορουμένου, που πραγματοποιήθηκαν, όμως, στα πλαίσια των ανατιθεμένων σ' αυτόν υπηρεσιακών καθηκόντων και κατά την εκτέλεσή τους, η οποία υπόκειται σε δημόσιο έλεγχο και κριτική²².

Μάλιστα, απαγορεύεται η αποδεικτική αξιοποίηση παρανόμως αποκτηθέντος αποδεικτικού μέσου, και δη παράνομης καταγραφής ιδιωτικής συνομιλίας σε ψηφιακό δίσκο. Κάμψη της απαγόρευσης αυτής σε περίπτωση που η καταγραφή δεν περιλαμβάνει εκδηλώσεις που ανάγονται στη σφαίρα της προσωπικής ή ιδιωτικής ζωής, αλλά περιλαμβάνει εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο των ανατιθεμένων σε αυτούς υπηρεσιακών καθηκόντων και κατά την εκτέλεση αυτών, τα οποία υπόκεινται σε δημόσιο έλεγχο και κριτική²³.

Από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 329,331,333 παρ.2, 364 και 369 του ΚΠοινΔ , προκύπτει ότι η λήψη υπόψη από το δικαστήριο, για το σχηματισμό της κρίσεως του περί της ενοχής του κατηγορουμένου, εγγράφων που δεν αναγνώστηκαν κατά την προφορική συζήτηση της υποθέσεως στο ακροατήριο, επιφέρει απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας κατά το άρθρο 171 παρ.1 εδ. δ' του ίδιου Κώδικα, που ιδρύει τον εκ του άρθρου 510 παρ.1 στοιχ. Α' του ΚΠοινΔ λόγο αναιρέσεως, διότι ο κατηγορούμενος αποστερείται του δικαιώματος να εκθέσει τις απόψεις του και να προβεί σε παρατηρήσεις σχετικά με το αποδεικτικό αυτό μέσο (άρθρο 358 ΚΠοινΔ), εκτός αν αυτό αποτελούν στοιχεία του κατηγορητηρίου ή το υλικό αντικείμενο του εγκλήματος ή είναι έγγραφα διαδικαστικά ή αναφέρονται απλώς διηγηματικά στην απόφαση ή το περιεχόμενό τους προκύπτει από άλλα αποδεικτικά μέσα²⁴.

Επιπροσθέτως, ως δημόσιο έγγραφο, κατά την έννοια του άρθρου 242 παρ. 1 ΠΚ (συνδυαστικά και με τα άρθρα 13 περ. γ' ΠΚ και 438 ΚΠολΔ), είναι το έγγραφο που συντάσσεται από καθ' ύλη και κατά τόπο αρμόδιο υπάλληλο ή λειτουργό μέσα στα πλαίσια της υπηρεσίας που του έχει ανατεθεί και προορίζεται για εξωτερική κυκλοφορία και πλήρη απόδειξη έναντι όλων κάθε γεγονότος που βεβαιώνεται μ' αυτό και έχει έννομη σημασία. Αντίθετα, δεν είναι δημόσιο έγγραφο, με την παραπάνω έννοια, το έγγραφο, με

²² ΑΠ 171/2017

²³ ΑΠ 171/2017

²⁴ ΑΠ 118/2017

το οποίο βεβαιώνεται γεγονός που αφορά αποκλειστικά την εσωτερική λειτουργία των δημοσίων αρχών και δεν συνάπτεται με έννομα συμφέροντα τρίτων, ούτε επιτελεί εγγυητική και αποδεικτική λειτουργία έναντι όλων, ώστε να ανακύπτει η ανάγκη της ποινικής προστασίας, που παρέχεται με τη σχετική διάταξη²⁵.

2.2. Η διευρυμένη έννοια του όρου «ιδιωτικό έγγραφο»

Η εξέλιξη της σύγχρονης τεχνολογίας επέφερε σημαντικές μεταβολές στον τρόπο διατύπωσης και διαβίβασης των δηλώσεων βουλήσεως. Νέες τεχνικές επιτρέπουν την στιγμιαία διαβίβαση και ανταλλαγή πληροφοριών και καθιστούν δυνατή την κατάρτιση δικαιοπραξιών με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων (telex, telefax, συμβάσεις EDI, συμβάσεις μέσω του Internet).

Η ανάγκη τήρησης τύπου, όταν επιβάλλεται από το νόμο ή από τα μέρη, αποτελεί εμπόδιο για την απρόσκοπτη εφαρμογή της σύγχρονης τεχνολογίας στο πλαίσιο της κατάρτισης δικαιοπραξιών, καθώς τα στοιχεία της έννοιας του εγγράφου και κυρίως η ιδιόχειρη υπογραφή δεν υφίστανται. Ενόψει της αρχής που ορίζει ότι το δίκαιο πρέπει να ανελίσσεται για να μπορεί να ρυθμίζει με τις αρχές που επιβάλλει όλες τις βιοτικές σχέσεις, ας δούμε πως αντιμετωπίζει η έννομη τάξη μας τα ηλεκτρονικά έγγραφα.

2.3. Ηλεκτρονικά έγγραφα στο διαδίκτυο

Το ηλεκτρονικό έγγραφο αποτελεί θεμελιώδες συστατικό των συναλλαγών στο Διαδίκτυο και στην Κοινωνία της Πληροφορίας γενικότερα. Έχει διαφορετική νομική φύση από τα ιδιωτικά έγγραφα του άρθρου 160 ΑΚ, γιατί στερείται της ιδιόχειρης υπογραφής, αλλά και της σταθερότητας κατά την ενσωμάτωσή του σε υλικό, το οποίο να παρουσιάζει διάρκεια ζωής. Περαιτέρω, δεν είναι από μόνο του αναγνώσιμο, δεδομένου ότι αποτελείται από μαγνητικές εγγραφές, αλλά καθίσταται αναγνώσιμο υπό μορφή κειμένου στην οθόνη του τερματικού με τη μεσολάβηση της κατάλληλης τεχνικής

²⁵ ΑΠ 98/2017

διαδικασίας, δηλαδή της μετατροπής των αρχειοθετημένων μαγνητικών εγγραφών σε εικόνα, γράμματα και λέξεις.

Ηλεκτρονικό έγγραφο με την ευρεία έννοια του όρου μπορεί να χαρακτηριστεί κάθε έγγραφο του οποίου η υπογραφή παράγεται εξ ολοκλήρου ή απλώς αποτυπώνεται με τη βοήθεια της ηλεκτρονικής τεχνολογίας. Η Οδηγία 1999/93/EK και κατ' επέκταση το π.δ. 150/2001 δεν αναφέρουν σαφώς έναν ορισμό του ηλεκτρονικού εγγράφου, παρά μόνο έμμεσα θα μπορούσε να συναχθεί ένα ορισμός εκ του άρθρου 2 αριθ. 1 τόσο της Οδηγίας, όσο και του π.δ., όπου ορίζεται η έννοια της ηλεκτρονικής υπογραφής ως *«δεδομένα σε ηλεκτρονική μορφή τα οποία είναι συνημμένα σε, ή λογικά συσχετιζόμενα με, άλλα ηλεκτρονικά δεδομένα και τα οποία χρησιμεύουν ως μέθοδος απόδειξης της γνησιότητας»*.

Προκύπτει λοιπόν ότι η ηλεκτρονική υπογραφή πρέπει να συνάπτεται σε δεδομένα με ηλεκτρονική μορφή τα οποία και θα αποτελούν το λοιπό περιεχόμενο του ηλεκτρονικού εγγράφου. Στο Διαδίκτυο, ηλεκτρονικά έγγραφα θεωρούνται κάθε είδους εγγραφές στην οθόνη του Η/Υ, όπως ηλεκτρονικές επιστολές, ταχυδρομικοί κατάλογοι, ιστοσελίδες, αρχεία που διακινούνται μέσω του Διαδικτύου, αποτυπωμένες σε δισκέτες ή βιντεοκασέτες τηλεδιασκέψεις, τηλεφωνικές επαφές, ραδιοφωνικές εκπομπές κλπ. Με άλλα λόγια, ηλεκτρονικά διαδικτυακά έγγραφα είναι κάθε είδους σταθερά ενσωματωμένες σε υλικό φορέα εγγραφές δεδομένων, που διακινούνται στο Διαδίκτυο.

2.4. Το ελληνικό δίκαιο και τα ηλεκτρονικά έγγραφα

Τρία είναι τα βασικά νομικά ζητήματα αναφορικά με τα ηλεκτρονικά έγγραφα. Καταρχάς, αν και υπό ποιες προϋποθέσεις πρέπει να επιτραπεί η χρήση τους ως μέσον αποδείξεως. Κατά δεύτερο λόγο, ποια αποδεικτική αξία πρέπει να προσδοθεί σ' αυτά. Τρίτον, αν μπορούν από σκοπιά αστικού δικαίου να αποτελέσουν συστατικό τύπο δικαιοπραξίας.

Στην Ελλάδα, προτού υπάρξει η ρύθμιση αναφορικά με την αναγνώριση της ψηφιακής υπογραφής ως μέσο διαπιστώσεως της γνησιότητας των εγγράφων, τέθηκε το ζήτημα, αν υπάρχει δυνατότητα εξομοίωσης με την ιδιόχειρη υπογραφή. Το πρόβλημα παρίστατο δυσεπίλυτο, και η απάντηση, που έπρεπε να δοθεί, εξαρτήθηκε κατά βάση από την εξέλιξη της τεχνολογίας. Η αλήθεια είναι ότι μέχρι σήμερα το ηλεκτρονικό έγγραφο

δεν προσφέρει την αναγκαία εγγύηση σταθερότητας της καταγραφής των δηλώσεων βουλήσεως. Πολύ εύκολα μπορούν να επιχειρηθούν αλλοιώσεις του καταγραμμένου κειμένου. Το αντίθετο συμβαίνει με τα έντυπα έγγραφα που περικλείουν ιδιόχειρη υπογραφή. Ακριβώς γι' αυτόν το λόγο δεν ήταν δυνατό πριν το Π.Δ. 150/2001 να εξομοιωθούν οι ιδιόχειρες με τις ηλεκτρονικές υπογραφές. Συνεπώς, το ηλεκτρονικό έγγραφο, αν χρησιμοποιείτο ως συστατικός τύπος δικαιοπραξίας, οδηγούσε στη σύναψη άκυρων δικαιοπραξιών κατά το άρθρο 160 παρ. 1 ΑΚ, ενώ ουδεμία αποδεικτική δύναμη διέθετε κατά το άρθρο 443 ΚΠολΔ. Αντιθέτως, παραδεκτά χρησιμοποιούνταν το έγγραφο ως αποδεικτικό, καθώς το άρθρο 444 αρ. 3ΚΠολΔ, το οποίο αποτελεί και το νομικό θεμέλιο του ηλεκτρονικού εγγράφου, δέχεται ως έγγραφα μηχανικές απεικονίσεις, στις οποίες η θέση ιδιόχειρης υπογραφής είναι τεχνικά αδύνατη.

- Στο πλαίσιο που κινήθηκε η ΜΠρΑθ 1327/2001, ΔΕΕ 2001, εκδοθείσα πριν την έναρξη ισχύος του π.δ 150/2001 : Με την απόφαση αυτή τα ηλεκτρονικά έγγραφα εντάσσονται στην έννοια των μηχανικών απεικονίσεων του άρθρου 444 αρ. 3 ΚΠολΔ καθιστώντας έτσι σαφές ότι μηχανική απεικόνιση δεν είναι ό,τι εγγράφεται στον δίσκο του ηλεκτρονικού υπολογιστή αλλά η απεικόνιση των εγγράφων η οποία είναι προσιτή στον άνθρωπο. Η ένταξη των ηλεκτρονικών εγγράφων στην έννοια του άρθρου 444 παρ. 3 δεν συνεπάγεται αυτομάτως ότι αυτά αποκτούν πλήρη αποδεικτική δύναμη κατά το άρθρο 445 ΚΠολΔ για την οποία απαιτούνται πρόσθετα χαρακτηριστικά. Η συγκεκριμένη απόφαση αντλεί τα χαρακτηριστικά αυτά από τις τεχνικές παραμέτρους ενός ηλεκτρονικού μηνύματος (e-mail) και ειδικότερα βάσει του ειδικού κωδικού που έχει ο χρήστης του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, δηλαδή την ηλεκτρονική διεύθυνση, που αποκλείει τη σύγχυση με κάθε άλλο χρήστη και η οποία συνοδεύει πάντα το ηλεκτρονικό μήνυμα.

Το δικαστήριο καταλήγει στο ότι η ιδιαιτερότητα αυτή της ηλεκτρονικής διεύθυνσης την εξομοιώνει με ιδιόχειρη υπογραφή. Το δικαστήριο προχωράει ένα βήμα περαιτέρω ερμηνεύοντας το άρθρο 457 παρ. 4 ΚΠολΔ και αποφαινεται ότι εφόσον η χρήση της ηλεκτρονικής διεύθυνσης εμπίπτει στη σφαίρα επιρροής του χρήστη φέρει αυτός το βάρος απόδειξης της ελαττωματικότητας του μηνύματος, ήτοι της αποστολής του από άλλο χρήστη. Τέλος, η απόφαση καταλήγει στο ότι το εκτυπωμένο ηλεκτρονικό μήνυμα αποτελεί αντίγραφο που πρέπει να επικυρωθεί για να ληφθεί υπόψη από το δικαστήριο (άρθρο 449 παρ. 1 και 453 παρ. 1 εδ. β ΚΠολΔ).

Με τον Νόμο 2672/1998 ρυθμίζονται μερικά ζητήματα ψηφιακής υπογραφής και συναφών υπηρεσιών πιστοποίησης, αναφορικά όμως με την διακίνηση εγγράφων με ηλεκτρονικό ταχυδρομείο μεταξύ των υπηρεσιών του δημοσίου, των ΝΠΔΔ και των ΟΤΑ ή μεταξύ αυτών και των ενδιαφερόμενων φυσικών ή νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου (άρθρο 14 παρ. 1).

Κεφάλαιο 3^ο: Ηλεκτρονική Υπογραφή

3.1. Η Ευρωπαϊκή Προσέγγιση

Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν ήδη ληφθεί νομοθετικές πρωτοβουλίες αναφορικά με την καθιέρωση της ηλεκτρονικής υπογραφής. Ο πρώτος νόμος για την ψηφιακή υπογραφή σε επίπεδο κράτους ψηφίστηκε από το Ιταλικό Κοινοβούλιο στις 15 Μαρτίου 1997. Το άρθρο 15 του Νόμου αυτού προσφέρει μία ολοκληρωμένη αναγνώριση των πράξεων, δεδομένων, εγγραφών (ιδιωτικών και δημόσιων) και συμβάσεων καθώς και της αρχειοθέτησης, διαβίβασης και αναπαραγωγής τους με ηλεκτρονικά μέσα και μάλιστα όχι μόνο στις σχέσεις ανάμεσα στους ιδιώτες αλλά και αναφορικά με τη δημόσια διοίκηση. Ο Νόμος προβλέπει την έκδοση πιστοποιητικών σχετικά με την ταυτότητα των ηλεκτρονικά συμβαλλομένων για τη βοήθεια συμβολαιογράφων και μιας ανεξάρτητης διοικητικής αρχής, την Αρχή για την πληροφορική της δημόσιας διοίκησης. Προβλέπεται επίσης η τήρηση αρχείων από τις διοικητικές αρχές για τις δημόσιες κλείδες (Ιταλικός Νόμος 59/1997 περί της ψηφιακής υπογραφής).

Ο Γερμανικός Νόμος της 22^{ας} Ιουλίου 1997 σχετικά με τη ρύθμιση των όρων για τις πληροφοριακές και επικοινωνιακές υπηρεσίες προβλέπει ένα ιδιαίτερος αναλυτικό πλαίσιο για την ψηφιακή υπογραφή. Οι 16 παράγραφοι του άρθρου 3 έχουν ως σκοπό την εξασφάλιση της γνησιότητας των ψηφιακών υπογραφών και τον αποκλεισμό αλλοίωσης των υπογεγραμμένων μηνυμάτων. Συγκεκριμένα, προβλέπεται η χορήγηση από δημόσια αρχή εξατομικευμένης μυστικής κλειδας σε φυσικά πρόσωπα, η οποία αποκρυπτογραφεί το μήνυμα σε αλγοριθμικό σύστημα. Ο παραλήπτης από την άλλη μεριά αποκρυπτογραφεί με άλλο κλειδί το μήνυμα, δίχως να είναι σε θέση να το αλλοιώσει. Σύμφωνα με τη παράγραφο 1 σκοπός του νόμου είναι να θέσει τις γενικές αρχές που εξασφαλίζουν τη γνησιότητα των ψηφιακών υπογραφών.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 2 υιοθετείται το ασύμμετρο αλγοριθμικό σύστημα με τη χρήση δημόσιας και μυστικής κλειδας. Μια ανεξάρτητη διοικητική αρχή για τις τηλεπικοινωνίες χορηγεί άδεια σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα, τα οποία θα μπορούν με τα σειρά τους να πιστοποιούν τη χορήγηση της δημόσιας κλειδας σε κάποιο χρήστη του διαδικτύου. Με την παράγραφο 4 προβλέπονται αυστηρές προϋποθέσεις για τη χορήγηση αδειών, ενώ με την παράγραφο 5 ορίζονται οι προϋποθέσεις για τη χορήγηση των πιστοποιητικών.

Τα πιστοποιητικά πρέπει να περικλείουν το όνομα του δικαιούχου, τη δημόσια κλειδα, τους αλγορίθμους χρήσης της κλειδας, τον αριθμό του πιστοποιητικού, την ημερομηνία έναρξης και λήξης των πιστοποιητικών, το όνομα του παρόχου υπηρεσιών πιστοποίησης καθώς και τυχόν περιορισμούς της χρήσης του πιστοποιητικού, όπως προβλέπεται στο άρθρο 3 παρ. 7. Το άρθρο 3 παρ. 8 προβλέπει την έκτακτη διακοπή της ισχύος των πιστοποιητικών κατόπιν αιτήσεως του δικαιούχου ή της Αρχής των τηλεπικοινωνιών, καθώς και στην περίπτωση που το πιστοποιητικό στηρίζεται σε λάθος πληροφορίες ή το φυσικό ή νομικό πρόσωπο διέκοψε τις δραστηριότητές του. Ο νόμος προβλέπει επίσης τη δυνατότητα να τίθεται σε κάθε ηλεκτρονικό έγγραφο η ημερομηνία με ψηφιακό τρόπο, ενώ υπαγορεύει και την υποχρέωση προστασίας προσωπικών δεδομένων. Στην παράγραφο 14 προβλέπεται η αναγνώριση των πιστοποιητικών από άλλες χώρες της ΕΕ, εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις ασφάλειας και γνησιότητας. Το ίδιο ισχύει και για τις τρίτες χώρες.

Ο Γερμανικός Νόμος δεν δεσμεύει το δικαστή ως προς τη διαδικασία, με την οποία θα αποκτήσει γνώση του αντικειμένου της αποδείξεως ad hoc, ούτε ως προς τη θεώρηση της συνδρομής ορισμένων γεγονότων, όπως της επιτυχούς λειτουργίας της δημόσιας κλειδας στη συγκεκριμένη περίπτωση, ως ασφαλών ενδείξεων της γνησιότητας της ψηφιακής υπογραφής. Ο Γερμανικός Νόμος ρυθμίζει απλώς τα ζητήματα υποδομής για τη δημιουργία των κρυπτογραφικών κλειδών.

Αναφορικά με το ζήτημα της ψηφιακής υπογραφής έχει ασχοληθεί και ο Γάλλος Νομοθέτης με τον Νόμο 96-659 της 26^{ης} Ιουλίου 1996 για τις τηλεπικοινωνίες. Στις 8 Μαΐου 1998 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο εξέδωσαν μία πρόταση Οδηγίας για το κοινό πλαίσιο των ηλεκτρονικών υπογραφών. Η πρόταση έγινε δεκτή ένα χρόνο μετά.

Αξίζει να αναφερθεί ότι με την εισαγωγή από την ΕΕ του Κανονισμού για τις υπηρεσίες ηλεκτρονικής ταυτοποίησης και εμπιστοσύνης για ηλεκτρονικές συναλλαγές στην εσωτερική αγορά (910/2014/ΕΕ) («eIDAS»). Το eIDAS προσπάθησε να συγχρονίσει τις διαφορετικές προσεγγίσεις των χωρών για τις ηλεκτρονικές υπογραφές σε ένα γενικό σύνολο κανόνων.

3.2. Η παραδοσιακή προσέγγιση του όρου «υπογραφή»

Μια υπογραφή είναι μια χειρόγραφη (και συχνά τυποποιημένη) απεικόνιση του ονόματος, του ψευδωνύμου κάποιου ή ακόμη και ενός απλού "X" ή άλλου σήματος που γράφει ένα άτομο στα έγγραφα ως απόδειξη ταυτότητας και πρόθεσης. Ο συντάκτης μιας υπογραφής είναι ο υπογράφων. Παρόμοια με μια χειρόγραφη υπογραφή, ένα έργο υπογραφής περιγράφει το έργο ως ταυτοποίηση του δημιουργού του. Μια υπογραφή μπορεί να συγχέεται με ένα αυτόγραφο, το οποίο είναι κυρίως μια καλλιτεχνική υπογραφή. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε σύγχυση όταν οι άνθρωποι έχουν τόσο αυτόγραφο όσο και υπογραφή και ως εκ τούτου ορισμένοι άνθρωποι στο κοινό κρατούν τις υπογραφές τους ιδιωτικές, ενώ δημοσιεύουν πλήρως το αυτόγραφο τους.

Η παραδοσιακή λειτουργία μιας υπογραφής είναι να επικολλά μόνιμα σε ένα έγγραφο τη μοναδική προσωπική, αδιαμφισβήτητη ταυτοποίηση ενός ατόμου ως φυσική απόδειξη της προσωπικής μαρτυρίας του ατόμου αυτού και πιστοποίηση του περιεχομένου όλων ή ενός καθορισμένου μέρους του εγγράφου. Για παράδειγμα, ο ρόλος της υπογραφής σε πολλές συμβάσεις καταναλωτών δεν είναι μόνο η παροχή αποδεικτικών στοιχείων για την ταυτότητα του συμβαλλόμενου μέρους, αλλά και η παροχή αποδεικτικών στοιχείων για διαβούλευση και συγκατάθεση μετά από ενημέρωση.

Σε πολλές χώρες, οι υπογραφές μπορούν να μαρτυρηθούν και να καταγραφούν παρουσία συμβολαιογράφου για να φέρουν πρόσθετη νομική ισχύ. Στα νομικά έγγραφα, ένας αναλφάβητος υπογράφων μπορεί να κάνει ένα "σημάδι" (συχνά ένα "X" αλλά μερικές φορές ένα εξατομικευμένο σύμβολο), αρκεί το έγγραφο να προσυπογράφεται από έναν εγγράμματο μάρτυρα. Σε ορισμένες χώρες, οι αναλφάβητοι τοποθετούν ένα αντίγραφο σε νομικά έγγραφα αντί για γραπτή υπογραφή.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι υπογραφές περιλαμβάνουν σημάδια και ενέργειες κάθε είδους που είναι ενδεικτικές της ταυτότητας και της πρόθεσης. Ο νομικός κανόνας είναι ότι εκτός εάν το καταστατικό ορίζει συγκεκριμένα μια συγκεκριμένη μέθοδο υπογραφής, μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους. Αυτά περιλαμβάνουν φαξ με μηχανική ή ελαστική σφραγίδα. Μπορεί να υπογραφεί από τον υποτιθέμενο υπογράφοντα. Εναλλακτικά, κάποιος άλλος εξουσιοδοτημένος από τον υπογράφοντα, ενεργώντας παρουσία του υπογράφοντος και κατά την υπογραφή του, μπορεί να υπογράψει.

Πολλά άτομα έχουν πολύ πιο φανταστικές υπογραφές από το συνηθισμένο γραπτό γράψιμό τους, συμπεριλαμβανομένων περίτεχνων ανερχόμενων, κατερχόμενων και εξωτικών ακμών, όπως θα έβρισκε κανείς στην καλλιγραφική γραφή. Για παράδειγμα, το τελευταίο "k" στη διάσημη υπογραφή του John Hancock στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των ΗΠΑ επιστρέφει για να υπογραμμίσει το όνομά του. Αυτό το είδος άνθησης είναι επίσης γνωστό ως παράφραση, γαλλικός όρος που σημαίνει άνθηση, αρχική ή υπογραφή. Η παράφραση χρησιμοποιείται σε γραφολογικές αναλύσεις.

Διάφοροι πολιτισμοί των οποίων οι γλώσσες χρησιμοποιούν συστήματα γραφής εκτός από αλφάβητα, δεν συμμερίζονται τη δυτική έννοια των υπογραφών καθαυτή: η "υπογραφή" του ονόματος κάποιου οδηγεί σε ένα γραπτό προϊόν που δεν διαφέρει από το αποτέλεσμα της "γραφής" του ονόματός του με τον τυπικό τρόπο. Για αυτές τις γλώσσες, η γραφή ή η υπογραφή περιλαμβάνει τους ίδιους γραπτούς χαρακτήρες.

3.3. Έννοια και είδη της ηλεκτρονικής υπογραφής

Η προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή είναι μια από τις διαπιστεύσεις ταυτότητας και αποδοχής του περιεχομένου ενός μεθόδου εγγράφου. Ωστόσο, αυτός ο τύπος ηλεκτρονικής υπογραφής δεν είναι μοναδικός. Η ψηφιοποίηση επέτρεψε σε εταιρείες και ιδρύματα να δημιουργήσουν συμβατικές σχέσεις με το κοινό τους χωρίς να χρειάζεται φυσική εμφάνιση σε γραφείο ή υποκατάστημα του οργανισμού.

Το 1976, οι Whitfield Diffie και Martin Hellman περιέγραψαν για πρώτη φορά την έννοια ενός σχεδίου ψηφιακής υπογραφής, αν και υπέθεσαν μόνο ότι τέτοια σχήματα υπήρχαν με βάση τις συναρτήσεις που είναι μετατροπές μονής κατεύθυνσης. Λίγο αργότερα, οι Ronald Rivest, Adi Shamir και Len Adleman εφηύραν τον αλγόριθμο RSA,

ο οποίος θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή πρωτόγονων ψηφιακών υπογραφών (αν και μόνο ως απόδειξη της ιδέας-οι «απλές» υπογραφές RSA δεν είναι ασφαλείς). Το πρώτο πακέτο λογισμικού που κυκλοφόρησε στην αγορά για να προσφέρει ψηφιακή υπογραφή ήταν το Lotus Notes 1.0, που κυκλοφόρησε το 1989, το οποίο χρησιμοποίησε τον αλγόριθμο RSA²⁶.

Άλλα συστήματα ψηφιακής υπογραφής αναπτύχθηκαν σύντομα μετά το RSA, τα πρώτα που ήταν οι υπογραφές Lamport, υπογραφές Merkle (επίσης γνωστές ως «*δέντρα Merkle*» ή απλά «*Hash tree*»), και υπογραφές Rabin. Το 1988, οι Shafi Goldwasser, Silvio Micali και Ronald Rivest έγιναν οι πρώτοι που καθόρισαν αυστηρά τις απαιτήσεις ασφαλείας των συστημάτων ψηφιακής υπογραφής. Περιέγραψαν μια ιεραρχία μοντέλων επίθεσης για σχήματα υπογραφής και παρουσίασαν επίσης το σχέδιο υπογραφής GMR, το πρώτο που θα μπορούσε να αποδειχθεί ότι αποτρέπει ακόμη και μια υπαρξιακή πλαστογραφία έναντι επιλεγμένης επίθεσης μηνυμάτων, που είναι ο αποδεκτός ορισμός ασφαλείας για τα συστήματα υπογραφής²⁷.

Σύμφωνα με τη θεωρία, η ηλεκτρονική υπογραφή είναι μια μέθοδος τεκμηρίωσης που χρησιμοποιείται σε συγκεκριμένες μηχανικές απεικονίσεις με σκοπό να διασφαλίσει, αφενός την γνησιότητα και την ακρίβεια της δηλώσεως βουλήσεως, αφετέρου τα στοιχεία του προσώπου που προβαίνει στη δήλωση αυτή²⁸. Πρόκειται δηλαδή για υπογραφή μόνο «*κατ' ευφημισμό*», καθώς στην ουσία πρόκειται για μια διαδικασία τεκμηρίωσης. Κατά συνέπεια, υπάρχουν πολλοί τρόποι να υπογράψει κανείς ηλεκτρονικά και είτε να δείξει με τον τρόπο αυτό την πρόθεσή του να δεσμευτεί από την υπογραφή του και από το περιεχόμενο του κειμένου, είτε να επιβεβαιώσει την ταυτότητά του.

Η ανοιχτή αυτή προσέγγιση που υιοθετείται επιτυγχάνει τον συνδυασμό της τεχνικής ουδετερότητας και συνεπώς της προσαρμοστικότητας απέναντι στις μελλοντικές τεχνολογικές εξελίξεις, αλλά και τη μη απόρριψη των ήδη υπαρχουσών πρακτικών. Εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του π.δ. 150/2001 από τις πιο απλές διαδικασίες

²⁶ Lincoln A., Electronic signature laws and the need for uniformity in the global market, JS&EBL (8), 2004, σσ. 67επ.

²⁷ Noack U., Digitaler Rechtsverkehr : Elektronische Signatur, elektronische Form und Textform, DStR 2001, σ. 1893επ

²⁸ Καρακώστας, Δίκαιο και Ίντερνετ, Νομικά ζητήματα του Διαδικτύου, 2009, σ. 137

τεκμηρίωσης (χρήση κωδικού PIN), έως και τις πιο σύνθετες (ασύμμετρη κρυπτογραφία, βιομετρικές μέθοδοι.

3.4. Το ζήτημα της κρυπτογραφίας

Ζούμε σε μια εποχή αφάνταστης ταχείας προόδου και εκπληκτικών τεχνολογιών που επιτρέπουν τη στιγμιαία ροή πληροφοριών - οποτεδήποτε, οπουδήποτε. Η σύγκλιση υπολογιστών και δικτύων ήταν η βασική δύναμη πίσω από την ανάπτυξη αυτών των τεχνολογιών που προκαλούν δέος. Η αυξανόμενη χρήση συστημάτων που κατασκευάζονται χρησιμοποιώντας αυτές τις τεχνολογίες πληροφοριών (ΤΠ) έχει σημαντικό αντίκτυπο στην καθημερινή μας ζωή. Αυτές οι τεχνολογίες γίνονται ολοένα και διάχυτες και πανταχού παρούσες.

Μια απεικόνιση αυτού παρέχεται από την ανάπτυξη της κινητής επικοινωνίας. Υπάρχει μια αναταραχή δραστηριότητας στην ανάπτυξη νέων εφαρμογών που λειτουργούν σε αυτήν την υποδομή. Τα τηλέφωνα έχουν μετατραπεί από ασύρματα σε μικρά σε έξυπνα σε μια κατάσταση όπου μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως συσκευές ψυχαγωγίας (παιχνίδια, ραδιόφωνα, mp3 players, κάμερες και τώρα τηλεόραση), για σοβαρές προσωπικές εφαρμογές (για υπηρεσίες τοποθεσίας, μηνύματα και έλεγχο ταυτότητας, τραπεζικές συναλλαγές) εκτός από το ότι χρησιμοποιείται επίσης για να μιλάει με ανθρώπους.

Η γρήγορη ανάπτυξη αυτών των εφαρμογών έχει ενεργοποιηθεί από την ευελιξία της υποκείμενης υπολογιστικής πλατφόρμας και της υποδομής επικοινωνίας. Η βασική προϋπόθεση για τη συνεχή ανάπτυξη και την επιτυχή εκμετάλλευση της πληροφορικής είναι η έννοια της διασφάλισης. Η Διασφάλιση Πληροφοριών περιλαμβάνει - Διεξαγωγή εκείνων των λειτουργιών που προστατεύουν και υπερασπίζονται τα συστήματα πληροφοριών και πληροφοριών με τη διασφάλιση της διαθεσιμότητας, της ακεραιότητας, της γνησιότητας, του απορρήτου και της μη άρνησης. Αυτό περιλαμβάνει την παροχή αποκατάστασης πληροφοριακών συστημάτων με ενσωμάτωση δυνατοτήτων προστασίας, ανίχνευσης και αντίδρασης.

Οι ψηφιακές υπογραφές χρησιμοποιούν ασύμμετρη κρυπτογραφία. Σε πολλές περιπτώσεις, παρέχουν ένα επίπεδο επικύρωσης και ασφάλειας στα μηνύματα που

αποστέλλονται μέσω μη ασφαλούς καναλιού: Η σωστή εφαρμογή, μια ψηφιακή υπογραφή δίνει στον παραλήπτη τον λόγο να πιστεύει ότι το μήνυμα στάλθηκε από τον αποστολέα που αξιώθηκε. Οι ψηφιακές υπογραφές είναι ισοδύναμες με τις παραδοσιακές χειρόγραφες υπογραφές από πολλές απόψεις, αλλά οι ψηφιακές υπογραφές που εφαρμόζονται σωστά είναι πιο δύσκολο να πλαστογραφηθούν από το χειρόγραφο. Τα συστήματα ψηφιακής υπογραφής, με την έννοια που χρησιμοποιούνται εδώ, βασίζονται κρυπτογραφικά και πρέπει να εφαρμοστούν σωστά για να είναι αποτελεσματικά. Μπορούν επίσης να παρέχουν μη αποκήρυξη, πράγμα που σημαίνει ότι ο υπογράφων δεν μπορεί να ισχυριστεί με επιτυχία ότι δεν υπέγραψε ένα μήνυμα, ενώ ισχυρίζεται επίσης ότι το ιδιωτικό κλειδί τους παραμένει μυστικό.

Επιπλέον, ορισμένα σχήματα μη αποποίησης προσφέρουν χρονική σήμανση για την ψηφιακή υπογραφή, έτσι ώστε ακόμη και αν το ιδιωτικό κλειδί είναι εκτεθειμένο, η υπογραφή να είναι έγκυρη. Τα ψηφιακά υπογεγραμμένα μηνύματα μπορεί να αντιπροσωπεύονται οτιδήποτε ως κορδόνι bit: παραδείγματα περιλαμβάνουν ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, συμβόλαια ή μήνυμα που αποστέλλεται μέσω κάποιου άλλου κρυπτογραφικού πρωτοκόλλου.

3.5. Οι πρώτες νομοθετικές προσπάθειες καθιέρωσής της

Η ηλεκτρονική υπογραφή προέρχεται από μια νομική έννοια για τον ορισμό της, η οποία ισοδυναμεί σε ψηφιακή/ηλεκτρονική μορφή με την παραδοσιακή έννοια της χειρόγραφης υπογραφής. Αυτή η υπογραφή απεικονίζει ένα θέμα και σημαίνει τη θέληση και αποδοχή ενός κειμένου από αυτό. Η ηλεκτρονική υπογραφή, η οποία καθιστά δυνατή την παραδοσιακή διαδικασία να γίνει 100% online, εξ αποστάσεως και μέσω οποιουδήποτε καναλιού και ψηφιακής συσκευής, συνθέτει μια σειρά κρυπτογραφημένων δεδομένων που επισυνάπτονται σε ένα ηλεκτρονικό μήνυμα με πλήρη ακεραιότητα.

Αυτή η τεχνολογία βασίζεται σε διαφορετικές τεχνικές για την υπογραφή ενός εγγράφου. Η διαδικασία συνίσταται στον έλεγχο ταυτότητας του υπογράφοντος υποκειμένου και στην επακόλουθη καταχώριση υπογραφής και συμβατική αποδοχή από τον ίδιο. Στο πρώτο μέρος της διαδικασίας, χρησιμοποιούνται διαφορετικές μέθοδοι, όπως βιομετρικά στοιχεία προσώπου, κάρτες συντεταγμένων ή κωδικός πρόσβασης μίας χρήσης (OTP) για την επαλήθευση της ταυτότητας του υπογράφοντος υποκειμένου και στο

δεύτερο, εκτελούνται διαφορετικοί τύποι κρυπτογραφικών τεχνικών για να διασφαλιστεί η αξιοπιστία και το επακόλουθο απαραβίαστο της χρονικής σφραγίδας, του εγγράφου και να συνδεθεί η υπογραφή με την ταυτότητα του υπογράφοντος.

Μια προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή πρέπει να πληροί τις ακόλουθες απαιτήσεις :

- Πρέπει να συνδέεται με την ταυτότητα του υπογράφοντος με μοναδικό και μη μεταβιβάσιμο τρόπο.
- Πρέπει να επιτρέπει την αναγνώρισή του.
- Πρέπει να δημιουργηθεί χρησιμοποιώντας δεδομένα που ο υπογράφων μπορεί να χρησιμοποιήσει με εμπιστοσύνη και έχει αποκλειστικό έλεγχο.
- Πρέπει να συνδέεται με τα δεδομένα στο υπογεγραμμένο έγγραφο, αποτρέποντας οποιαδήποτε μεταγενέστερη τροποποίησή του.

Αυτά τα χαρακτηριστικά μιας προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής παρέχουν πλήρη και υψηλού επιπέδου ασφάλεια στις διαδικασίες υπογραφής και σύναψης συμβάσεων. Η ακεραιότητα του υπογεγραμμένου περιεχομένου είναι το βασικό χαρακτηριστικό του, καθώς αυτός ο τύπος είναι αυτός που διασφαλίζει ότι το υπογεγραμμένο έγγραφο δεν έχει τροποποιηθεί ή ότι έχει αλλάξει η ταυτότητα του υπογράφοντος.

Υπάρχουν ακόμη καθημερινές διαδικασίες που πρέπει να ψηφιοποιηθούν και που απαιτούν υψηλό επίπεδο ασφάλειας, κάτι που η προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή χορηγεί σε άλλους τύπους :

- Τραπεζικός λογαριασμός και συμβάσεις υψηλού επιπέδου (στεγαστικά δάνεια, συνταξιοδοτικά προγράμματα, άμεσες χρεώσεις κ.λπ.) σε οποιονδήποτε τομέα.
- Διαδικασίες στους τομείς της κινητικότητας και του τουρισμού (check-in σε ξενοδοχεία, διαδικασίες στα σύνορα κ.λπ.).
- Διαδικασίες ηλεκτρονικής διοίκησης και άλλες που σχετίζονται με τη συνεργασία των πολιτών.

Ωστόσο, το πρώτο νομοθετικό κείμενο που ρύθμισε την ψηφιακή υπογραφή στηριζόμενη στη μέθοδο των ασύμμετρων αλγορίθμων είναι ο νόμος περί ψηφιακής υπογραφής της πολιτείας Γιούτα των ΗΠΑ που ισχύει από τις 9 Μαρτίου 1995. Ο νόμος αυτός επιτρέπει τη συγκρότηση οργανισμών, δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, οι οποίοι

κατόπιν αδείας του Υπουργείου Εμπορίου, μπορούν να εκδίδουν πιστοποιητικά σχετικά με την ταυτότητα συγκεκριμένου συνδρομητή τους. Τα πιστοποιητικά βεβαιώνουν ότι συγκεκριμένη δημόσια κλείδα ανήκει σε ορισμένο πρόσωπο και προσφέρει όλα τα απαραίτητα στοιχεία για τη χρησιμοποίησή της στην αποκρυπτογράφηση της ψηφιακής υπογραφής του αποστολέα εγγράφου.

Οι οργανισμοί αυτοί είναι υποχρεωμένοι να τηρούν αρχεία τουλάχιστον για 40 έτη. Η μυστική κλείδα ανήκει στην ιδιοκτησία του συνδρομητή, ο οποίος είναι υπεύθυνος για την ασφαλή τήρησή της. Ο νόμος καθιερώνει επίσης νόμιμο τεκμήριο, σύμφωνα με το οποίο η αποκρυπτογράφηση ενός μηνύματος με τη χρησιμοποίηση της δημόσιας κλείδας, όπως είναι αυτή καταχωρημένη στο πιστοποιητικό που βεβαιώνει την αντιστοιχία της συγκεκριμένης δημόσιας κλείδας και του συνδρομητή και συγχρόνως αποστολέα του μηνύματος, θεωρείται ως αναγνώριση της γνησιότητας της υπογραφής. Το τεκμήριο ανατρέπεται, αν αποδειχθεί ότι η ψηφιακή υπογραφή δεν μπορεί να αποκρυπτογραφηθεί με τη δημόσια κλείδα ή αν ο δικαιούχος μυστικής κλείδας έχει απολέσει τον αποκλειστικό έλεγχο της κατά το χρόνο θέσεως της υπογραφής. Αν δεν ανατραπεί το τεκμήριο, τότε το ηλεκτρονικό έγγραφο ισχύει όπως το χάρτινο.

Τέλος, η πρώτη νομοθετική απόπειρα καθιέρωσής της συναντάται στην Κοινοτική Οδηγία 1999/ 93 ΕΚ του ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και εισάγει ρητά πια στην ελληνική έννομη τάξη το θεσμό της ηλεκτρονικής υπογραφής. Όπως είναι προφανές, το νομοθέτημα έχει καθοριστική σημασία για την προβληματική όχι μόνον της υπογραφής, αλλά και των εγγράφων στο ουσιαστικό και το δικονομικό δίκαιο.

3.6. Έννομες συνέπειες των ηλεκτρονικών υπογραφών και αποδεικτική ισχύς των ηλεκτρονικών εγγράφων

Η προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή είναι ένας από τους τρεις πιο διαδεδομένους τύπους υπογραφής. Αυτή η υπογραφή εμφανίζει ουσιαστικές διαφορές με τους άλλους δύο τύπους: απλή ηλεκτρονική υπογραφή και ειδική ηλεκτρονική υπογραφή. Η κύρια διαφορά με μια απλή ηλεκτρονική υπογραφή είναι η ταυτοποίηση του υπογράφοντος. Σε απλή υπογραφή, δεν απαιτείται η δημιουργία ενός μοτίβου αναγνώρισης υπογραφέα, ενώ στην προχωρημένη είναι απαραίτητη απαίτηση. Αυτός είναι ένας βασικός παράγοντας για την υπογραφή συμβάσεων, όπου η νομοθεσία απαιτεί ένα κριτήριο υψηλής ασφάλειας για

αυτόν τον τύπο επιχειρήσεων κινδύνου, εκτός από την υποχρέωση συμμόρφωσης με τους κανονισμούς για το ξέπλυμα χρήματος.

Όσον αφορά τη σχέση τους με ειδική ηλεκτρονική υπογραφή, και οι δύο μοιράζονται όλα τα χαρακτηριστικά και τις χρήσεις της προηγμένης. Το βασικό σημείο βρίσκεται στη δημιουργία του ζωδίου. Για τη δημιουργία του χρησιμοποιείται ειδική συσκευή ηλεκτρονικής υπογραφής. Για την υπογραφή απαιτείται ειδικό και ρυθμιζόμενο υλικό.

Ήδη προ της θέσπισης του άρθρου 3 παρ. 1 του π.δ. 150/2001 στην ελληνική έννομη τάξη, τα ηλεκτρονικά έγγραφα θεωρείτο ότι αποτελούν μηχανικές απεικονίσεις (άρθρο 444 αρ. 3) και ως τέτοιες ηλεκτρονικά έγγραφα. Άλλωστε, η διάταξη του άρθρου 444 παρ. 3 ΚΠολΔ ορίζοντας ότι ιδιωτικά έγγραφα θεωρούνται και φωτογραφικές ή κινηματογραφικές αναπαραστάσεις, φωνοληψίες και κάθε άλλη μηχανική απεικόνιση, αποτελεί «το νομικό θεμέλιο του ηλεκτρονικού εγγράφου» και υποχρεώνει στην αποδοχή των κειμένων που καταγράφονται με τη βοήθεια της ηλεκτρονικής τεχνολογίας ως εγγράφων²⁹.

Δεδομένου ότι η πιστοποίηση της υπογραφής βασίζεται στη βούληση των μερών, έχουν πάντα τη δυνατότητα να θέτουν αυστηρότερους όρους για την ισχύ των ηλεκτρονικών τους υπογραφών στις συναλλαγές τους από αυτούς που προβλέπει το άρθρο 3 παρ. 1 του π.δ. 150/2001. Όπως προαναφέρθηκε, ο κοινοτικός νομοθέτης (άρθρο 5 της Οδηγίας) και στη συνέχεια ο εσωτερικός νομοθέτης (άρθρο 3 του π.δ. 150/2001) ευνόησαν το σύστημα της «δυο επιπέδων προσέγγισης». Επιπλέον, ως προς την αποδεικτική ισχύ των ηλεκτρονικών υπογραφών, το άρθρο 1 παρ. 3 του π.δ. ορίζει ρητά ότι το «το παρόν» δεν επηρεάζει διατάξεις που επιβάλλουν ή ανακαλούν την υποχρέωση συμμόρφωσης με συγκεκριμένο είδος θεμελίωσης δικαιωμάτων, ούτε διατάξεις για την αποδεικτική χρήση και την εγκυρότητα των εγγράφων.

Στο πρώτο στάδιο - παρ. 1 των ανωτέρω άρθρων (της Οδηγίας και του ΠΔ 150/2001) - στην πλήρη προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή προσφέρθηκε πλήρης νομική εξομοίωση με τη γραφή, καθώς ορίζεται ότι «έχει θέση χειρόγραφης υπογραφής, τόσο ουσιαστικά. καθώς και στο δικονομικό δίκαιο». Ομοίως, ηλεκτρονικά έγγραφα που

²⁹ Μανιώτης, Ψηφιακή τεχνολογία και δίκαιο», ΕΝΟΒΕ 52 (2004), σ. 13επ.

φέρουν την ασφαλή προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή εξομοιώνονται με παραδοσιακά - χειρόγραφα - ιδιωτικά έγγραφα. Δηλαδή, από την άποψη του ουσιαστικού δικαίου, χρησιμοποιούνται εγκύτως για τη σύναψη δικαιπραξιών για τις οποίες είτε ο νόμος επιβάλλει την τήρηση του ιδιωτικού συστατικού εγγράφου είτε την τήρησή του έχει ορίσει τα μέρη, εφαρμόζοντας άμεσα το διάταξη του άρθρου 160 Α.Κ.

Όσον αφορά την αποδεικτική τους αξία, κατά μία έννοια θεωρούνται από το νόμο ως ιδιωτικά έγγραφα, κατά το άρθρο 443 ΕΣΔΑ, ενώ κατά την επικρατούσα άποψη η διάταξη του άρθρου 443 ΕΣΔΑ αναγνωρίζει το ιδιωτικό έγγραφο ως αποδεικτικά μέσα και συνεπάγεται την εφαρμογή του άρθρου 445 ΚΠολΔ. Ως συνέπεια της πλήρους εξομοίωσης με την αποδεικτική αξία των υπογραφών που φέρουν χειρόγραφο υπογραφή, η αποδεικτική ισχύς των ηλεκτρονικών εγγράφων που φέρουν ασφαλή προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή κρίνεται σύμφωνα με το άρθρο 457 παρ. απόδειξη ότι η δήλωση που περιέχουν προέρχεται από τον ηλεκτρονικό υπογράφο, αλλά και ότι είναι αληθείς ως προς το περιεχόμενό τους, αλλά επιτρεπτή αντίκρουση.

Στη δεύτερη βαθμίδα - παρ. 2 των παραπάνω άρθρων (άρθρο 5 της Οδηγίας και άρθρο 3 του Π.Δ. 150/2001) - ο νομοθέτης παρέχει νομική ισχύ σε όλες τις ηλεκτρονικές υπογραφές που δεν πληρούν τις τεχνικές απαιτήσεις ασφαλούς προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής, χωρίς ωστόσο να τις αναγνωρίζει. ως ισάξια με τις ιδιόχειρες. Ο νομοθέτης δεν αποδίδει συγκεκριμένη αποδεικτική αξία στην απλή ή προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή, αλλά αναθέτει τη νομική της ισχύ στον Δικαστή, ο οποίος θα ερμηνεύσει το άρθρο αυτό σε συνδυασμό με την ισχύουσα έννομη τάξη και τις νομικές απαιτήσεις του ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου.

Στην ελληνική έννομη τάξη, από πλευράς ουσιαστικού δικαίου, η χρήση της υπογραφής της παρ. 2 του άρθρου 3 του π.δ. 150/2001 σε ηλεκτρονικά έγγραφα για τη σύναψη δικαιπραξιών, για την ισχύ των οποίων ο νόμος επιβάλλει την τήρηση του συστατικού τύπου, θα είχε ως αποτέλεσμα την (απόλυτη) ακυρότητα της δικαιπραξίας, λόγω μη τήρησης της νομικής μορφής, σύμφωνα με το άρθρο 159 παρ. 1 του Αστικού Κώδικα . Δηλαδή, η απλή ηλεκτρονική υπογραφή είναι δυνατόν, υπό προϋποθέσεις, να παράγει έννομα αποτελέσματα, μόνο σε δικαιπραξίες όπου η έγγραφη μορφή ορίζεται ως απόδειξη της δικαιπραξίας.

Φυσικά, στο βαθμό που ισχύει η αρχή των άτυπων δικαιπραξιών (ΑΚ 158), η απλή ηλεκτρονική υπογραφή θα οδηγήσει στην έγκυρη σύναψη όλων εκείνων των συμβάσεων, για τη σύναψη των οποίων ο νόμος δεν απαιτεί την τήρηση συστατικού τύπου. . Εάν ο τύπος είναι εθελοντικός, η ακυρότητα λόγω μη συμμόρφωσης αντιμετωπίζεται σε κάθε περίπτωση που τα μέρη εκπληρώνουν τη νομική πράξη γνωρίζοντας την έλλειψη φόρμουλας, διότι με αυτόν τον τρόπο δηλώνουν σιωπηρά τη βούλησή τους να καταργήσουν ή να τροποποιήσουν τον συμβατικό τύπο.

Στον τομέα του δικονομικού δικαίου, κατά μια άποψη, που προτιμάται ως η πιο σωστή στην παρούσα, κάθε ηλεκτρονικό έγγραφο, επομένως ακόμη και αυτό που έχει απλή ηλεκτρονική υπογραφή ή που δεν φέρει καμία υπογραφή, θεωρείται μηχανική απεικόνιση, στο άρθρο 444 παρ.3 ΚΠολΔ και επομένως έχει την αποδεικτική ισχύ που ορίζει το άρθρο 448 παρ. 2 ΚΠολΔ, δηλαδή είναι πλήρης απόδειξη των γεγονότων ή πραγμάτων που παραθέτει, αλλά επιτρέπεται η ανταπόδειξη. Σε περίπτωση αμφιβολίας για τη γνησιότητα του ηλεκτρονικού εγγράφου, αυτός που το επικαλείται και το προσκομίζει θα φέρει το βάρος της απόδειξης (άρθρο 457 παρ. 4 ΚΠολΔ).

Επιπλέον, υποστηρίζεται η άποψη περί προσάρτησης σε ηλεκτρονικά έγγραφα άλλου τύπου ηλεκτρονικής υπογραφής της αποδεικτικής δύναμης του άρθρου 445 ΚΠολΔ, καθώς μπορούν λειτουργικά ή τελεολογικά να αντικαταστήσουν τη χειρόγραφη υπογραφή. Ένα κρίσιμο στοιχείο, από αυτή την άποψη, είναι εάν το ηλεκτρονικό έγγραφο μπορεί να εκτελέσει τις ίδιες λειτουργίες με το παραδοσιακό με τη βοήθεια της ψηφιακής τεχνολογίας.

Το αντικείμενο της πλήρους απόδειξης αναφέρεται στην αντικειμενική απεικόνιση των γεγονότων ή των πραγμάτων που περιέχονται στις μηχανικές αναπαραστάσεις. Επομένως, η ακρίβεια της ίδιας της απεικόνισης, δηλαδή στην περίπτωση του ηλεκτρονικού εγγράφου, η πιστότητα της μετατροπής των μαγνητικών πεδίων του δίσκου ή της δισκέτας σε σημεία κατανοητά από τον άνθρωπο, περιβάλλεται από πλήρη αποδεικτική δύναμη. Το ενδεχόμενο αντίκρουσης του άρθρου 448 παρ. 2 αναφέρεται στην πιθανότητα ψευδούς δήλωσης λόγω αποτυχίας του συστήματος ή ολόκληρης της διαδικασίας μετασχηματισμού δεδομένων.

Συμπερασματικά, μια υπογραφή μελάνης θα μπορούσε να αντιγραφεί από το ένα έγγραφο στο άλλο αντιγράφοντας την εικόνα χειροκίνητα ή ψηφιακά, αλλά η ύπαρξη

αξιόπιστων αντιγράφων υπογραφής που αντέχουν κάποιο έλεγχο είναι μια σημαντική χειρωνακτική ή τεχνική ικανότητα και η παραγωγή υπογραφών μελανιού που αντιστέκονται στον επαγγελματικό έλεγχο είναι πολύ σημαντική.

Οι ψηφιακές υπογραφές συνδέουν κρυπτογραφικά μια ηλεκτρονική ταυτότητα με ένα ηλεκτρονικό έγγραφο και η ψηφιακή υπογραφή δεν μπορεί να αντιγραφεί σε άλλο έγγραφο. Οι συμβάσεις χαρτιού έχουν μερικές φορές το μπλοκ υπογραφής μελάνης στην τελευταία σελίδα και οι προηγούμενες σελίδες μπορούν να αντικατασταθούν μετά την εφαρμογή μιας υπογραφής. Οι ψηφιακές υπογραφές μπορούν να εφαρμοστούν σε ένα ολόκληρο έγγραφο, έτσι ώστε η ψηφιακή υπογραφή στην τελευταία σελίδα να υποδεικνύει παραβίαση εάν έχουν αλλάξει δεδομένα σε οποιαδήποτε από τις σελίδες, αλλά αυτό μπορεί επίσης να επιτευχθεί με την υπογραφή με μελάνι και την αρίθμηση όλων των σελίδων του σύμβαση.

Η ψηφιακή υπογραφή επιφέρει τα αποτελέσματα της ιδιόχειρης υπογραφής, κατά την κείμενη νομοθεσία. Το μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που φέρει ψηφιακή υπογραφή σύμφωνα με το προεδρικό διάταγμα της παραγράφου 19 έχει την αποδεικτική ισχύ εγγράφου κατά τους ορισμούς του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας και κάθε άλλης σχετικής διάταξης, όπως προκύπτει από το άρθρο 14 παρ. 22 του Νόμου 2672/1998. Υπό το πρίσμα της ευρωπαϊκής ενοποίησης ορίζεται στο ΠΔ. στο άρθρο 5 παρ. 2 και 3 α ότι τα πιστοποιητικά παρόχων υπηρεσιών που προέρχονται από αλλά κράτη – μέλη, εφόσον συνάδουν με τις προβλέψεις της Οδηγίας, γεννούν τις ίδιες συνέπειες όπως και τα εκδιδόμενα στην Ελλάδα.

Κεφάλαιο 4^ο: Οι ιστοσελίδες

4.1. Ο Παγκόσμιος Ιστός

Ο Παγκόσμιος Ιστός αποτελεί την κορυφαία υπηρεσία ανάκτησης πληροφοριών του Διαδικτύου (το παγκόσμιο δίκτυο υπολογιστών). Ο Ιστός παρέχει στους χρήστες πρόσβαση σε μια τεράστια γκάμα εγγράφων που συνδέονται μεταξύ τους μέσω συνδέσμων υπερκειμένου ή υπερμέσων—δηλαδή υπερσυνδέσμων, ηλεκτρονικών συνδέσεων που συνδέουν σχετικές πληροφορίες προκειμένου να επιτραπεί στον χρήστη εύκολη πρόσβαση σε αυτά. Το Υπερκείμενο επιτρέπει στο χρήστη να επιλέξει μια λέξη ή

φράση από το κείμενο και έτσι να έχει πρόσβαση σε άλλα έγγραφα που περιέχουν πρόσθετες πληροφορίες σχετικά με αυτήν τη λέξη ή φράση.

Τα έγγραφα υπερμέσων διαθέτουν συνδέσμους προς εικόνες, ήχους, κινούμενα σχέδια και ταινίες. Ο Ιστός λειτουργεί εντός της βασικής μορφής πελάτη-διακομιστή του Διαδικτύου. Οι διακομιστές είναι προγράμματα υπολογιστών που αποθηκεύουν και μεταδίδουν έγγραφα σε άλλους υπολογιστές του δικτύου όταν τους ζητηθεί, ενώ οι πελάτες είναι προγράμματα που ζητούν έγγραφα από έναν διακομιστή όπως τα ζητά ο χρήστης. Το λογισμικό προγράμματος περιήγησης επιτρέπει στους χρήστες να προβάλλουν τα ανακτημένα έγγραφα. Ένα έγγραφο υπερκειμένου με το αντίστοιχο κείμενο και υπερσυνδέσμους γράφεται σε HyperText Markup Language (HTML) και του εκχωρείται μια ηλεκτρονική διεύθυνση που ονομάζεται Uniform Resource Locator (URL).

Ακριβώς επειδή υπάρχουν εκατομμύρια ιστότοποι που είναι δύσκολο να εξερευνηθούν, έχουν αναπτυχθεί ειδικά προγράμματα, προγράμματα περιήγησης ιστού (Web Browsers) που βοηθούν στο δύσκολο έργο της αναζήτησης πληροφοριών στον Ιστό³⁰. Τα προγράμματα περιήγησης δικτύου συνήθως υποδεικνύουν εάν η τοποθεσία που εμφανίζεται στην οθόνη είναι ασφαλής. Σε αυτούς τους «ασφαλείς ιστότοπους» του Ιστού, η διεύθυνση αρχίζει με τα γράμματα https³¹.

4.2. Η παροχή πρόσβασης στο διαδίκτυο κατά το ελληνικό δίκαιο

Η δωρεάν πρόσβαση σε πληροφορίες που διατηρούνται μέσω ηλεκτρονικών μέσων υποστηρίζεται από το άρθρο 5Α παρ. 2 του Συντάγματος που προστάζει την διευκόλυνση της πρόσβασης σε ηλεκτρονικά μεταδιδόμενες πληροφορίες, καθώς και η παραγωγή, ανταλλαγή και διάδοση αυτών, αποτελεί υποχρέωση του Κράτους, τηρώντας πάντα τις εγγυήσεις των άρθρων 9, 9Α και 19. Επιπλέον, η Ελλάδα έχει εναρμονίσει τόσο

³⁰ Οι πιο γνωστοί φυλλομετρητές είναι ο Microsoft Internet Explorer, ο NSCA Mosaic. Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση United States vs. Microsoft, 87 F. Supp. 2d 30, που αφορούσε προσφυγή ανταγωνιστών της Microsoft ενώπιον των αρμόδιων αρχών των ΗΠΑ με την κατηγορία ότι παραβίαζε τη νομοθεσία περί ανταγωνισμού προσφέροντας υποχρεωτικά τον Microsoft Internet Explorer μαζί με το γνωστό λογισμικό της Windows.

³¹ Τα SSL (Secure Sockets Layer) και SHTTP (Secure HTTP) είναι δύο πρότυπα ασφάλειας που προστατεύουν τις πληροφορίες που αποστέλλονται μέσω του Ιστού.

τις οδηγίες 2003/98/EK σχετικά με την επαναχρησιμοποίηση πληροφοριών του δημόσιου τομέα (N.3448/2006) όσο και την οδηγία 2013/37/ΕΕ που τροποποιεί την οδηγία 2003/98/EK για την επαναχρησιμοποίηση πληροφοριών του δημόσιου τομέα (N.4305/14). Η ελληνική νομοθεσία έχει κωδικοποιηθεί πρόσφατα με το Προεδρικό Διάταγμα 28/2015.

Ο ελληνικός νόμος 4070/12 έχει εναρμονίσει τις οδηγίες 2002/21/EK σχετικά με ένα κοινό κανονιστικό πλαίσιο για δίκτυα και υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών, 2002/19/EK για την πρόσβαση και διασύνδεση δικτύων ηλεκτρονικών επικοινωνιών και συναφών εγκαταστάσεων, 2002/20/EK σχετικά με την έγκριση δικτύων και υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών και την τροποποίηση των οδηγιών 2009/140/EK.

Στην Ελλάδα τόσο η προστασία των προσωπικών δεδομένων όσο και η προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών υποστηρίζονται από συνταγματικές διατάξεις (άρθρα 9Α και 19 αντίστοιχα). Δύο ανεξάρτητες Αρχές εποπτεύουν κάθε τομέα αντίστοιχα: Η Ελληνική Αρχή Προστασίας Δεδομένων και η Ελληνική Αρχή για την Ασφάλεια και την Προστασία της Επικοινωνίας. Ειδικότερα, για να αποκαλυφθούν δεδομένα επικοινωνίας, πρέπει να κινηθεί ποινική έρευνα για συγκεκριμένο κατάλογο σοβαρών εγκλημάτων, που περιέχεται σε κατάλογο που περιγράφεται από το νόμο (N. 2225/1994). Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία, τα κοινά εγκλήματα στο Διαδίκτυο που προκαλούν επιβλαβές ή παράνομο περιεχόμενο, όπως παραβιάσεις πνευματικών δικαιωμάτων ή δυσφήμιση, δεν περιλαμβάνονται στον κατάλογο των σοβαρών εγκλημάτων.

Η Ελλάδα εφάρμοσε την Οδηγία για την Προστασία Δεδομένων (95/46/EK) το 1997, ενώ μια συνταγματική τροποποίηση το 2001 έδωσε, όπως εξηγείται, το συνταγματικό (άρθρο 9Α) καθεστώς στην προστασία των προσωπικών δεδομένων. Ομοίως, το 2002, η Ελλάδα εναρμόνισε την οδηγία για το ηλεκτρονικό απόρρητο 2002/58 και, το 2006, την οδηγία για τη διατήρηση δεδομένων 2006/24, η οποία ωστόσο ακυρώθηκε με πρόσφατες αποφάσεις του ΔΕΚ.

Το 2003 ο Έλληνας νομοθέτης εφάρμοσε (Προεδρικό Διάταγμα 131/2003) την Οδηγία «για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο» (Οδηγία, 2000/31/EK) χωρίς να υιοθετήσει συγκεκριμένους κανονισμούς για τον αποκλεισμό, το φιλτράρισμα και τη διαγραφή παράνομου διαδικτυακού περιεχομένου. Έχοντας ως κατευθυντήρια γραμμή την ασυλία που προβλέπεται από την Οδηγία, το φιλτράρισμα και η κατάργηση περιεχομένου από τους παρόχους πρόσβασης και φιλοξενίας έχει εφαρμοστεί, κυρίως για παραβιάσεις των

πνευματικών δικαιωμάτων, μέσω νομολογίας που χορηγεί είτε αναστολή προστασίας είτε επιβολή ποινικών κυρώσεων.

Με βάση την ασυλία που προβλέπεται από τη Οδηγία, το ελληνικό σύστημα εισάγει μια οριζόντια προσέγγιση για όλους τους τύπους ευθύνης. Στον συγκεκριμένο τομέα της Ευθύνης των Διαμεσολαβητών, οι σχολιαστές συμφωνούν ότι η ευθύνη για το Διαδίκτυο αφορά όλους τους τύπους ευθύνης, σύμφωνα με το αστικό, διοικητικό ή ποινικό δίκαιο, γεγονός που οδηγεί σε μια γενική νομική ευθύνη. Το σύστημα της Οδηγίας ολοκληρώνεται με τη γνωστή απαγόρευση μιας γενικής υποχρέωσης των Διαμεσολαβητών να παρακολουθούν μόνιμα το περιεχόμενο (άρθρο 15 Οδηγίας).

4.3. Το ζήτημα της κατοχύρωσης της διαδικτυακής διεύθυνσης

Η διασπορά του διαδικτύου έχει συνοδευθεί από ανάλογη διόγκωση του φαινομένου της προσβολής των δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας και ιδίως των σημάτων φήμης. Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η προστασία που προσφέρεται στον ειδικό κώδικα³². Ο κώδικας αυτός καλείται «domain name» και περιλαμβάνει συνήθως ως τμήμα του και ένα μέρος της επωνυμίας ή του εμπορικού σήματος κάθε χρήστη. Το domain name αποτελεί ένα είδος ταυτότητας όσων είναι συνδεδεμένοι στο διαδίκτυο, το οποίο αναγνωρίζεται στη νομολογία και την αρθρογραφία ως οιονεί διακριτικός τίτλος, καθώς έχει έντονα εξατομικευμένα και αναγνωριστική λειτουργία³³.

4.4. Η έννοια των domain names και η λειτουργία τους

Η διαδικτυακή διεύθυνση (domain name)³⁴ εμφανίζεται πάνω από το πεδίο της ηλεκτρονικής σελίδας. Το domain name αποτελείται από τη συστοιχία τεσσάρων αριθμών από το 0 έως το 255 που χωρίζονται μεταξύ τους με τελεία. Η συστοιχία αυτή συνιστά την ταυτότητα του ηλεκτρονικού υπολογιστή στο διαδίκτυο και καλείται αριθμός IP (Internet

³² Koehler/Arndt, Recht des Internet, σ. 4 επ.

³³ Μάλαμα, Λογιστική και φορολογική μεταχείριση του domain name, ΔΕΕ 2005, σ. 1149 επ.

³⁴ Άνθιμο, Η διασφάλιση των διακριτικών γνωρισμάτων στο διαδίκτυο. Ο κίνδυνος από τα domain name, ΕπισκεΔ 2000, σ. 588επ.

Protocol Number). Ο αριθμός IP, επειδή δεν είναι εύκολο να απομνημονευτεί, αντικαθίσταται μέσω του συστήματος DNS από γράμματα.

Το domain name διαιρείται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος είναι κοινό για όλα τα domain name και αποτελείται από τα αρκτικόλεξα <http://www>, που δηλώνει το πρωτόκολλο επικοινωνίας και ότι η επικοινωνία διεξάγεται στο World Wide Web. Το δεύτερο τμήμα αποτελείται από τα εκάστοτε ονόματα φυσικών και νομικών προσώπων ή άλλα ελεύθερα επιλέξιμα αναγνωριστικά. Πρόκειται για το κατεξοχήν όνομα, την κατεξοχήν διαδικτυακή διεύθυνση. Το τρίτο μέρος αποτελεί το επονομαζόμενο Top Level Domain Name (TLD) που δηλώνει το είδος της τοποθεσίας ή τη γεωγραφική προέλευση. Σύμφωνα με την υπάρχουσα δομή του το διαδίκτυο έχει τη δυνατότητα να χωρέσει αριθμητικά 4,2 δις διευθύνσεις. Ο πεπερασμένος αριθμός τους αλλά και η δυνατότητα ελεύθερης επιλογής τους ανάγει το θέμα της κατοχύρωσης της διαδικτυακής διεύθυνσης σε ζητήματα εμπορικού ενδιαφέροντος.

Προκειμένου να κατοχυρωθούν οι διαδικτυακές διευθύνσεις αρμόδιες είναι ιδιωτικές εταιρείες ή οργανισμοί, που έχουν συνάψει συμβάσεις με τις εθνικές κυβερνήσεις³⁵. Η διαχείριση του συστήματος από ελληνικής πλευράς είχε ανατεθεί κατά το παρελθόν στο Ινστιτούτο Πληροφορικής του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας με έδρα το Ηράκλειο δυνάμει συμβάσεως με την Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων (Ε.Ε.Τ.Τ.)³⁶. Δικαίωμα για καταχώριση ονομάτων έχει κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, ελληνικό ή αλλοδαπό, ανεξάρτητα από την εγκατάσταση του στην ελληνική επικράτεια ή μη³⁷. Περιορισμός ως προς τον αριθμό των ονομάτων πεδίου που είναι δυνατόν να εκχωρηθούν σε κάποιον δεν υφίσταται³⁸.

³⁵ 'Ανθιμο, Η διασφάλιση των διακριτικών γνωρισμάτων στο διαδίκτυο. Ο κίνδυνος από τα domain names, ΕπισκεΕΔ 2000, σ. 593 επ.

³⁶ Μαρίνο, Παρατηρήσεις στην ΜΠρΣυρ 637/1999, ΕΕμπΔ 2000, σ. 147επ. Προτείνεται η εφαρμογή των άρθρων 35 ΚΠολΔ και 5 παρ. 3 της Σύμβασης των Βρυξελλών, σύμφωνα με τα οποία ο «κυβερνοσφετεριστής» - εναγόμενος μπορεί να εναχθεί και στον τόπο επέλευσης του ζημιογόνου γεγονότος.

³⁷ Άρθρο 4 παρ. 7 της απόφασης υπ' αριθμ. 351/76/20.5.2005 της Ε.Ε.Τ.Τ.

³⁸ Άρθρο 4 παρ. 8 της ανωτέρω απόφασης

4.5. Το ηλεκτρονικό εμπόριο

Οι νομοθέτες καλούνται να αντιμετωπίσουν ζητήματα που προκύπτουν από την τρέχουσα τεχνολογία και να δώσουν λύσεις που ανταποκρίνονται στο διαδικτυακό περιβάλλον που χρησιμοποιείται. Αλλά ακόμη και η επιβολή του νόμου μπορεί να καταλήξει σε καινοτόμες ερμηνείες για τα νομικά προβλήματα που προκύπτουν από τη χρήση του διαδικτύου. Ένα κοινό εύρημα, ωστόσο, είναι η πρωτοποριακή φύση της τεχνολογίας και η επακόλουθη προσαρμογή των νομικών κανόνων σε αυτήν την πραγματικότητα.

Το ηλεκτρονικό εμπόριο προσφέρει τη δυνατότητα πραγματοποίησης συναλλαγών για την ανταλλαγή προϊόντων ή υπηρεσιών μεταξύ δύο ή περισσότερων μερών χρησιμοποιώντας υπολογιστές και δίκτυα υπολογιστών. Βασίζεται στην ηλεκτρονική επεξεργασία και μετάδοση δεδομένων, εικόνων ήχου και βίντεο. Ως εκ τούτου, μπορούμε να ορίσουμε ως ηλεκτρονικό εμπόριο «κάθε μορφή επιχειρηματικής συναλλαγής και επικοινωνίας, η οποία πραγματοποιείται μέσω τηλεπικοινωνιακών δικτύων, με ηλεκτρονικά μέσα».

Ένας τέτοιος απλοϊκός ορισμός, όσο τεχνικά ακριβής, μπορεί να μην αποτυπώνει τη βασική προϋπόθεση του ηλεκτρονικού εμπορίου, που δεν είναι απλώς η χρήση ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας, αλλά η δυνατότητα επαναπροσδιορισμού του τρόπου διεξαγωγής του εμπορίου. που καθίσταται δυνατή για πρώτη φορά με τη χρήση νέων τεχνολογιών από σύγχρονες εταιρείες. Έτσι, το ηλεκτρονικό εμπόριο θα μπορούσε να οριστεί ως ένα σύνολο επιχειρηματικών στρατηγικών που μπορούν να υποστηρίξουν συγκεκριμένους τομείς επιχειρήσεων και συγκεκριμένες πρακτικές που επιτρέπουν, μέσω της χρήσης νέων τεχνολογιών, την επεξεργασία εμπορικών διαδικασιών, με ηλεκτρονικά μέσα.

Προχωρώντας ακόμη περισσότερο στην έννοια του ηλεκτρονικού εμπορίου, πιο σωστή και συμβατή με τους άλλους κανόνες του ελληνικού εμπορικού δικαίου, φαίνεται να είναι ο ορισμός, ότι το ηλεκτρονικό εμπόριο είναι - η άσκηση, δηλαδή αντικειμενικά εμπορικές συναλλαγές στο επάγγελμα - που πραγματοποιούνται ηλεκτρονικά μέσω εξ αποστάσεως, μέσω διαφήμισης, διαπραγμάτευσης, υποσχόμενων συμβατικών (π.χ.

πώλησης) και εξυγίανσης χρέους (π.χ. εκχώρηση, συγχώρεση χρέους) ή εκτελεστικού (σε εκπλήρωση της πολλά υποσχόμενης σύμβασης) τρόπος³⁹.

Το ηλεκτρονικό εμπόριο επιδιώκει να διευκολύνει και να διασφαλίσει τη διεξαγωγή επιχειρηματικών συναλλαγών μέσω των διαφόρων δικτύων. Οι προσπάθειες οδηγούν σε αποτελεσματική λειτουργία (καλύτερη ποιότητα, μεγαλύτερη ικανοποίηση πελατών και καλύτερη οργάνωση λήψης αποφάσεων), καθώς και σε ταχύτερη συναλλαγή (υψηλή ταχύτητα, αποδοχή, δράση σε πραγματικό χρόνο). Το νόημά του ηλεκτρονικού εμπορίου περιλαμβάνει πολλές διαφορετικές δραστηριότητες, όπως:

- Ηλεκτρονική εμπορία αγαθών και υπηρεσιών
- Παράδοση ψηφιακού περιεχομένου (άυλα αγαθά)
- Ηλεκτρονική αγορά και πώληση μετοχών
- Ηλεκτρονική έκδοση φορτωτικής
- Εμπορικοί πλειστηριασμοί
- Συλλογικές εργασίες σχεδιασμού μελέτες
- Ενημερώσεις μέσω διαδικτύου
- Προμήθειες του Κράτους
- Πωλήσεις απευθείας στον καταναλωτή και εξυπηρέτηση μετά την πώληση

Οι εφαρμογές ηλεκτρονικού εμπορίου καλύπτουν τόσο προϊόντα (π.χ. καταναλωτικά αγαθά) όσο και υπηρεσίες (π.χ. υπηρεσίες πληροφόρησης, οικονομικές και νομικές υπηρεσίες), παραδοσιακές δραστηριότητες (π.χ. ιατρική περίθαλψη, εκπαίδευση) και νέες δραστηριότητες (π.χ. .χ. ηλεκτρονικά καταστήματα)⁴⁰.

Το ηλεκτρονικό εμπόριο περικλείει κατά βάση δύο είδη δραστηριοτήτων:

- Έμμεσο ηλεκτρονικό εμπόριο (ηλεκτρονική παραγγελία υλικών αγαθών που παραδίδονται ακόμα με παραδοσιακούς τρόπους, όπως ταχυδρομικές ή ιδιωτικές υπηρεσίες διανομής) και

³⁹ Ψυχομάνης Σ., «Εμπορικό Δίκαιο», ο.π. σελ. 268

⁴⁰ Τσιαχρής Χ. «Συναλλαγές μέσω διαδικτύου: δωσιδικία και εφαρμοστέο δίκαιο κατά το ελληνικό και κοινοτικό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο», σελ. 22

- Άμεσο ηλεκτρονικό εμπόριο (τηλεματική παραγγελία, υπηρεσίες πληρωμών, λογιστική, υπηρεσίες πληροφόρησης και ψυχαγωγίας παγκόσμιας κλάσης ή υπηρεσίες πληροφόρησης

Τόσο το άμεσο όσο και το έμμεσο ηλεκτρονικό εμπόριο προσφέρουν συγκεκριμένες δυνατότητες. Οι εταιρείες χρησιμοποιούν συνήθως και τους δύο τύπους δραστηριοτήτων ηλεκτρονικού εμπορίου. Το έμμεσο ηλεκτρονικό εμπόριο, ωστόσο, εξαρτάται από έναν αριθμό εξωτερικών παραγόντων, όπως η αποτελεσματικότητα του συστήματος μεταφορών. Το άμεσο ηλεκτρονικό εμπόριο επιτρέπει το απρόσκοπτο ηλεκτρονικό εμπόριο από άκρη σε άκρη πέρα από τα γεωγραφικά σύνορα και έτσι εκμεταλλεύεται πλήρως το παγκόσμιο ηλεκτρονικό εμπόριο⁴¹.

Η περιοχή με τη μεγαλύτερη επισκεψιμότητα που σχετίζεται με την πώληση προϊόντων ηλεκτρονικά είναι αυτή της οποίας η μορφή δεν είναι απτή, καθώς μπορούν να παραδοθούν απευθείας στον υπολογιστή του αγοραστή, μέσω του δικτύου. Η ψυχαγωγία, η οποία περιλαμβάνει συναφείς δραστηριότητες για ενήλικες, τα τυχερά παιχνίδια, η μουσική και οι εικόνες είναι η περιοχή με τις περισσότερες πωλήσεις.

Το ενδιαφέρον για αυτή τη νέα μορφή εμπορίου τροφοδοτείται από οικονομικούς παράγοντες, αντιδράσεις καταναλωτών και τεχνολογία. Η συνεχής προσπάθεια μείωσης του κόστους σε συνδυασμό με την ανάγκη παραμονής σε ανταγωνιστικό περιβάλλον, οδηγεί τις εταιρείες στις εγκαταστάσεις που προσφέρονται μέσω του ηλεκτρονικού εμπορίου. Αυτές περιλαμβάνουν σχετικά χαμηλού κόστους τεχνική υποδομή, ακρίβεια ηλεκτρονικών συναλλαγών, χαμηλό κόστος που σχετίζεται με την ενημέρωση και τη διαφήμιση και την παροχή υπηρεσιών χαμηλού κόστους.

Οι εταιρείες χρησιμοποιούν το ηλεκτρονικό εμπόριο ως το καταλληλότερο μέσο διαφήμισης, προσεγγίζοντας στοχευμένα τμήματα της αγοράς, ερευνώντας προωθήσεις νέων προϊόντων και υποστηρίζοντας τους καταναλωτές που έχουν ανάγκη. Η τεχνολογία έχει καταφέρει να κάνει τη μεταφορά όχι μόνο κειμένου αλλά και εικόνων, ήχου, κίνησης, γρήγορη και αποτελεσματική, αλλά κυρίως στο βαθμό που θέλουν τα άτομα που συμμετέχουν στις συναλλαγές.

⁴¹ Δουκίδης Γ., Θεμιστοκλέους Μ., Δράκος Β., Παπαζαφειροπούλου Ν., Ηλεκτρονικό Εμπόριο, σελ. 16

4.6. Η προβληματική των διαδικτυακών συμβάσεων

Η σχέση μεταξύ του νέου κλάδου του δικαίου, του δικαίου πληροφορικής και του εμπορικού δικαίου⁴² είναι ιδιαίτερα δημοφιλής. Το δίκαιο πληροφοριών είναι ένας σχετικά νέος κλάδος της νομικής επιστήμης, ο οποίος στοχεύει στην αντιμετώπιση προβλημάτων που προκύπτουν από τη χρήση νέων τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών και πιο συγκεκριμένα τη θέσπιση κανονισμών για αυτές τις τεχνολογίες. Οι κανονισμοί που εισήγαγε ο νομοθέτης καλύπτουν κενά λόγω της αδυναμίας των υφιστάμενων κανόνων δικαίου να επιλύσουν ζητήματα που προκαλούνται από την επεξεργασία πληροφοριών με σύγχρονα συστήματα υπολογιστών και επικοινωνιών.

Ο Χριστοδούλου⁴³ αναφέρει ως «ηλεκτρονικό δίκαιο», τον επιστημονικό κλάδο, που ασχολείται με τις ιδιαίτερες έννομες σχέσεις, που ανακύπτουν στην κοινωνία της πληροφορίας και την χαρακτηρίζουν. Υπό την έννοια αυτή το ηλεκτρονικό δίκαιο δεν είναι παρά ένας μικρότερος τομέας του όλου δικαιοσύνη οικοδομήματος, διακρινόμενος από αυτό όχι με γνώμονα κάποια δογματική του ιδιαιτερότητα, αλλά με βάση τον ειδικό πρακτικό του προσανατολισμό, δηλαδή τη διερεύνηση των νομικών προβλημάτων της κοινωνίας της πληροφορίας. Επίσης, ο Κοτσίρης⁴⁴ δέχεται την δημιουργία ενός νέου κλάδου δικαίου, αναφέροντας μάλιστα και 3 βασικά χαρακτηριστικά του. Αυτά είναι: α) οι κανόνες συντονισμού, που θέτει β) η λειτουργία του ως ρύθμιση πολυκατηγοριακή και γ) η ιδιότητά του ως δικαίου με τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του κανονιστικού χαρακτήρα ενός μέτρου.

Αντίθετα ο Περάκης⁴⁵ θεωρεί ότι τα προβλήματα, που έχουν ανακύψει από τη λειτουργία του ηλεκτρονικού εμπορίου, (π.χ. σχετικά με τη διαβίβαση της δήλωσης βούλησης, της ηλεκτρονικής υπογραφής), δεν χρειάζεται να αντιμετωπισθούν με δημιουργία νέων κανόνων («ηλεκτρονικό δίκαιο»), αφού απλώς πρόκειται για «νέες περιπτώσεις εφαρμογής παλαιών προβλημάτων». Επισημαίνει όμως τις ότι συχνά οι

⁴² Ο Δούβλης Β., στο «Οι τάσεις ενοποίησης του περιουσιακού δικαίου και ο ρόλος του εμπορικού δικαίου», επισημαίνει τη μετάλλαξη του παραδοσιακού εμπορικού δικαίου, η οποία οφείλεται στη διεθνοποίηση των εμπορικών συναλλαγών και στην εισαγωγή των νέων τεχνολογιών. σελ. 968

⁴³ Χριστοδούλου Κ., στη «Ηλεκτρονικά έγγραφα και Ηλεκτρονική δικαιοπραξία» σελ. 1

⁴⁴ Κοτσίρης Λ., «Σύγχρονα προβλήματα Εμπορικού Δικαίου», σελ.631

⁴⁵ Περάκης & Ρόκας, Γενικό μέρος του Εμπορικού Δικαίου, 2018, σελ. 53

ιδιομορφίες, που παρουσιάζονται θέτουν σε δοκιμασία πολλές ρυθμίσεις του αστικού αλλά και άλλων κλάδων του δικαίου. Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Ψυχομάνης⁴⁶, αναφέρει ότι όλα τα ανακύπτοντα προβλήματα, του ηλεκτρονικού εμπορίου, μπορούν να αντιμετωπισθούν με την τελολογική ερμηνεία του ΑΚ.

Ειδικότερα, ως σύμβαση εξ αποστάσεως ορίζεται κάθε σύμβαση που αφορά αγαθών ή υπηρεσιών, η οποία συνάπτεται μεταξύ εμπόρου και α καταναλωτής εντός οργανωμένου συστήματος πωλήσεων εξ αποστάσεως ή παροχής υπηρεσίας, χωρίς ταυτόχρονη φυσική παρουσία των δύο εμπόρων, με αποκλειστική χρήση ενός ή περισσότερα μέσα απόστασης μέχρι στιγμής σύναψη της σύμβασης⁴⁷.

Επομένως, στις συμβάσεις εξ αποστάσεως, η ενημέρωση του καταναλωτή πριν το κλείσει. Αν ο καταναλωτής δεν ενημερώθηκε από τον προμηθευτή, με σαφή, σαφή και κατανοητό τρόπο για ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά του αγαθού ή της υπηρεσίας, είναι άκυρες υπέρ του καταναλωτή. Κάνοντας λόγο για ουσιώδη χαρακτηριστικά των προϊόντων νοούνται η ταυτότητα και τη διεύθυνση του προμηθευτή, την τιμή, την ποσότητα και το κόστος καθώς και φόρος προστιθέμενης αξίας - αν όχι περιλαμβάνονται στην τιμή, τον τρόπο πληρωμής και παράδοσης, το διάρκεια της προσφοράς ή της τιμής, το δικαίωμα υπαναχώρησης, το κόστος χρήσης των μέσων επικοινωνίας από απόσταση, όταν υπολογίζεται με βάση άλλα τιμολόγια από τα βασικά, και η ελάχιστη διάρκεια της σύμβασης στην περίπτωση συμβάσεων για την παροχή αγαθών ή υπηρεσιών που εκτελούνται σε συνεχή βάση ή περιοδικά. Στην περίπτωση τηλεφωνικών επικοινωνιών, η ταυτότητα του προμηθευτή και ο εμπορικός σκοπός της κλήσης πρέπει αναγκαία να διευκρινίζεται στην αρχή οποιασδήποτε συζήτησης μαζί του καταναλωτή, ο οποίος φυσικά πρέπει να είναι άνω των 18 ετών.

Ωστόσο, ο καταναλωτής πρέπει να ενημερωθεί για ορισμένα πρόσθετες πληρωμές που ενδέχεται να προκύψουν, επιπλέον του τέλους που έχει συμφώνησαν για τη βασική συμβατική υποχρέωση του εμπόρου. Είναι Στην πραγματικότητα, η ρητή συγκατάθεση του ενδιαφερομένου είναι υποχρεωτική του καταναλωτή για τυχόν πρόσθετη πληρωμή, πριν δεσμευτεί σύμβαση ή προσφορά. Στην περίπτωση που δεν έχει δώσει τη συγκατάθεσή του ρητώς για τυχόν πρόσθετες πληρωμές, ενώ ο έμπορος έχει υποθέσει κάτι τέτοιο και

⁴⁶ Ψυχομάνης Σ., *Εμπορικό Δίκαιο*, 2018, σ. 269

⁴⁷ Καλαμπούκα – Γιαννοπούλου Π., *Δίκαιο Συναλλαγών*, 2013, σελ. 37

έχει χρησιμοποιήσει προκαθορισμένες επιλογές, τις οποίες απαιτείται να απορρίψει ο καταναλωτής, προκειμένου να αποφύγει κάποια πρόσθετη πληρωμή, ο καταναλωτής προστατεύεται και δικαιούται επιστροφή χρημάτων, όπως προβλέπεται στο άρθρο 22 της Οδηγίας 2011/83/ΕΕ.

Τέλος, το άρθρο 27 της οδηγίας 2011/83 / ΕΕ διευκρινίζει ότι μπορεί να κάνει καταναλωτή σε περίπτωση που παράγονται τα μη παραγγελθέντα αγαθά. Εξαιρείται από την υποχρέωση να λαμβάνει υπόψη, με οποιονδήποτε τρόπο, μια τέτοια παροχή, καθώς και μια παροχή νερού, φυσικού αερίου, ηλεκτρικής ενέργειας, τηλεθέρμανσης ή ψηφιακού περιεχομένου ή ανεπιθύμητης παροχής υπηρεσιών. Στη περίπτωση που ο καταναλωτής δεν δώσει απάντηση για τη παροχή υπηρεσιών ή αγαθών, δεν σημαίνει ότι συναινεί, οπότε ο προμηθευτής δεν έχει καμία απαίτηση πληρωμής ή επιστροφής χρημάτων προϊόντα που δεν παραγγέλθηκαν από αυτόν τον καταναλωτή.

Κεφάλαιο 5^ο: Μορφές Προσβολής

5.1. Ποινική προστασία κατά της απάτης μέσω διαδικτύου

Οι καταναλωτές – χρήστες του διαδικτύου αντιμετωπίζουν και τον κίνδυνο της εξαπάτησης, καθώς το διαδίκτυο δημιουργεί μια εικονική πραγματικότητα, όπου ο δράστης μπορεί να καλλιεργήσει σχέσεις εμπιστοσύνης με το θύμα ευκολότερα από τον πραγματικό κόσμο⁴⁸. Η ταυτότητα του δράστη δεν μπορεί να ελεγχθεί παρά μόνο από τον πολύ προσεκτικό χρήστη, ο οποίος θα δείξει ιδιαίτερη επιμέλεια ή θα επιδιώξει τη σύνδεση της ιστοσελίδας με τη φυσική παρουσία του δράστη, γεγονός όμως που αποκλείεται στην περίπτωση των καθαρά ηλεκτρονικών επιχειρήσεων.

Συμβάλλοντας το διαδίκτυο, τελούνται διάφορες περιπτώσεις απάτης, όπως για παράδειγμα διάφορες διαφημίσεις με φάρμακα και θεραπείες που θεραπεύουν, σύσταση «εικονικών» τραπεζών κλπ. Από την πλευρά του ποινικού δικαίου κατά τη χρήση του διαδικτύου είναι δυνατό να τελεστούν απάτες μέσω υπολογιστή, όπου ο υπολογιστής είναι απλώς το μέσο τέλεσης της κοινής απάτης, όπως προκύπτει από το άρθρο 386 ΠΚ, αλλά

⁴⁸ Λάζο, Πληροφορική και έγκλημα, σ. 121 επ.

και απάτες με υπολογιστή, όπου το οικονομικό όφελος ή ζημία προκύπτει με απευθείας παρέμβαση στον υπολογιστή, στο πρόγραμμα και στα δεδομένα του (386 Α ΠΚ)⁴⁹.

Σύμφωνα με το άρθρο 386 ΠΚ προστατευόμενο έννομο αγαθό είναι η περιουσία στο σύνολό της. Υπό την έννοια της περιουσίας υπάγονται το λογισμικό και ηλεκτρονικό χρήμα καθώς και οι απαιτήσεις και δικαιώματα που προέρχονται από την επεξεργασία στοιχείων ενός υπολογιστή⁵⁰. Η απάντηση στο ερώτημα, αν και σε ποια έκταση εφαρμόζεται η κλασική διάταξη περί απάτης στις περιπτώσεις μεθοδεύσεων των στοιχείων ενός υπολογιστή, στηρίζεται στην έρευνα, κατά πόσον η παράνομη συμπεριφορά του δράστη έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πλάνης στο θύμα που έχει δυνατότητα περιουσιακής διάθεσης. Ως λογικό επακόλουθο του γεγονότος ότι η απάτη αφορά μόνο ανθρώπινη πλάνη και όχι πλάνη μηχανής, το άρθρο 386 ΠΚ δεν εφαρμόζεται στις περισσότερες περιπτώσεις μεθοδεύσεων σε ένα υπολογιστή. Έτσι, για παράδειγμα δεν στοιχειοθετείται απάτη κατά το άρθρο 386 ΠΚ, όταν ο δράστης εισάγει ψευδή δεδομένα στο σύστημα, χωρίς αυτά να υφίστανται σε κάποιο στάδιο της επεξεργασίας έλεγχο από φυσικό πρόσωπο. Ομοίως, δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 386 ΠΚ στην περίπτωση που ο δράστης επενεργώντας ευθέως στην εξέλιξη του προγράμματος προκαλεί αποτέλεσμα διαφορετικό από εκείνο που θα προέκυπτε από τη διαδικασία της επεξεργασίας των στοιχείων και έτσι βλάπτει ξένη περιουσία. Η άγνοια της επέμβασης στον ηλεκτρονικό υπολογιστή δεν συνιστά πλάνη αλλά *ignorantia facti*⁵¹.

Ζήτημα γεννάται και με την περιουσιακή διάθεση, το συνδεδετικό κρίκο ανάμεσα στην πλάνη και στην περιουσιακή βλάβη. Είναι πιθανό το αποτέλεσμα της επεξεργασίας του υπολογιστή να αποτελεί βάση για την ανθρώπινη απόφαση που αφορά την περιουσιακή διάθεση. Η περίπτωση αυτή κρίνεται με βάση τους όρους του άρθρου 386 ΠΚ. Σε άλλη περίπτωση αυτός κρίνεται σύμφωνα με τους όρους του άρθρου 386 ΠΚ. Σε άλλη περίπτωση αυτός που εξαπατάται από τα μεθοδευμένα στοιχεία προβαίνει άμεσα σε περιουσιακή διάθεση, δίδοντας σχετική εντολή στον υπολογιστή, όπως για παράδειγμα

⁴⁹ Κιούπη, Ποινικό δίκαιο και Internet, σ. 109επ.

⁵⁰ Βασιλάκη, Η καταπολέμηση της εγκληματικότητας μέσω η/υ, σ. 185επ.

⁵¹ Μυλωνόπουλο, Ηλεκτρονικοί υπολογιστές και ποινικό δίκαιο, σ. 54επ.

πληρωμή ή διαγραφή χρεών. Ο υπολογιστής εδώ αποτελεί μόνο το εργαλείο για την περιουσιακή διάθεση⁵².

Ακόμη, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι η περιουσιακή βλάβη πρέπει να επέρχεται άμεσα στο θύμα. Αυτή η αμεσότητα δεν υφίσταται όταν διαμέσου της μεθόδευσης ο δράστης διαθέτει από μόνος του την περιουσία τρίτου προσώπου, όταν για παράδειγμα ο δράστης με εντολή από το πληκτρολόγιο μεταφέρει ένα χρηματικό ποσό από το λογαριασμό κάποιου στο δικό του λογαριασμό⁵³.

Με βάση του ανωτέρω λόγους είχαν παρουσιαστεί αρκετά κενά στην ποινική αντιμετώπιση της απάτης με υπολογιστή⁵⁴. Μάλιστα, το άρθρο 5 του Νόμου 1805/1988 πρόσθεσε στον ΠΚ το άρθρο 386 Α σύμφωνα με το οποίο *«όποιος, με σκοπό να προσπορίσει στον εαυτό του ή σε άλλον παράνομο περιουσιακό όφελος, βλάπτει ξένη περιουσία, επηρεάζοντας τα στοιχεία υπολογιστή είτε με μη ορθή διαμόρφωση του προγράμματος είτε με επέμβαση κατά την εφαρμογή του είτε με χρησιμοποίηση μη ορθών ή ελλιπών στοιχείων είτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο, τιμωρείται με τις ποινές του προηγούμενου άρθρου. Περιουσιακή βλάβη υφίσταται και αν τα πρόσωπα που την υπέστησαν είναι άδηλα. Για την εκτίμηση του ύψους της ζημίας είναι αδιάφορο αν παθόντες είναι ένα ή περισσότερα πρόσωπα»*.

Η παραπάνω διάταξη κατά βάση ακολουθεί τη διατύπωση της παραγράφου 263^α του γερμανικού ΠΚ. Το άρθρο 263^α γερμ. ΠΚ περικλείει ρητώς την περίπτωση της δίχως δικαίωμα χρήσης στοιχείων, εν αντιθέσει με το άρθρο 386 Α ΠΚ που έχει πιο αόριστη διατύπωση. Αντί της πράξης εξαπάτησης, ο νόμος απαιτεί διάφορες μορφές συμπεριφοράς που κατευθύνονται στον «επηρεασμό» των δεδομένων του υπολογιστή, ενώ στη θέση της πλάνης και της περιουσιακής διάθεσης υπεισέρχεται αυτός ο ίδιος ο «επηρεασμός»⁵⁵. Το έννομο αγαθό που προστατεύεται είναι η περιουσία, αν και υποστηρίζεται ότι «η εμπιστοσύνη στην ασφάλεια και αξιοπιστία της μεταφοράς κεφαλαίων μέσω της επεξεργασίας δεδομένων» μπορεί επικουρικά να θεωρηθεί ως προστατευόμενο έννομο αγαθό.

⁵² Βασιλάκη, Η καταπολέμηση της εγκληματικότητας μέσω η/υ, σ. 198 επ.

⁵³ Καράκωστας, Δίκαιο & Internet, σ. 246

⁵⁴ Καράκωστας, Δίκαιο & Internet, σ. 246

⁵⁵ Μυλωνόπουλο, Ηλεκτρονικοί υπολογιστές και ποινικό δίκαιο, σ.56επ.

Το άρθρο 386 ΠΚ μπορεί να εφαρμοστεί σε διάφορες περιπτώσεις διαδικτυακής απάτης. Σήμερα υπάρχει η δυνατότητα απάτης με παρέμβαση στο modem του χρήστη και ανάλογη παράκαμψη της τηλεφωνικής του σύνδεσης προκειμένου να διογκώνεται ο τηλεφωνικός του λογαριασμός. Άλλη δυνατότητα είναι η παρέμβαση σε πρόγραμμα, μέσω της οποίας γίνονται μεταβιβάσεις χρηματικών ποσών από το λογαριασμό του χρήστη σε κάποιον άλλο λογαριασμό που οι παρεμβαίνοντες στο πρόγραμμα είχαν ορίσει, αυτό αποτελεί ένα είδος hacking.

Σε κάθε περίπτωση, με βάση το άρθρο 386 Α ΠΚ περικλείονται παρεμβάσεις στα στοιχεία του υπολογιστή που σχετίζονται σε όλα τα στάδια της διαδικασίας. Είναι γεγονός ότι η χρήση του διαδικτύου για την εκτέλεση τραπεζικών εργασιών αλλά και για την ευρύτερη ανάπτυξη των συναλλακτικών σχέσεων διευρύνει τον κύκλο των ενδεχόμενων δραστηρίων σε όλους όσους είναι συνδεδεμένοι στο διαδίκτυο.

Η επιρροή των στοιχείων, με βάση το άρθρο 386 Α ΠΚ είναι νομικά αξιόλογος, όταν το αποτέλεσμα της επεξεργασίας των δεδομένων αποκλίνει, εξαιτίας της συμπεριφοράς του δράστη, από εκείνο που θα επιτυγχανόταν με κανονική και σύνομη εκτέλεση του προγράμματος και η απόκλιση αυτή μπορεί να καταλογισθεί αντικειμενικά στο δράστη. Η επιρροή αυτή λαμβάνει χώρα με ποικίλους τρόπους τέλεσης : (α) με τη μη ορθή διαμόρφωση του προγράμματος, δηλαδή την εκπόνηση ενός νέου προγράμματος ή την προσθήκη, αλλοίωση, απόκρυψη ή εξάλειψη λογικών βημάτων του προγράμματος. Αλλά και κάθε αλλαγή του αρχικού προγράμματος μπορεί να υπαχθεί στην έννοια της «μη ορθής διαμόρφωσης», εφόσον δημιουργεί τη δυνατότητα παράκαμψης προγραμματισμένων ελέγχων ή όταν έχει ως αποτέλεσμα να μη πραγματώνεται κατά τον αρχικά προβλεφθέντα τρόπο η επεξεργασία ορισμένων στοιχείων ή να μην πραγματώνεται διόλου.

Ως μη ορθή νοείται η διαμόρφωση ενός προγράμματος, όταν αυτό είναι πρόσφορο είτε εξ υπαρχής είτε μετά από επιγενόμενη επέμβαση, να προκαλέσει ή να επαυξήσει βλάβη στην περιουσία άλλου, όταν δηλαδή η εκ δόλου συμπεριφορά του υπό κρίση δράστη επαυξάνει τον κίνδυνο περιουσιακής βλάβης από την εφαρμογή του προγράμματος, β) με την επέμβαση κατά την εφαρμογή του προγράμματος, δηλαδή τον επηρεασμό στα μηχανικά μέρη του η/υ, γ) με τη χρησιμοποίηση μη ορθών ή ελλιπών στοιχείων, η οποία διαπιστώνεται κατόπιν συγκρίσεως των χρησιμοποιηθέντων δεδομένων με την πραγματικότητα, τα μη ορθά ή ελλιπή στοιχεία πρέπει να

χρησιμοποιηθούν, δηλαδή να εισαχθούν στον υπολογιστή, δ) με οποιονδήποτε άλλο τρόπο, δηλαδή με παρεμπόδιση της φυσιολογικής ροής της επεξεργασίας στοιχείων, εφόσον δεν πρόκειται για επεμβάσεις σε προγράμματα ή με χρησιμοποίηση ορθών στοιχείων χωρίς δικαίωμα⁵⁶. Συνεπώς, το άρθρο 386 Α ΠΚ είναι κατάλληλο για την ποινική αντιμετώπιση κάθε είδους διαδικτυακής απάτης.

Με τη διάταξη του άρθρου 177 καθιερώνεται στον ΚΠοινΔ η ονομαζόμενη αρχή της ηθικής απόδειξης *stricto sensu* ή της ελεύθερης εκτίμησης των αποδεικτικών μέσων, που σημαίνει αφενός ότι οι δικαστές εκτιμούν τις αποδείξεις όχι σύμφωνα με τις υπαγορεύσεις κάποιου νομικού κανόνα, αλλά ελεύθερα, σύμφωνα με τις επιταγές της συνειδήσεώς τους και αφετέρου ότι στο σχηματισμό της δικανικής πεποίθησης των δικαστών μπορεί καταρχήν να χρησιμεύσει οποιοδήποτε αποδεικτικό μέσο⁵⁷.

5.2. Προστασία του καταναλωτή στο διαδίκτυο

- *Ευρωπαϊκή Προσέγγιση*

Αρχικά, θα πρέπει να τονιστεί η σημασία του όρου καταναλωτής που νοείται ως υποκείμενο ειδικής νομικής προστασίας και συνδέεται με τον οικονομικά αδύναμο. Τα χαρακτηριστικά της έννοιάς του έχουν ταξικά στοιχεία, καθώς δημιουργήθηκε η ανάγκη για καθιέρωση ειδικών διατάξεων σχετικών με την προάσπιση των καταναλωτικών δικαιωμάτων. Η οπτική αυτή των νομοθετών αποτέλεσε ελαφρώς διαφοροποιημένη και τελικώς επικράτησε μία ουδέτερη και χωρίς ταξικό διαχωρισμό έννοια του καταναλωτή που προσδιοριζόταν από την οπτική ότι οι καταναλωτές είναι οι ίδιοι οι πολίτες⁵⁸.

Επομένως, ως καταναλωτής θεωρήθηκε αυτός που αγοράζει προϊόντα ή υπηρεσίες προκειμένου να καλύψει ατομικές του ανάγκες ή εν γένει για σκοπούς μη επαγγελματικούς. Ο γενικότερος αυτός χαρακτηρισμός που μπορεί να θεωρηθεί ότι συμβαδίζει με τον τομέα της οικονομικής αγοράς. Επιπλέον, πέρα αυτού του ευρύτερου καθορισμού του όρου αυτού που καταναλώνει, δεν εξαιρούνται κατηγορίες

⁵⁶ Μυλωνόπουλο, Ηλεκτρονικοί υπολογιστές και ποινικό δίκαιο, σ. 58επ.

⁵⁷ Κωνσταντινίδης, Το έγγραφο ως αποδεικτικό μέσο στην ποινική δίκη, Δ. 2001, σελ. 496.

⁵⁸ Σταθόπουλος, Μ. Π. (1998), Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, 3η έκδ., Αθήνα - Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 40 επ.

καταναλωτών σε παρόμοια, με βάση τις ανάγκες τους, συγκεκριμένη νομική προάσπιση. Αυτό υφίσταται για όσους είναι ανήλικοι ή έτερες περιπτώσεις που δύναται να νοηθούν ως καταναλωτές που είναι ευάλωτοι και άλλες πιο ειδικές περιπτώσεις, με βάση το αγαθό ή την παρεχόμενη υπηρεσία που υφίσταται την κατανάλωση⁵⁹.

Η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και των εθνικών δικαστηρίων, προσπαθώντας να επιτύχουν την αποσαφήνιση της έννοιας του καταναλωτή από τους γενικότερους ορισμούς που έχουν κατά καιρούς αποτυπωθεί, θεωρούν ότι ως καταναλωτής περιλαμβάνεται το πρόσωπο που προβαίνει σε συναλλαγή για σκοπούς μη επαγγελματικούς. Επομένως, κύριο κριτήριο για να προσδιορίσει κανείς την έννοια του καταναλωτή και να χαρακτηριστεί ο ίδιος με τον όρο αυτό αποτελεί η ερασιτεχνική του ιδιότητα και να καταναλώνει την υπηρεσία ή το προϊόν που του παρέχεται. Οι συμβάσεις που συνάπτονται προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ίδιοι οι καταναλωτικές ανάγκες ενός ατόμου σε ιδιωτικό πλαίσιο υπάγονται στις σχετικές διατάξεις για την προστασία του καταναλωτή, καθώς λογίζεται ως οικονομικά πιο αδύναμος⁶⁰. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση που ένα γραφείο τουριστικό προχωράει στην αγορά λεωφορείων για την χρήση τους την περίοδο του καλοκαιριού, οπότε δρώντας υπό την επαγγελματική του ιδιότητα, δεν δύναται να εμπίπτει στα σχετικά άρθρα για την προστασία των καταναλωτών.

Η συζήτηση για την προστασία του καταναλωτή συναντάται ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Η προστασία του καταναλωτή θεωρήθηκε ως μία διεκδίκηση της κοινωνίας διαμέσου των αντίστοιχων καταναλωτικών οργανώσεων, ένα περιφερειακό κοινωνικό κίνημα, όπως αυτά που υφίσταντο επί εποχής ειρήνης, προκειμένου να προστατευθούν τομείς όπως το περιβάλλον, οι καταναλωτές και άλλα. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι η κοινωνική αυτή κίνηση άρχισε από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής με το αντίστοιχο θεωρητικό περιεχόμενο που ως ένα ποσοστό, δημιούργησε και το αντίστοιχο ζητούμενο στο σύνολο της κοινωνίας⁶¹.

⁵⁹Βάρκα-Αδάμη, Α. (2010), Εισαγωγή στο Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 183 επ.

⁶⁰Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2018), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 52 επ.

⁶¹Kozinets, Robert V. και Handelman, JayM. (2004) Adversaries of Consumption: Consumer Movements, Activism, and Ideology, Journal of Consumer Research, Vol. 31, No. 3 (Δεκέμβριος 2004), σελ. 691-704

Ειδικότερα, οι μονοπωλιακές επιχειρήσεις, η εν γένει στρέβλωση των ανταγωνιστικών όρων, η ολοκληρωτική έλλειψη της διαφάνειας των καταστάσεων που υφίστανται στην αγορά, συνδυαστικά με την χρησιμοποίηση της ραγδαίας προόδου της τεχνολογίας, θα δύναται να τεθούν ως παραδείγματα. Επομένως, είναι προφανές ότι οι δυσχέρειες, στις οποίες εκτίθεται αυτός που καταναλώνει, η ασφάλεια του και τα συμφέροντά του τα οικονομικά, η σύνδεσή του από τα προϊόντα και αυτά που προσφέρονται ως υπηρεσίες, που συχνά προσφέρονται ως μονοπώλιο και η δυσκολία του να μπορέσει να αντισταθεί με αποτελεσματικότητα ως πρόσωπο τον οδεύουν σε θέση μειονεξίας, οπότε και δείχνει την αναγκαιότητα της προάσπισης από πλευράς του δικαίου με συγκεκριμένες διατάξεις⁶².

Ωστόσο, πριν από τη θέσπιση των πρώτων ειδικών νομοθετημάτων σχετικών με την προάσπιση των δικαιωμάτων του καταναλωτή, αυτός δεν ήταν από νομικής πλευράς ολοκληρωτικά χωρίς προστασία. Αντιθέτως, υπήρχαν γενικές νομοθετικές ρυθμιστικές διατάξεις του δικαίου των συμβάσεων, του δικαίου προάσπισης του ελεύθερου ανταγωνισμού και του δικαίου σχετικά με την απαγόρευση του μη θεμιτού ανταγωνισμού, διότι και οι ευρύτερες ρήτρες νομοθετημάτων, όπως αποτελεί η αρχή της καλής πίστης ή των συναλλακτικών ηθών, καθώς και οι λοιπές, που περικλείουν διατάξεις με χαρακτήρα δεσμευτικότητας για το σύνολο, οπότε και για αυτούς που νοούνται ως καταναλωτές αλλά και αυτούς με τους οποίους συμβάλλονται. Ωστόσο, επακριβής εφαρμογής του όδευε πολλές φορές σε άδικη μεταχείριση κατά του καταναλωτή, καθώς τα άρθρα τα σχετικά με το δίκαιο των συμβάσεων σχετίζονταν κατά κύριο λόγο με αυτούς με τους οποίους συμβάλλονται ίδιας ισχύος, ενώ εξαιτίας της προάσπισης του καταναλωτή, το δικαστικό σώμα είχε συχνά καταφύγει σε παράτολμες ενέργειες με σκοπό να καταφέρουν την ερμηνεία των διατάξεων αυτών με δίκαιο τρόπο για τον καταναλωτή⁶³.

Επιπροσθέτως, η διαρκής ανάπτυξη της τεχνολογίας και των μορφών των συναλλαγών, όπως για παράδειγμα το ηλεκτρονικό εμπόριο, καθιστούσαν το «παραδοσιακό» δίκαιο πιο ανεπαρκές⁶⁴. Στη συνέχεια, η Ελλάδα ως μέλος της

⁶²Ιγγλεζάκης, Ι. (2009), Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου (Επιτομή), Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 165 επ.

⁶³Βάρκα-Αδάμη, Α. (2010), Εισαγωγή στο Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 183

⁶⁴Ιγγλεζάκης, Ι. (2009), Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου (Επιτομή), Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 5 επ.

Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας θέσπισε ειδικό νομοθετικό περιεχόμενο σχετικό με την προάσπιση των καταναλωτικών δικαιωμάτων, ως αναγκαία κίνηση για να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της προς την Κοινότητα. Ο απώτερος σκοπός αυτών που συνέταξαν την Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας⁶⁵ αποτέλεσε η εγκαθίδρυση μίας ενιαίας αγοράς, δίχως εθνικά σύνορα, όπου το εμπόριο θα μπορούσε να ασκείται δίχως εμπόδια διασυνοριακότητας, όπως δασμούς και με κοινό πλαίσιο ανταγωνιστικών όρων.

Συνοψίζοντας, βασική προϋπόθεση για να υλοποιηθεί η ενιαία αγορά αποτέλεσε το να εξασφαλισθεί η ελεύθερη κυκλοφορία των προϊόντων, των υπηρεσιών, των προσώπων και των κεφαλαίων. Προς το σκοπό αυτό οι ελευθερίες αυτές υιοθετήθηκαν από την αρχή ως περιεχόμενο των Συνθηκών, αποτελώντας το θεμέλιό της. Έκτοτε, όσο και έχει υπάρξει διεύρυνση των σκοπών της, η Ευρωπαϊκή Ένωση, εξακολουθεί να διατηρεί ως θεμελιώδεις σκοπούς της την υλοποίηση της κοινής εσωτερικής αγοράς και την προστασία του ανταγωνισμού, είτε αυτό διατυπώνεται ρητώς, είτε αποτελεί το πρίσμα υπό το οποίο επιδιώκονται σιωπηρώς άλλοι στόχοι της. Έτσι, σταδιακά, με πρωταρχικό γνώμονα την υλοποίηση των σκοπών της, γεννήθηκε ο τομέας της προστασίας του καταναλωτή σε ευρωπαϊκό επίπεδο, επιδιώκοντας την ασφάλεια, υγεία και προάσπιση των οικονομικών του συμφερόντων⁶⁶.

Η εγκαθίδρυση ενός μεγάλου πλαισίου προάσπισης των καταναλωτών ξεκίνησε να αποτελεί ευρύτερη αρχή του ευρωπαϊκού δικαίου και αποτελώντας ρητή διάταξη του πρωτογενούς ευρωπαϊκού δικαίου, δηλαδή των Συνθηκών. Οι σχετικές προσπάθειες συναντώνται ήδη από το έτος 1975, όταν το Συμβούλιο των Υπουργών, με γνώμονα το άρθρο 2 Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, που προέβλεπε ότι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα έχει ως σκοπό της, να προωθήσει την εναρμονισμένη πρόοδος των οικονομικών δράσεων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στο σύνολό της, δημιούργησε το Πρώτο Πρόγραμμα της Κοινότητας, προκειμένου για μία πολιτική που σχετιζόταν με την

⁶⁵Καλαβρός, Γ.-Ε.Φ & Γεωργόπουλος, Θ.Γ. (2017), Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης / Θεσμικό Δίκαιο, Τόμος Ι, Νομική Βιβλιοθήκη : Αθήνα, σελ 10 επ.

⁶⁶Καλαβρός, Γ.-Ε.Φ & Γεωργόπουλος, Θ.Γ. (2017), Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης / Θεσμικό Δίκαιο, Τόμος Ι, Νομική Βιβλιοθήκη : Αθήνα, σελ 15 επ.

προστασία και την ενημέρωση του καταναλωτή. Σύμφωνα με το εν λόγω Πρόγραμμα καθιερώθηκαν τα βασικά δικαιώματα των καταναλωτών⁶⁷.

Εν συνεχεία, με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη του έτους 1986, που τροποποίησε τη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, προγραμματίστηκε η εγκαθίδρυση μιας κοινής εσωτερικής αγοράς από την 1.1.1993, μιας αγοράς δηλαδή δίχως εθνικά σύνορα, όπου θα μπορούσαν να κινούνται ελεύθερα αγαθά, υπηρεσίες, πρόσωπα και κεφάλαια, όπως προβλέπεται και στο άρθρο 8Α. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός προγραμματίστηκε τα ευρωπαϊκά κράτη να εναρμονίσουν τις εσωτερικές τους νομοθεσίες με βάση τις γραμμές κατεύθυνσης των Ευρωπαϊκών Οδηγιών, που το Συμβούλιο της Κοινότητας εξέδωσε⁶⁸.

Σύμφωνα με το άρθρο 153 παράγραφος 3 Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας προβλέφθηκε ότι η Κοινότητα συμβάλλει στην επίτευξη μεγάλου ποσοστού προστασίας των καταναλωτών. Ειδικότερα, με βάση το άρθρο 95 (πρώην 100 Α) μέσα από μέτρα που θεσπίζει εντός του πλαισίου για την υλοποίηση της κοινοτικής αγοράς και μέσα από μέτρα που ενδυναμώνουν, περικλείουν και παρακολουθούν την πολιτική των χωρών μελών για την προάσπιση των καταναλωτικών δικαιωμάτων. Μάλιστα, στη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας εισάγεται και η αρχή της ελάχιστης προστασίας, η οποία συνεπάγεται ότι τα μέτρα που θεσπίζονται από το Συμβούλιο δεν δύναται να αποτελούν εμπόδιο για ευρωπαϊκά τα κράτη να διατηρούν ή να εισάγουν στην εθνική τους νομοθεσία διατάξεις που είναι πιο αυστηρές προασπίζοντας τους καταναλωτές, εφόσον πάντοτε οι εν λόγω διατάξεις συμβαδίζουν με τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Προκειμένου για να διαμορφωθούν και οι εξελίξεις του ευρωπαϊκού δικαίου της προστασίας του καταναλωτή σε σημαντικό επίπεδο συμβάλλει και το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων⁶⁹.

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας συνέβαλε διαμέσου της νομολογίας του και στη διαμόρφωση της σημασίας του ατόμου που πρέπει να προστατευθεί από το δίκαιο με την ιδιότητα του καταναλωτή, στον προσδιορισμό του

⁶⁷ Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2008), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 4 επ.

⁶⁸ Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2008), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 11 επ.

⁶⁹ Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2008), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 11 επ.

ατόμου, που πρέπει να λαμβάνεται ως πρότυπο για να αποφασιστεί αν τελικώς μία διαφήμιση είναι παραπλανητική⁷⁰, δηλαδή το πρόσωπο του μέσου καταναλωτή⁷¹. Επίσης, έκρινε επανειλημμένων τα σχετικά με το θέμα της συμβατότητας των εσωτερικών ρυθμίσεων των ευρωπαϊκών κρατών που σχετίζονται με το θέμα της προάσπισης του καταναλωτή, με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές Οδηγίες και εν γένει με το ενωσιακό δίκαιο. Έτσι, η καθιερωμένη αρχή του ευρωπαϊκού δικαίου αποτελεί αυτή της ομοιομορφίας σχετικά με το πώς ερμηνεύονται οι Οδηγίες⁷².

Με λίγα λόγια, τα κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα να προσαρμόζουν τα εσωτερικά τους δίκαια με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές Οδηγίες⁷³. Ακόμη, κρίνεται η υποχρέωση που έχει ο δικαστής κάθε κράτους μέλους να προχωράει στην ερμηνεία των ρυθμίσεων, που συντελούν τη συνέπεια της εναρμόνισης προς ευρωπαϊκές Οδηγίες, συμβαδίζοντας με τον στόχο και το πνεύμα των σχετικών Οδηγιών⁷⁴.

Ο σκοπός του ευρωπαϊκού δικαίου σχετικά με την προστασία του καταναλωτή διαφαίνεται σε μεγάλο βαθμό συγκεντρωτικά αναφορικά με την πρόσφατη ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, με βάση την οποία η στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την πολιτική των καταναλωτών αποσκοπεί στην ενδυνάμωση του λιανικού εμπορίου στην εσωτερική αγορά⁷⁵, με σκοπό να έχουν την δυνατότητα οι καταναλωτές να προχωρούν ελεύθερα σε αγορές στην Ευρωπαϊκή Ένωση με το ίδιο επίπεδο προστασίας και παράλληλα να επωφελούνται από καλύτερες τιμές και καλύτερη ποιότητα των αγαθών⁷⁶.

⁷⁰ Δελούκα – Ιγγλέση, Κορνηλία (2010) Διαφήμιση και αθέμιτες εμπορικές πρακτικές Σε Εθνική Σχολή Δικαστών, Σύγχρονα προβλήματα και θέσεις της νομολογίας στις νέες μορφές συμβάσεων, στο δίκαιο του ανταγωνισμού και της προστασίας του καταναλωτή, σελ. 215 επ., Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη

⁷¹ Βάρκα-Αδάμη, Α. (2010), Εισαγωγή στο Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 6 επ.

⁷² Καλαβρός, Γ.-Ε.Φ & Γεωργόπουλος, Θ.Γ. (2017), Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης / Θεσμικό Δίκαιο, Τόμος Ι, Νομική Βιβλιοθήκη : Αθήνα, σελ 191 επ.

⁷³ Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών, 2000, σελ. 193 επ

⁷⁴ Καλαβρός, Γ.-Ε.Φ & Γεωργόπουλος, Θ.Γ. (2017), Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης / Θεσμικό Δίκαιο, Τόμος Ι, Νομική Βιβλιοθήκη : Αθήνα, σελ.5 επ.

⁷⁵ Δέλλιος, Προστασία των Καταναλωτών και Σύστημα Ιδιωτικού Δικαίου, 2005, σελ. 427

⁷⁶ Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2018), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ.5 επ.

Η πολιτική που περικλείει την έκταση της προστασίας του καταναλωτή στην πρόοδο των πολιτικών στο σύνολό τους και που σχετίζεται με την ενιαία αγορά, επικεντρώνεται σε 5 βασικούς τομείς. Ειδικότερα, στη βέλτιστη παρακολούθηση των αγορών των καταναλωτών και των πολιτικών των κρατών αναφορικά με το ζήτημα των καταναλωτών, την ενδυνάμωση της ασφάλειας των προϊόντων στην αγορά, με εργαλεία παρακολούθησης, την ενδυνάμωση της ασφάλειας των αγαθών στην αγορά, με εργαλεία εποπτείας, την ένταξη των καταναλωτικών συμφερόντων στο πλαίσιο άλλων ευρωπαϊκών πολιτικών, καλύτερα πληροφορημένους και επιμορφωμένους καταναλωτές, όπως για παράδειγμα με την ενίσχυση της θέσης Ευρωπαϊκών Κέντρων Καταναλωτών⁷⁷.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση προχωράει στον εκσυγχρονισμό και την ενίσχυση της νομοθεσία της αναφορικά με την προστασία των καταναλωτών. Ειδικότερα, προέβη στις τροποποιήσεις της Οδηγίας 2005/29/ΕΚ σχετικά με τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, της Οδηγίας 2011/83/ΕΕ σχετικά με τα δικαιώματα των καταναλωτών, της Οδηγία 93/13/ΕΟΚ σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων και της Οδηγίας 98/6/ΕΚ όσον αφορά την αναγραφή των τιμών⁷⁸. Μάλιστα, η Επιτροπή το έτος 2017 προχώρησε σε μία πρόταση, δρομολογώντας της, αναφορικά με τις αντιπροσωπευτικές αγωγές για την προάσπιση των συμφερόντων των καταναλωτών συλλογικά, αποτελώντας ως ένα μέρος της «νέας συμφωνίας για τους καταναλωτές».

Ειδικότερα, το κείμενο που συμφωνήθηκε προβλέπει την καλύτερη εναρμόνιση και ενσωμάτωση συγκεκριμένων από τα κριτήρια που θα χρησιμοποιηθούν για τον καθορισμό του επιπέδου κυρώσεων για τις παραβιάσεις του ενωσιακού δικαίου για τους καταναλωτές, δικαίωμα σε προσωπικά μέσα έννομης προστασίας για τους καταναλωτές όταν τίθεται βλάβη από εμπορικές δράσεις με αθέμιτο χαρακτήρα, όπως αποτελεί το επιθετικό μάρκετινγκ, εφόσον τα μέσα αυτά είναι αναλογικά, αποτελεσματικά και δεν θίγουν την εφαρμογή άλλων μέσων έννομης προστασίας που διαθέτουν οι καταναλωτές δυνάμει του ενωσιακού ή του εθνικού δικαίου. Ακόμη, προβλέφθηκε η βελτιωμένη διαφάνεια σε επιγραμμικές συναλλαγές, ιδίως σχετικά με τη χρήση διαδικτυακών

⁷⁷Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2018), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 12 επ.

⁷⁸Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2018), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 48 επ.

αξιολογήσεων, εξατομικευμένες τεχνικές τιμολόγησης σύμφωνα με αλγορίθμους ή την μεγαλύτερη τοποθέτηση των αγαθών λόγω «τοποθετήσεων επί πληρωμή»⁷⁹.

Επίσης, υποχρεώθηκαν οι αγορές να πληροφορούν τους καταναλωτές αναφορικά με το εάν ο έμπορος που ευθύνεται για μία συναλλαγή είναι ο πωλητής ή και η ίδια η αγορά. Επιπλέον, επιτεύχθηκε η προάσπιση των καταναλωτών σχετικά με τις δωρεάν ψηφιακές υπηρεσίες, δηλαδή ψηφιακές υπηρεσίες για τις οποίες οι καταναλωτές δεν χρειάζεται να προβούν στην καταβολή τιμήματος αλλά προσφέρουν προσωπικά δεδομένα, όπως μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, σαφείς πληροφορίες για τους καταναλωτές σε περίπτωση μείωσης τιμών, την εξάλειψη επιβαρύνσεων, όπως τον να υποχρεώνεται στη χρησιμοποίηση προσφερόμενων εργαλείων επικοινωνίας, που επιβάλλονται στις επιχειρήσεις από την ήδη ισχύουσα νομοθεσία. Τέλος, προσφέρθηκαν σαφείς οδηγίες σχετικά με την ελευθερία των κρατών μελών να θεσπίζουν κανόνες προκειμένου την προστασία των εννόμων καταναλωτικών συμφερόντων αναφορικά με ορισμένες ιδιαιτέρως ανταγωνιστικές⁸⁰ ή παραπλανητικές δράσεις μάρκετινγκ ή πώλησης εντός του πλαισίου πωλήσεων εκτός εμπορικού καταστήματος, διευκρινίσεις αναφορικά με τον τρόπο που τα ευρωπαϊκά κράτη θα πρέπει να καταπολεμούν τέτοιες παραπλανητικές δράσεις μάρκετινγκ αγαθών⁸¹.

Συμπερασματικά, ένας από τους βασικούς στόχους των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι να έχουν την δυνατότητα οι καταναλωτές να προχωρούν ελεύθερα σε αγορές διακοινοτικές με σκοπό να μπορούν να επωφεληθούν των καλύτερων τιμών και της βέλτιστη ποιότητα και να απολαμβάνουν την ίδια προάσπιση. Επίσης, άλλοι σημαντικότεροι εξίσου στόχοι αποτελούν η βέλτιστη παρακολούθηση των καταναλωτικών αγορών και των εθνικών πολιτικών για καταναλωτές. Επίσης, ο βέλτιστος καθορισμός της ασφάλειας των αγαθών στην αγορά, με μέσα παρακολούθησης, η ένταξη των καταναλωτικών συμφερόντων εντός του πλαισίου άλλων ευρωπαϊκών πολιτικών. Τέλος, αποβλέπουν στο να λαμβάνουν καλύτερη πληροφόρηση και εκπαίδευση οι

⁷⁹Ιγγλεζάκης, Ι. (2009), Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου (Επιτομή), Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 167 επ.

⁸⁰Κοτσίρης, Λ. (2018), Ευρωπαϊκό Εμπορικό Δίκαιο, 3^η έκδοση, Αθήνα – Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Σάκκουλας, σελ. 297 επ.

⁸¹Βάρκα-Αδάμη, Α. (2010), Εισαγωγή στο Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ 196 επ.

καταναλωτές σχετικά με την ενδυνάμωση του ρόλου των κοινοτικών κέντρων των καταναλωτών. Ακόμη, στόχος αποτελεί η ολοκληρωτική εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών⁸².

- *Εθνική Προσέγγιση*

Η πρώτη συστηματική προσπάθεια για να ενσωματωθεί οι διατάξεις του ευρωπαϊκού δικαίου που αφορούν την προστασία του καταναλωτή στην Ελλάδα έλαβε χώρα το έτος 1991 μέσω της ψήφισης του Νόμου Πλαίσιο 1961/1991. Στη συνέχεια, ο νόμος αυτός αντικαταστάθηκε το έτος 1994 από τον Νόμο Πλαίσιο 2251/1994. Ο νεότερος αυτός νόμος διέθετε εν γένει το ίδιο αποτέλεσμα με τον πρώτο, αλλά παράλληλα ενσωμάτωσε και κάποιες βελτιώσεις και προσθήκες⁸³.

Έκτοτε ο Νόμος 2251/1994 υπέστη αρκετές τροποποιήσεις, ενώ το έτος 2007 υπέστη μία ολοκληρωτική τροποποίηση από τον νεοεισερχόμενο Νόμο 3587/2007. Μέσω του Ν.2251/1994 εναρμονίστηκε η ελληνική νομοθεσία προς τις Οδηγίες σχετικά με τους όρους καταχρηστικότητας σε συμβάσεις με καταναλωτές, όπως διαφαίνεται στο άρθρο 2, με βάση το άρθρο 3 αναφορικά για τις πωλήσεις εκτός του καταστήματος, στο άρθρο 4 για τις πωλήσεις από απόσταση, στο άρθρο 4^α για τις πωλήσεις από απόσταση χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, στο άρθρο 5 σχετικά με την πώληση καταναλωτικών προϊόντων και τις εγγυήσεις που συνδέονται με αυτά, στο άρθρο 6 σχετικά με την ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων, στο άρθρο 7 προβλέφθηκε το ζήτημα της ασφάλειας των αγαθών και στα άρθρα 9 και 9α ως 9θ έγινε λόγος για τη συγκριτική διαφήμιση και για τις μη θεμιτές εμπορικές δραστηριότητες. Η σημασία του άρθρου 8 του Νόμου 2251/1994 σχετικά με την ευθύνη που έχει αυτός που προσφέρει τις υπηρεσίες στηρίχθηκε σε πρόταση Οδηγίας του έτους 1990, όπου τελικά η δημιουργία της δεν πραγματοποιήθηκε⁸⁴.

⁸²Καράκωστας, Ι. (2016), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, 3η έκδ., Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 394 επ.

⁸³Βάρκα-Αδάμη, Α. (2010), Εισαγωγή στο Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 5 επ.

⁸⁴Βάρκα-Αδάμη, Α. (2010), Εισαγωγή στο Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 13 επ.

Σύμφωνα με την παρ. 4 στοιχείο α του άρθρου 1 του Νόμου 2251 / 1994 προβλέπεται ότι οι διατάξεις που είναι περισσότερο εξειδικευμένες στον εν λόγω Νόμο θεωρούν ως καταναλωτή κάθε πρόσωπο φυσικό ή νομικό δίχως νομική προσωπικότητα για τα οποία προορίζονται τα αγαθά ή οι υπηρεσίες που παρέχονται στην αγορά και τα οποία χρησιμοποιούν τα αγαθά και τις υπηρεσίες, εφόσον είναι οι τελικοί αποδέκτες⁸⁵. Ειδικότερα, ο καταναλωτής είναι ουσιαστικά κάθε αποδέκτης μηνύματος διαφήμισης, μπορεί να αποτελεί κάθε πρόσωπο φυσικό ή νομικό που εγγυάται υπέρ του καταναλωτή, εφόσον δεν ενεργεί με την επαγγελματική του ιδιότητα⁸⁶. Ειδικά, στο άρθρο 2 του Νόμου αποτυπώνονται οι Γενικοί Όροι Συναλλαγών⁸⁷.

Επομένως, ο καταναλωτής δεν αποτελεί μόνο ένα πρόσωπο που απολαμβάνει τα αγαθά και τις υπηρεσίες έναντι οικονομικού ανταλλάγματος, ούτε λειτουργεί μοναχά για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του όσες είναι μη επαγγελματικές. Ο καταναλωτής αποτελεί ένα πρόσωπο που αν και ενεργεί για λόγους προσωπικούς και χωρίς να εμπίπτουν στην εμπορική του δραστηριότητα, ωστόσο παράλληλα αποτελεί τον τελικό αποδέκτη των πακέτων και υπηρεσιών στο σύνολό τους που υφίστανται στην αγορά και παρέχονται⁸⁸.

Σύμφωνα με τον Νόμο 5338 / 2018, με την κωδικοποίηση του Νόμου 2251 / 1994 (Α'191) με τίτλο «Προστασία των Καταναλωτών», συναντάμε το άρθρο 1 παράγραφος 3 που προβλέπει την προστασία των δικαιωμάτων των καταναλωτών, την προστασία της υγείας, ασφάλειας, και των συμφερόντων από οικονομικής άποψης των καταναλωτών, ώστε να επηρεάσουν σε όφελός τους τις αλλαγές στην αγορά, η στήριξη της οργάνωσης των καταναλωτών σε ενώσεις και της ακρόασης αυτών των ζητημάτων που τους αφορούν και η διαμόρφωση μίας υγιούς καταναλωτικής συμπεριφοράς.

⁸⁵Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2018), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 541 επ.

⁸⁶Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2018), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ.66 επ.

⁸⁷Δέλλιος, Γ. (2013) Γενικοί όροι συναλλαγών : ατομική και συλλογική προστασία των καταναλωτών από την έλλειψη ουσιαστικής διαπραγμάτευσης των όρων της σύμβασης, 2η έκδ., Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 162 επ.

⁸⁸Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2018), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 48 επ.

Συνοψίζοντας, με βάση τα άρθρα 556 και 559 του Αστικού Κώδικα προβλέπεται η νόμιμη / αστική εγγύηση που σχετίζεται την ευθύνη του πωλητή για την πραγματική ελαττωματικότητα που υφίστανται κατά την πώληση. Η εγγύηση αυτή διαρκεί για δύο χρόνια και έχει ισχύ ανεξαρτήτως ειδικών περιστάσεων ή συμφωνιών. Ακόμη, είναι δυνατή μόνο η γενικότερη προστασία και όχι υπό την στενή έννοια προστασία του καταναλωτή.

Τέλος, με βάση την παράγραφο 7 του άρθρου 5 του Νόμου 2251/1994 προβλέφθηκε ότι σχετικά με την εξυπηρέτηση έπειτα από την πώληση πως ο προμηθευτής νέων διαρκών καταναλωτικών προϊόντων έχει την υποχρέωση να προβαίνει στην εξασφάλιση στους καταναλωτές τη διαρκής προσφορά τεχνικών υπηρεσιών προκειμένου να συντηρηθεί και να επισκευασθεί για το χρονικό διάστημα που αντιστοιχεί με την ενδεχόμενη διάρκεια της ζωής τους. Με άλλα λόγια, δεν νοείται η απόσυρση από την αγορά των ανταλλακτικών και των αναλωσίμων κατά τη διάρκεια της ενδεχόμενης διάρκειας ζωής του αγαθού⁸⁹.

Συμπερασματικά, σκοπός του Νόμου 2251/1994 είναι η προστασία των καταναλωτικών δικαιωμάτων, η προάσπιση της υγείας τους, των συμφερόντων των οικονομικών τους και της ασφάλειάς τους, η προαγωγή της πληροφόρησης και της επιμόρφωσης των καταναλωτών, αποσκοπώντας στην επίδραση προς όφελός τους των αλλαγών στην αγορά, η υποστήριξη της οργάνωσης των καταναλωτών σε ενώσεις και της ακρόασης αυτών σε θέματα που τους αφορούν και η δημιουργία υγιούς καταναλωτικής συνείδησης και προτύπων ορθής καταναλωτικής συμπεριφοράς⁹⁰.

⁸⁹Βάρκα-Αδάμη, Α. (2010), Εισαγωγή στο Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 132 επ.

⁹⁰Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2018), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Ελληνικό – Ενωσιακό, Κατ' άρθρο ερμηνεία του Ν 2251/1994 & άλλων σχετικών νομοθετημάτων Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 40 επ.

5.3. Προστασία των προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο

Στην Ελλάδα, η προστασία των προσωπικών δεδομένων ενός ατόμου από οποιαδήποτε συλλογή, επεξεργασία και χρήση έχει κατοχυρωθεί συνταγματικά⁹¹. Σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη, μια ανεξάρτητη αρχή διασφαλίζει την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Ο ελληνικός νόμος για την προστασία δεδομένων εγκρίθηκε μετά την απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του Ιουλίου 2019 να παραπέμψει την Ελλάδα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) για μη έγκαιρη μεταφορά της Οδηγίας. Έτσι, οι εθνικές αρχές ενήργησαν γρήγορα προκειμένου να θεσπίσουν νέο νόμο περί προστασίας δεδομένων. Δυστυχώς, η διαδικασία ολοκληρώθηκε βιαστικά. Ως αποτέλεσμα, ο νέος νόμος περί προστασίας δεδομένων πάσχει από σημαντικές ελλείψεις και περιλαμβάνει άρθρα που αμφισβητούν τις διατάξεις της Οδηγίας ακόμα και του GDPR.

Ειδικότερα, αξιοσημείωτοι είναι :

Ο Νόμος αριθ. 4624/2019 για την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, Εφαρμογή του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων (Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679) και Μεταφορά στην εθνική νομοθεσία Οδηγία για την Προστασία Δεδομένων σε σχέση με την Επιβολή του Νόμου (Οδηγία (ΕΕ) 2016/680) και Άλλες Διατάξεις («ο Νόμος για την Προστασία Δεδομένων») που εφαρμόζει ορισμένες διατάξεις του GDPR, είναι το βασικό εθνικό νομικό πλαίσιο για την προστασία των προσωπικών δεδομένων στην Ελλάδα μαζί με τον GDPR.

Εκτός από τον Νόμο για την Προστασία Δεδομένων, ο Νόμος 3471/2006 για την προστασία των προσωπικών δεδομένων και της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών («Νόμος για τις Ηλεκτρονικές Επικοινωνίες»), όπως ισχύει, ενσωματώνει την Οδηγία για το απόρρητο και τις Ηλεκτρονικές Επικοινωνίες (2002/58/EC) (όπως τροποποιήθηκε) («οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στην ηλεκτρονική») και προβλέπει ειδικούς κανόνες για την προστασία των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών.

⁹¹ Άρθρο 9Α του Συντάγματος της Ελλάδας, όπως αναθεωρήθηκε το 2001.

Ο ελληνικός νόμος ίδρυσε μια «ανεξάρτητη δημόσια αρχή», αρμόδια για την παρακολούθηση της επιβολής του νόμου. Από το 2001, η εποπτική αρχή και η ανεξαρτησία της διασφαλίζονται από την Συντάγματα (άρθρο 9Α σε συνδυασμό με το άρθρο 101Α). ο διορισμός από κοινοβουλευτική επιτροπή (με ομοφωνία ή τουλάχιστον πλειοψηφία τεσσάρων πέμπτων) αποσκοπεί στην ενίσχυση της ανεξαρτησίας του και δημοκρατική νομιμότητα. Η ελληνική νομοθεσία έχει χορηγήσει οργανωτική, λογιστική, διαχειριστική και λειτουργική αυτονομία, την Αρχή Προστασίας Δεδομένων. Ο ελληνικός νόμος εισήγαγε σύστημα ελέγχου, που στην ουσία καθιστά την Αρχή καθοριστική παράγοντα επί του οποίου η εφαρμογή των νομοθετικών διατάξεων στροφές.

Η Αρχή Προστασίας Δεδομένων διαθέτει εκτεταμένες και σημαντικές εξουσίες και καθήκοντα (διερευνητικές, ρυθμιστικές, συμβουλευτικές εξουσίες και εξουσίες της – δεσμευτική -απόφαση και παρέμβαση). Στα πρώτα της χρόνια η Αρχή είχε επικεντρωθεί συνειδητά στις ρυθμιστικές της δραστηριότητες καθώς και σε ελεγκτικές δραστηριότητες. Η Αρχή Προστασίας Δεδομένων δίνει συνεχώς ειδικές συμβουλές προς τους υπευθύνους επεξεργασίας δεδομένων ιδιωτικά και – επίσης και κυρίως – στον δημόσιο τομέα. Τα τελευταία χρόνια φαίνεται να είναι λιγότερο προληπτική, όπως η δραστηριότητά του κυριαρχείται από τον χειρισμό μεμονωμένων καταγγελιών.

Φέτος, η Ελληνική Αρχή Προστασίας Δεδομένων συνέχισε να παρέχει καθοδήγηση σε σχέση με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ελλάδα και στον τομέα της ιδιωτικής ζωής δεδομένων στο πλαίσιο των μέτρων που υιοθετήθηκαν για την προστασία από την πανδημία Covid-19. Σε συνέχεια των περσινών κατευθυντήριων γραμμών του για το θέμα⁹², η Αρχή Προστασίας Δεδομένων εξέδωσε τον Αύγουστο του 2021 τις Κατευθυντήριες γραμμές του για την εφαρμογή των κανόνων απορρήτου δεδομένων στο πλαίσιο της τηλεργασίας (διατίθεται μόνο στα ελληνικά εδώ), λαμβάνοντας υπόψη την ένταση και την έκταση εξ αποστάσεως εργασίας λόγω της πανδημίας και των κινδύνων που εγκυμονεί η χρήση τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών για τα δικαιώματα των υποκειμένων των δεδομένων και την ασφάλεια των υποδομών.

⁹² Κατευθυντήριες γραμμές 3/2020 για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο της διαχείρισης του Covid-19 (διατίθεται μόνο στα ελληνικά εδώ) και Οδηγίες 2/2020 για τη λήψη μέτρων ασφαλείας στο πλαίσιο της τηλεργασίας

Η Αρχή Προστασίας Δεδομένων εξέδωσε επίσης τον Μάιο του 2021 μια ειδοποίηση σχετικά με την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο της διενέργειας αυτοελέγχων για τον COVID-19, μέσω της οποίας τόνισε τη σημασία της αρχής της λογοδοσίας βάσει του GDPR και κατευθύνει τα υποκείμενα των δεδομένων απευθείας στους υπεύθυνους επεξεργασίας δεδομένων για την άσκηση των δικαιωμάτων τους (διατίθεται μόνο στα ελληνικά εδώ). Στο πλαίσιο αυτής της ανακοίνωσης, η Αρχή Προστασίας Δεδομένων διευκρίνισε ότι η απλή επίδειξη των αρνητικών αποτελεσμάτων των αυτοδιαγνωστικών δοκιμών, υπό την προϋπόθεση ότι δεν περιλαμβάνονται σε σύστημα αρχειοθέτησης, ούτε υπόκεινται σε αυτοματοποιημένη επεξεργασία, δεν πληροί εξ αρχής ως επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 2 του GDPR και των ελληνικών κανόνων περί απορρήτου δεδομένων.

Από την άποψη των θεμελιωδών δικαιωμάτων, μια κύρια ανεπάρκεια του κανονιστικού πλαισίου συνίσταται ακριβώς στην εξαίρεση από την πεδίο εφαρμογής του Νόμου και η παρακολούθηση μέσω των Δεδομένων Αρχή Προστασίας της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων από την αστυνομία και γενικά οι αρχές ασφαλείας, που έχει εισαχθεί από το άρθρο 8 του Ν. 3625/07. Αυτό το νομοθετικό μέτρο εγείρει σημαντικά προβληματίζει σε σχέση με τη συμμόρφωσή του με α) το Σύνταγμα, το οποίο αναγνωρίζει ρητά το δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων και στον έλεγχο αρμοδιότητα της ανεξάρτητης αρχής και β) άλλες διεθνείς νομικά δεσμευτικές πράξεις⁹³.

Ένα δεύτερο σημαντικό πρόβλημα αφορά τη διαφάνεια και τη συνέπεια του το νομικό πλαίσιο που αφορά την προστασία δεδομένων στην ηλεκτρονική τομέα των επικοινωνιών. Η ύπαρξη περισσότερων νόμων που είναι ισχύουν ταυτόχρονα και οι αλληλεπικαλυπτόμενες αρμοδιότητες της Αρχής Προστασίας Δεδομένων και την Ελληνική Αρχή Ενημέρωσης και ασφάλεια και το απόρρητο της επικοινωνίας δημιουργούν πολλά προβλήματα σχετικά με την αποτελεσματική και συνεπή εφαρμογή των αντίστοιχων κανόνες.

Τα ισχυρά καταστατικά μέσα που διαθέτει η ανεξάρτητη αρχή δεν εγγυάται από μόνη της την αποτελεσματικότητα της προστασίας δεδομένων. Ο δραστηριότητα της

⁹³ ΕΣΔΑ, Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβαση 108, Σύμβαση Σένγκεν/Σύμβαση Ευρωπαϊκή κ.λπ

Αρχής Προστασίας Δεδομένων κυριαρχείται από μεμονωμένες περιπτώσεις/καταγγελίες στη δαπάνη άλλων θεμάτων και κυρίως ο προληπτικός έλεγχος και οι ρυθμιστικές δραστηριότητες της Αρχής Προστασίας Δεδομένων. Εκτός από τα απαραίτητα ρυθμιστικά/οργανωτικά μέτρα η Αρχή Προστασίας Δεδομένων θα πρέπει να εξετάσει πώς να εκπληρώνει τα συνταγματικά/θεσμικά του καθήκοντα αποφεύγοντας την παρακμή στη γραφειοκρατία και πώς να συνδυαστούν με ισορροπημένο και αποτελεσματικό τρόπο ο ρόλος του ενημερωτικού Διαμεσολαβητή με αυτόν του πολιτικού θεσμού ελέγχου και διαλόγου με την πολιτεία και τους πολίτες επί τις εξελίξεις στην τεχνολογία και τις εφαρμογές της και τις επιπτώσεις τους για τις ελευθερίες και την οργάνωση του κράτους, της κοινωνίας και της οικονομίας.

Οι νομοθέτες συνήθως εγκρίνουν νόμους με σκοπό να έχουν αντίκτυπο στη ζωή των απλών πολιτών. Για να έχει αποτέλεσμα, ο νόμος πρέπει να επικοινωνήσει. Για το σκοπό αυτό, οι νομοθετικές πράξεις πρέπει να συντάσσονται με σαφήνεια, απλά και με ακρίβεια.⁸ Αυτό προκύπτει επίσης από τη γενική αρχή της ασφάλειας δικαίου που είναι κεντρική στα ιδανικά του κράτους δικαίου. Η νομοθεσία συνήθως προσπαθεί να συμβάλει στη νομική βεβαιότητα, αλλά η απλή ύπαρξη νομοθεσίας δεν συνεισφέρει απαραίτητα πολύ. Σε ατυχείς περιπτώσεις, όταν τα νομοθετικά κείμενα είναι ασαφή, η νομοθεσία λειτουργεί περισσότερο ως «απογραφή νομικής αβεβαιότητας» παρά ως πηγή κατανοητών νομικών λύσεων.

Πράγματι, σε κάποιο βαθμό να ισχυριστεί κανείς ότι «οι καλοπροαίρετοι νόμοι που είναι κακοσχεδιασμένοι ή δεν είναι εύκολα προσβάσιμοι είναι επίσης μια μορφή τυραννίας». Εδώ, δεν επιχειρώ να προσδιορίσω τις πολυάριθμες ποιοτικές πτυχές της νομοθεσίας που επηρεάζουν τον βαθμό την καταληπτότητά του. Αντίθετα, περιορίζω τη συζήτηση σε μια πολύ βασική διάκριση που εμπνέεται από την ηλεκτρονική επεξεργασία: ορισμένα νομοθετικά προβλήματα ερμηνείας θα μπορούσαμε να πούμε ότι αφορούν δεδομένα («τι») και άλλα αφορούν διαδικασίες («πώς»). Σε αυτό το πλαίσιο, επιλέγω να κατανοήσω τις διατάξεις του νόμου ως περιγραφές του τρόπου με τον οποίο πρέπει να υποβάλλονται σε επεξεργασία τα νομικά συναφή δεδομένα προκειμένου να καταλήξουμε σε νομικά αποδεκτά αποτελέσματα.

5.4. Δικονομική Προσέγγιση

Στο πλαίσιο του δικονομικού δικαίου, η εξέταση της θέσης της ηλεκτρονικής υπογραφής και του ηλεκτρονικού εγγράφου περιορίζεται στο δίκαιο της απόδειξης. Οι συντάκτες του ΚΠολΔ απέφυγαν να ορίσουν το νόημα του εγγράφου, ενώ ο εισηγητής τονίζει ότι η λέξη έγγραφο υπονοεί *«τη σύνταξη τους με κάθε τρόπο χωρίς να αποκλείεται η φωτογραφία»*. Σύμφωνα με τη θέση του Αστικού Κώδικα είναι και ο δικονομικός νομοθέτης, ο οποίος για την αποδεικτική ισχύ των ιδιωτικών συστατικών εγγράφων απαιτεί τη χειρόγραφη υπογραφή (αρ. 443 ΚΠολΔ), η έλλειψη της οποίας συνεπάγεται απώλεια της αποδεικτικής ισχύος των εγγράφων αυτών. Για να έχει επομένως αποδεικτική ισχύ το ιδιωτικό συστατικό έγγραφο, πρέπει κανονικά να φέρει τη χειρόγραφη υπογραφή του εκδότη, ενώ το υλικό είναι άσχετο. στο οποίο εκφραζόταν το περιεχόμενό του ούτε το χρησιμοποιούμενο μέσο⁹⁴.

Επιπλέον, είναι προφανής η πρόθεση του νομοθέτη να δώσει αυξημένα στοιχεία στα έγγραφα. Για το λόγο αυτό δεν επιτρέπει την απόδειξη με μάρτυρες κατά του περιεχομένου του εγγράφου (αρ. 393 § 2 ΚΠολΔ). Επίσης λόγω της διάταξης (αρ. 393 § 1 ΚΠολΔ), που απαγορεύει την απόδειξη με μάρτυρες της σύναψης και του περιεχομένου της σύμβασης. αν το αντικείμενο του υπερβαίνει ένα ορισμένο ποσό, το είδος της απόδειξης καθίσταται στην πράξη υποχρεωτικό για τα μέρη⁹⁵. Ωστόσο, η διάταξη αυτή δεν αφήνει περιθώρια για τη χρήση του ηλεκτρονικού εγγράφου καθώς ο νομοθέτης είχε υπόψη του τη συμβατική έννοια του εγγράφου που απαιτεί την υπογραφή του εκδότη. Και η περίπτωση του τύπου νομικής απόδειξης φαίνεται να ταυτίζεται με το έγγραφο της σύμβασης⁹⁶.

Ωστόσο, τα μέρη μπορούν να ορίσουν ότι η δικαιοπραξία που έχουν συνάψει θα αποδεικνύεται με ηλεκτρονικό έγγραφο το οποίο, σύμφωνα με τη βούληση των μερών, θα φέρει την ηλεκτρονική υπογραφή. Αφετηρία πρέπει να είναι το γεγονός ότι

⁹⁴ Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί η σφοδρή κριτική του Οικονομόπουλου ο οποίος δεν έκρινε σκόπιμο να καθιερωθεί ως προϋπόθεση για το κύρος του ιδιωτικού εγγράφου η ιδίόχειρη υπογραφή λαμβάνοντας υπόψη ότι την αποδεικτική δύναμη του ιδιωτικού εγγράφου πρέπει να έχουν και τα δια μηχανικών μέσων αναπαραγόμενα όπως τα τηλεγραφήματα, τα έντυπα κλπ. ΣχΠολΔ VI 220.

⁹⁵ Α. Γεωργιάδη, οπ. σελ. 322 και Δ. Μανιώτη οπ. σελ. 76

⁹⁶ Άρθρο 394 § 2 ΚΠολΔ

η επικρατούσα άποψη στη νομολογία έχει προ πολλού αποδεχθεί ότι ο συμβατικός ορισμός των αποδεικτικών μέσων είναι επιτρεπτός, είτε πρόκειται για επέκταση είτε για περιορισμό. Δεδομένου ότι ο ίδιος ο δικονομικός νομοθέτης δεν ήθελε να αποκλείσει την αποδεικτική αξία των μηχανικών αναπαραστάσεων, δηλαδή των φορέων δεδομένων που δεν μπορούν να υπογραφούν κατά πλειοψηφία, τα μέρη μπορούν να συνάψουν αποδεικτικές συμβάσεις με σκοπό την απόδειξη των νόμιμων δηλώσεών τους μέσω σύγχρονων μέσων. ηλεκτρονική επικοινωνία.

Η ελληνική θεωρία και νομολογία δέχεται ότι οι μαγνητικές εγγραφές στη μνήμη ενός υπολογιστή εμπίπτουν στην κατηγορία της μηχανικής απεικόνισης του αρ. 444 εκδ. 3 ΚΠολΔ⁹⁷. Επειδή ο σκοπός του νόμου όπως διατυπώθηκε στην επιστολή του άρθρου 444 και 443 ΚΠολΔ περιορίζεται σε ιδιωτικά έγγραφα στα οποία είναι τεχνικά εφικτό και ο νόμος προβλέπει τον τόπο της προσωπικής υπογραφής.

Τα έγγραφα που αναφέρονται στο άρθρο αυτό αποτελούν πλήρη απόδειξη για τα γεγονότα ή πράγματα που αναγράφουν, επιτρέπεται όμως ανταπόδειξη. Οι συντάκτες του ΚΠολΔ είχαν πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι «δια των διατάξεων 444 αρ.3 και 448 § 2 ΚΠολΔ απονέμεται πλήρης αποδεικτική δύναμη εις μηχανικές απεικονίσεις υποκειμένας υπό τας συνθήκας της συγχρόνου τεχνικής εις παραποίησησιν ή απομίμησιν». Το αντικείμενο της πλήρης απόδειξης αναφέρεται στην αντικειμενική αποτύπωση των γεγονότων ή πραγμάτων. την οποία περιέχουν οι μηχανικές απεικονίσεις. Συνεπώς με πλήρη αποδεικτική ισχύ περιβάλλεται δηλαδή η ακρίβεια της απεικονίσεως καθ' ευατήν δηλαδή στην περίπτωση του ηλεκτρονικού εγγράφου η πιστότητα του μετασχηματισμού των μαγνητικών πεδίων του δίσκου ή της δισκέττας σε κατανοητά για τον άνθρωπο σημεία. Η δυνατότητα ανταποδείξεως του άρθρου 448 § 2 ΚΠολΔ αναφέρεται στο ενδεχόμενο εσφαλμένης απεικονίσεως λόγω βλάβης του συστήματος ή της όλης διαδικασίας μετασχηματισμού των δεδομένων.

Για να έχουν δεσμευτική αποδεικτική δύναμη θα πρέπει εκείνος που επικαλείται και προσκομίζει τα ηλεκτρονικά έγγραφα να προαποδείχνη τη γνησιότητα της προέλευσής τους. Η απόδειξη τούτη ενώ είναι εύκολη στην περίπτωση των ιδιωτικών εγγράφων, τεκμαιρόμενη από την απόδειξη της γνησιότητας της υπογραφής του εκδότη, στην περίπτωση των μηχανικών απεικονίσεων είναι πολύ δύσκολη. Έμμεση αναφορά

⁹⁷ Α. Γεωργιάδη, οπ. σελ. 372, υποσημείωση 36.

στην έννοια του εκδότη περιέχει το αρ. 457 § 4 ΚΠολΔ το οποίο ρυθμίζει την απόδειξη της γνησιότητας των μηχανικών απεικονίσεων, όπως προκύπτει από τη χρήση της λέξης «γνησιότητα». Όπως στα ιδιωτικά έγγραφα η γνησιότητα επιβεβαιώνει την καταγωγή τους από ορισμένο εκδότη έτσι και στις μηχανικές απεικονίσεις απόδειξη της γνησιότητας σημαίνει ότι η ηλεκτρονικώς διαβιβαζόμενη δήλωση βουλήσεως προέρχεται από εκείνον που την απέστειλε. Ορθά επισημαίνεται ότι ακόμη όμως και όταν αποδεικνύεται η γνησιότητα των προαναφερόμενων μορφών μηχανικών απεικονίσεων, η ουσιαστική τους αποδεικτική αξία δεν είναι σταθερή προς κάθε κατεύθυνση.

Έντονος προβληματισμός αναφορικά με την αποδεικτική αξία των ηλεκτρονικών εγγράφων επικρατεί και στην Γερμανία. Τα ιδιωτικά έγγραφα σύμφωνα με την § 416 ZPO αποτελούν πλήρη απόδειξη ότι οι περιεχόμενες σ' αυτά δηλώσεις προέρχονται από τον εκδότη. Στον αντίδοκο εναπόκειται η δυνατότητα να αμφισβητήσει την γνησιότητα, οπότε φέρει το βάρος απόδειξης. Προϋπόθεση για την ύπαρξη ενός ιδιωτικού εγγράφου αποτελεί να είναι το έγγραφο υπογεγραμμένο από τον εκδότη. Η έννοια του εγγράφου στην § 416 ZPO αποδίδεται ως η αποτύπωση μιας σκέψης σε έγγραφο τύπο. Συνεπώς ενώ τα έγγραφα ενσωματώνουν σκέψεις κατανοητές και χωρίς τον υλικό φορέα τους, στην περίπτωση των ψηφιακά υπογεγραμμένων δεδομένων δεν υφίσταται δυνατότητα ενσωμάτωσης των σκέψεων οι οποίες μπορούν να καταστούν κατανοητές μόνο με τη βοήθεια τεχνικών μέσων και ειδικών προγραμμάτων.

Επίλογος

Συμπερασματικά, σε ένα κράτος δικαίου, η ελευθερία δεν είναι απεριόριστη είναι επιτακτική ανάγκη να παρέμβει ο νομοθέτης, θέτοντας όρια και φραγμούς στα ιδιωτικά αυτονομία, θεσπίζοντας κανόνες δικαίου τους οποίους αναθέτουν οι υποχρεούνται να συμμορφωθούν. Κατέστη έτσι σαφές ότι το σύνολο των ρυθμίσεων, ουσιαστικών και δικονομικών, που αποτελούν την έννομη τάξη μας αποτελούν ένα ολοκληρωμένο σύστημα, ικανό να προσαρμοστεί στις νέες εξελίξεις και να ανταπεξέλθει στις υψηλές απαιτήσεις και τους γρήγορους ρυθμούς της νέας εποχής.

Δεν υπάρχει λόγος να προστρέξει κανείς στη θέσπιση ολοένα και περισσότερων και πιο λεπτομερών κανόνων δικαίου, επιχειρώντας να «προλάβει» τις εξελίξεις, πολλώ

δε μάλλον δεν υπάρχει ανάγκη να δημιουργηθεί ένας νέος κλάδος δικαίου, ωσάν να πρόκειται για έννοιες και όρους που δεν απαντώνται πουθενά αλλού. Αρκεί να παρακολουθεί ο νομοθέτης τις μεταβολές που επιφέρει η τεχνολογία στον χώρο του δικαίου, να προσπαθεί να «αφουγκραστεί» τον τρόπο με τον οποίο γίνονται δεκτές από το κοινωνικό σύνολο και να επιχειρεί μόνο τις ρυθμίσεις εκείνες που είναι απαραίτητες για να διευκολυνθεί η εφαρμογή τους και η ομαλοποιηθεί η εισδοχή τους στην έννομη τάξη.

Η θέσπιση διεθνών κωδίκων θεωρείται επίσης σκόπιμη προς αυτή την κατεύθυνση ηθική, δηλαδή κείμενα που μπορούν έμμεσα να συμβάλουν στην αυτορύθμιση του ηλεκτρονικά και παρέχουν τις απαραίτητες οδηγίες, καθώς και τη θέσπιση και υιοθέτηση διεθνών προτύπων. Είναι επίσης απαραίτητο επανεξετάσουμε τις διατάξεις σε τακτά χρονικά διαστήματα και τις αναθεωρούμε όταν και όπου χρειάζεται, για να μην ξεπεραστεί από τις εξελίξεις και να καταλήξει σε ένα κενό γράμμα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

1. Άνθιμο, Η διασφάλιση των διακριτικών γνωρισμάτων στο διαδίκτυο. Ο κίνδυνος από τα domain names, ΕπισκεΔ 2000, σ. 593 επ.
2. Αλεξανδρίδου, Η πρόταση Οδηγίας της ΕΕ για το ηλεκτρονικό εμπόριο και η προστασία του καταναλωτή, ΔΕΕ (2) 2000, σ. 113 επ.
3. Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2018), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Ελληνικό – Ενωσιακό, Κατ' άρθρο ερμηνεία του Ν 2251/1994 & άλλων σχετικών νομοθετημάτων Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη,
4. Αλεξανδρίδου, Ε.(επιμ.) (2008), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
5. Βάρκα-Αδάμη, Α. (2010), Εισαγωγή στο Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη,

6. Βασιλάκη, Ε. (1993), Η καταπολέμηση της εγκληματικότητας μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών: η αντιμετώπιση του προβλήματος ιδιαίτερα μετά την εισαγωγή του ν. 1805/88 /, Σειρά: ΠΟΙΝΙΚΑ, Αθήνα : Α. Ν. Σάκκουλας
7. Γεωργιάδης, Γ. (2003). Η σύναψη συμβάσεως μέσω του Διαδικτύου, Αθήνα : Αντ. Ν. Σάκκουλας
8. Δέλλιος, Γ. (2013) Γενικοί όροι συναλλαγών : ατομική και συλλογική προστασία των καταναλωτών από την έλλειψη ουσιαστικής διαπραγμάτευσης των όρων της σύμβασης, 2η έκδ., Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα
9. Δέλλιος, Γ (2005). Προστασία των Καταναλωτών και Σύστημα Ιδιωτικού Δικαίου, Αθήνα – Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Σάκκουλα
10. Δεσποτίδου, 2005, Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας, 2004, σελ. 399
11. Δελούκα – Ιγγλέση, Κορνηλία (2010) Διαφήμιση και αθέμιτες εμπορικές πρακτικές Σε Εθνική Σχολή Δικαστών, Σύγχρονα προβλήματα και θέσεις της νομολογίας στις νέες μορφές συμβάσεων, στο δίκαιο του ανταγωνισμού και της προστασίας του καταναλωτή, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
12. Δουκίδης Γ., Θεμιστοκλέους Μ., Δράκος Β., Παπαζαφειροπούλου Ν., (1998), «Ηλεκτρονικό Εμπόριο», Οικονομικό Πανεπιστήμιο, Αθήνα : Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών.
13. Ιγγλεζάκη, Προστασία του καταναλωτή στις τηλεαγορές μέσω internet, ΕΕμπΔ 2000, σσ. 820 επ.
14. Ιγγλεζάκης, Ι. (2009), Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου (Επιτομή), Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα
15. Καλαβρός, Γ.-Ε.Φ & Γεωργόπουλος, Θ.Γ. (2017), Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης / Θεσμικό Δίκαιο, Τόμος Ι, Νομική Βιβλιοθήκη : Αθήνα
16. Καρακώστας & Τριάντος, Ν. (2005). Αστικός Κώδικας-Γενικές Αρχές,
17. Καρακώστας, (2009) Δίκαιο και Ίντερνετ, Νομικά ζητήματα του Διαδικτύου, Αθήνα : Π.Ν . Σακκουλα
18. Καραδημητρίου, Νομικά διλήμματα στην Κοινωνία της Πληροφορίας: πόσο κινδυνεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα από τις νέες τεχνολογίες;, Αρμ. 2001, σ. 901 επ
19. Καραδημητρίου, (2008). Η ηλεκτρονική υπογραφή ως μέσο ασφάλειας των συναλλαγών στο ηλεκτρονικό εμπόριο, Αθήνα – Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Σάκκουλας

20. Καρακώστας, Ι. (2016), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, 3η έκδ., Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
21. Καλαμπούκα – Γιαννοπούλου Π. (2013), Δίκαιο Συναλλαγών, Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη
22. Κοτσίρης, Λ. (2018), Ευρωπαϊκό Εμπορικό Δίκαιο, 3^η έκδοση, Αθήνα – Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Σάκκουλας
23. Κοτσίρης Λ., (1995). Σύγχρονα προβλήματα Εμπορικού Δικαίου, Αθήνα – Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Σάκκουλα
24. Κιούπη, Δ., (1999). Ποινικό Δίκαιο και Internet, Σειρά: ΠΟΙΝΙΚΑ, Αθήνα - Κομοτηνή : Α. Ν. Σάκκουλας,
25. Κωνσταντινίδης, Το έγγραφο ως αποδεικτικό μέσο στην ποινική δίκη, Δ. 2001, σελ. 496.
26. Λάζο, Γ. (2001). Πληροφορική και έγκλημα, Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη
27. Μανιώτης, Δ. (2004). Ψηφιακή τεχνολογία και δίκαιο», ΕΝΟΒΕ 52, σσ. 13επ.
28. Μαρίνο, Παρατηρήσεις στην ΜΠρΣυρ 637/1999, ΕΕμπΔ 2000, σ. 147επ.
29. Μυλωνόπουλου, Χρ. (1991), Ηλεκτρονικοί Υπολογιστές και Ποινικό Δίκαιο, Σειρά: ΠΟΙΝΙΚΑ, Αθήνα : Α. Ν. Σάκκουλας,
30. Μικρουλέα, Δίκαιο της Διαφήμισης και Internet, ΔΕΕ 11/2001, σσ. 1091επ
31. Παπαντώνη, Νομικοί προβληματισμοί σχετικά με το ηλεκτρονικό εμπόριο, ΕΕμπΔ 2001, σ. 388
32. Πανατωνίου, Η επίδραση στο δίκαιο των επιστημονικών – τεχνολογικών εξελίξεων, ΝοΒ 28, σ.1377επ.
33. Παπανικολάου, Π. (2000). Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών, Αθήνα : Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Ε.Ε.
34. Περάκης Ε. & Ρόκας Ν. (2018), Γενικό μέρος του Εμπορικού Δικαίου - Αξιόγραφα, Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη
35. Σταθόπουλος, Μ. Π. (1998), Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, 3η έκδ., Αθήνα - Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα
36. Τσιαχρής Χ. (2006). Συναλλαγές μέσω διαδικτύου: δωσιδικία και εφαρμοστέο δίκαιο κατά το ελληνικό και κοινοτικό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα : Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας
37. Χριστοδούλου, Επιτομή ηλεκτρονικού αστικού δικαίου, 2008,

38. Χριστοδούλου, Ουσιαστικού και δικονομικοί δικαίου ιδιαιτερότητες του καθεστώτος των ηλεκτρονικών δικτύων, Δ 35(2004), σ. 418επ.
39. Χριστοδούλου Κ. (2004), Ηλεκτρονικά έγγραφα και Ηλεκτρονική δικαιοπραξία, 2^η έκδοση, Αθήνα – Θεσσαλονίκη : Εκδ. Α. Σάκκουλα,
40. Ψυχομάνης Σ., (2018) Εμπορικό Δίκαιο, 3^η Έκδοση, Αθήνα – Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Σάκκουλας

Ξενογλώσση

1. Kozinets, Robert V. και Handelman, JayM. (2004) Adversaries of Consumption: Consumer Movements, Activism, and Ideology, Journal of Consumer Research, Vol. 31, No. 3 (Δεκέμβριος 2004), σ. 691-704
2. Noack U., Digitaler Rechtsverkehr : Elektronische Signatur, elektronische Form und Textform, DStR 2001, σ. 1893επ
3. Lincoln A. , Electronic signature laws and the need for uniformity in the global market, JS&EBL (8), 2004, σ. 67επ.